

Tîrroj

Kovara Du Mehî Çandeyî Hunerî

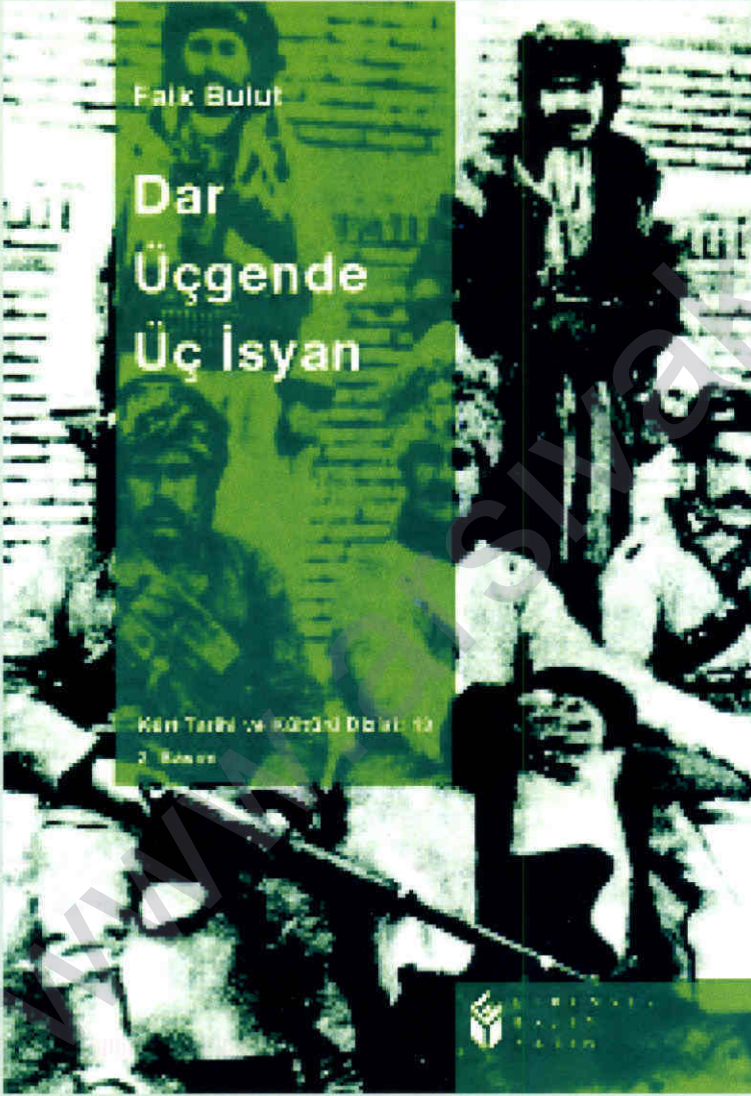
Sal: 7 Hejmar: 42 · Rêbendan - Reşemî (Ocak-Şubat) 2010 · 5 TL

**DİRENEN HAYAT
ÇÖZÜLEN TARİH**

DAR ÜÇGENDE ÜÇ İSYAN

Faik Bulut

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 13

Faik Bulut bu kitabında bugün de kanamaya devam eden sorunların tarih içinde nasıl şekillendiğini göstermekle kalmıyor, halklar arası kardeşliğe dair güncel mesajlar da veriyor.

528 Sf. 17 TL

EVRENSEL BASIM YAYIN

ESKİŞEHİR MAH. DOLAPDERE CAD. KARABATAK SOK. NO: 27A ŞİŞLİ İSTANBUL

T: (+90) 212 247 65 17 (PBX) F: (+90) 212 247 24 61 W: www.evrenselbasim.com E: bilgi@evrenselbasim.com

Sanatın izleri / Zamane belgeleri – Şopên hunerê / Belgeyên zemanê - Barış Avşar	2
Zanyarekî Mezopotamyayî: El Cezerî – Mezopotamya Alimi: El Cezerî - Dawud Rêbiwar	5
'Lanetliler'e karışmayı beklemek – Li bendemayîna destana 'lenetbûyîyan' - Heval Evîndar	8
Xwezî ew rojanan ne qedîyana – Keşke o günler bitmeseydi – Şeyhmus Diken	10
Ji arşîvê – Arşîv – Ferid Edgü	12
Zimanê kurdî û zanist – Kürt dili ve bilim – Zeynel Abidin Zinar	13
Kürtçe üzerinden Türkçe tartışmalar - 1 – Ji ser kurdî re nîqaşa tirkî – Kemal İnal	16
Rist û bandora wêje û hunerê – Edebiyat ile sanatın rölü ve etkisi - Behlül Zelal	21
Darê ji serê xwe re xeritandî – Edib Polat	22
Minare referandumu üzerine... – Li ser referandûma minareyê – İsmail Beşikçi	24
Dosya: Resmi tarihte buzlar çözülürken... Sibel Özbudun, Ayşe Hür, Özgür Sevgi Göral, Aydın Çubukçu, Erdoğan Aydın	27-49
Pirtûkên dersên stranên ji bo zarokên kurd – Nûra Cewarî	50
Serdest û huner – İktidar ve sanat – Fewzi Bilge	52
Deng – Ses – Dr. Ömer Uluçay	53
Kürt Sineması Konferansı izlenimleri – Çavdêriyên li ser Konferansa Sinemaya Kurd – Vedat Çetin	55
Xalîka Çeribaşî – Çeribaşî teyze – Rojhilat Dêrsimî	58
Oyunaltı – Binlistik – Cuma Boynukara	61
Wargeha Zanistiyê, Herran – Bilim merkezi, Harran – Fehim Işık	64
İşte 'Açılım' İşte Beşiktaş! – Vaye 'pêşilêvekirin' vaye Beşiktaş! – Bir Çarşı taraftarı	67
Kadının adı, Bêrîvan – Navê jinê, Bêrîvan – Enver Özkahraman	68
Bulmaca – Xaçepirs	72
Helbest – Şiir: Bargiran Şanaz, Berçema Mişrtan	

Kapak tasarımı: Özcan Yaman

TİR

Sal: 7 Hejmar: 42 / Rêbendan - Reşemî 2010 Yıl: 7 Sayı: 42 / Ocak - Şubat 2010

Kovara Du Mehl Çandeyî Hunerî İki Aylık Kültür ve Sanat Dergisi

Xwedî: Zekayî Doğan Sahibi: Zekayî Doğan

Berpîrê Nivîseran: Bülent Ulus Yazışleri Müdürü: Bülent Ulus

Navnîşan (Adres) Eskişehir Mah. Dolapdere Cad. Karabatak Sok. No: 27/A - Şişli / İstanbul Telefon 0212 247 65 17 Faks 0212 247 24 61

Nûneriya Diyarbekir / Diyarbakır Temsilçiliği: İstasyon Caddesi Özlem Apt. No: 16 Kat: 2 D: 9 Yayın Türü: Yerel Süreli

web: www.tiroj.net • e-mail: tirojdergisi@gmail.com, info@tiroj.net Çapxane / Baskı: Ezgi Matbaacılık Sanayi Caddesi Altay Sokak No: 10 Çobançeşme / Yenibosna-İSTANBUL

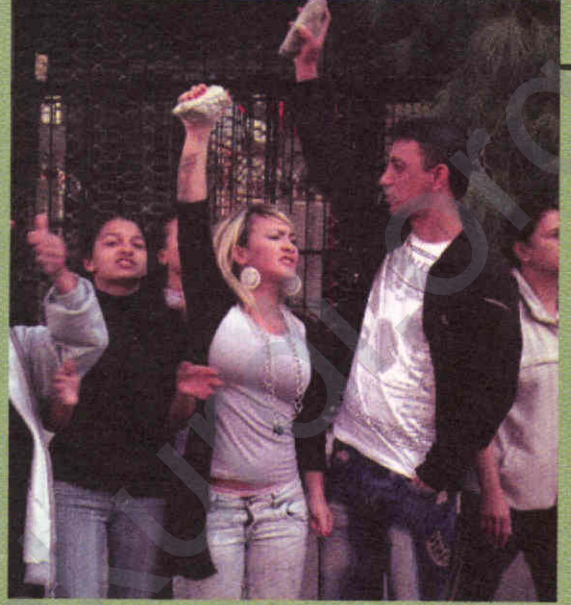
Abone Koşulları: 6 sayı: 25 TL., 12 sayı: 50 TL.

Posta Çeki Hesabı: Songül Özkan, 666 748/Sirkeci-İstanbul • Banka Hesabı: Songül Özkan, İş Bankası Kuledibi Şubesi 1078 0174908

SANATIN İZLERİ / ZAMANE BELGELERİ

BARIŞ AVŞAR

I

Dünyanın sürekli ve kaçınılmaz bir değişimin döngüsünde olduğu, "mermer" kafalı bir muhafazakâr olmayan herkesin kabulüdür. İnsanlar, toplumlar, medeniyetler değişir, değiştirir. Onlar bu döngünün hem yaratıcıları hem ürünleridir. Her iki rol de iç içe oynanır ve ardında izler bırakır. Değişimin izleri... Her yeni yılın, on yılın, yüzyılın izleri... Fransa'da 1789 Burjuva Devrimi'yle birlikte hayatın her alanında olduğu gibi sanatta da büyük bir değişim yaşandı. En çok da sanatın konusu değişti. Artık kralı değil ülkenin yüceliğini, kraliçenin değil milliyetin güzelliğini övme zamanıydı. Ressam Jacques-Louis David'i bu değişimin en önemli öncüsü yapan eseri belki de "Horatiuslar'ın Yemini"dir. O dönem içinde sanatın bıraktığı en önemli izlerden biridir bu eser. Antik Çağ'ın bir öyküsünü derdini anlatmak için kendine fon olarak seçmiştir sanatçı. Romalı üçüz kardeşler olan Horatiuslar kentlerini tehdit eden Alba şehri ve oranın üçüzleri Curiatiuslar'a karşı savaşa gitmeden önce, ne pahasına olursa olsun kentlerini savunacaklarına babaları önünde yemin etmektedirler. Düz bir kahramanlık hikâyesi gibi görünse de bu yemine "neler pahasına" bağlı kalılabileceği sağda

gösterilen kadınların hallerinden anlaşılır. Onlar Horatiuslar'ın yakınlarıdır. Ama biri hem Horatiuslar'ın kız kardeşi hem Curiatiuslar'dan birinin de nişanlısıdır aynı zamanda. Bir diğeri de Curiatiuslar'ın kız kardeşi ve Horatiuslar'dan birinin eşidir. Buradaki haliyle söylersek, "kız alıp vermiştir" iki aile. Ve kadınlar vicdandır. Olsun! Önemli olan görmüş geçirmişliğiyle savaşın kaçınılmazlığını simgeleyen ihtiyar babanın oğullarının eline tutuşturduğu kılıçlardaki anlamdır: Milliyet, şan, şeref kavgası vicdandan da, başka her şeyden de önemlidir. David, köhnemiş aristokraziyle savaşa hazırlanan Fransız burjuvazisine ve onu destekleyen emekçi sınıflara mesajını yollamaktadır: En yakınların bile çıkırsa karşına, vatanını savun! Ressamın bu çağırışı yapmasından sonra Fransa'da gerçekten çok kardeş kanı döküldü. Devrimde değil sadece, sonrasında da. Hatta çoğu sonrasında! Burjuvazi devrimini bitmez tükenmez iktidar kavgaları üzerinde büyüttü. Sonunda David'in en yakın koruyucusu ve destekçisi, devrimin önderlerinden Robespierre'in da kellesi gitti. Ressam uzun süren bir hapis cezasıyla kurtuldu. Ve ne ironiktir ki o çok mühim Fransasını tarihinin en büyük felaketlerinden birine sürükleyecek Napolyon'un himme-

tiyle yeniden özgürlüğe kavuşabili. Değişim, başta en haklı görüneni bile haksız ve öncelikle de güçsüz hale getirebiliyordu.

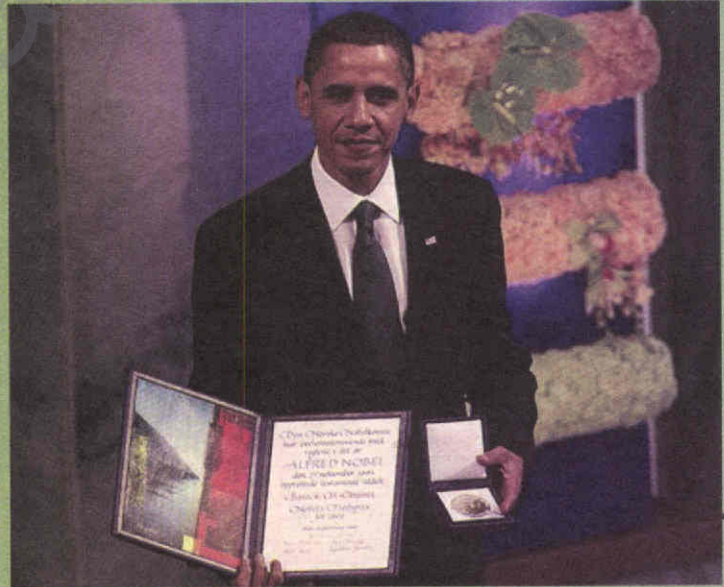
İzmir'deki bu insanlar haklıklarından çok emin görünüyorlar. Haklı ve öfkeli. Sanki bir yemin törenindeler ve ona uygun bir adanmışlık içindeler. Tıpkı Horatiuslar gibi! Ancak İzmir'de bugüne ait görüntüyle Antik Roma'ya ait David resmi arasında ciddi bir fark var: İzmir'de kadınların eliyle vicdan da savaşa götürülüyor! Horatiuslar'ın kadınları hafızadır, tarihin bağlarını görürler, geleceğin karanlığını da, onun için ağlarlar. İzmir'deki bu kadınlar önyargılar, yalanlar, varsayımlar ve çarpıtmalarla kör edilmiştir. Ellerindeki taşlardır önemli olan. Biraz sonra otomobillerin, minibüslerin içindeki başka kadınların kafalarına atılacak olan taşlar... Bu köhnemiş, "Ne pahasına olursa olsun" milliyetçiliği, yazı yazabilen kimilerince "İzmirlilik duruşu" olarak övülür üstelik. Fransız devriminden 310 yıl sonra! Tüfekte, helikopterle, bombayla, mayınla akıtılan kanlar yetmezmiş gibi. Onlara göre artık daha çok kan dökülmesi gerektiğine ikna olmalısınız. Saygı duymalı, ikna olmalı ve korku salmalısınız düşmana! Kadın olsanız da...

II

Batı Afrika'nın bugün "Benin" olarak bilinen topraklarında 19. yüzyıl ortalarından kalan izlerden biri, Akati Akpele Kendo'nun "Savaş Tanrısı Gu" heykeli. Kendo, o zaman Benin'in egemenleri olan Dahomey Krallığı'nın kölelerinden biri. Kraliyet de-

mirhanesinde çalıştırılıyor ve bu heykel de o çalışmanın ürünlerinden biri. Eski silahların ve araç gereçlerin artığı olan hurda malzemedен devşirilmiş bu Savaş Tanrısı, Fransız işgalcilere karşı Dahomey savaşçılarının güç versin diye kullanılıyor. Ancak bu sadece sömürgeciye karşı direnen bir halkın hikâyesi değil. Ya da en azından tek başına öyle değil. Batılılarla köle ticareti sırasında çok iyi ortak olan kraliyet yöneticilerinin başlarda keyifleri yerindedir. Kendi halkları onlar mutluysa mutlu olacaklar başka çare yok. Kendo'nun halkı ve diğer halklar da zaten köle. Geçen zaman içinde köle ticaretinin sönmesi ve bu kez topraklarında yetişen ürünlerin değer kazanması nedeniyle eski ortaklarının önünde bir engel haline geliyor Dahomey kralı. İşte sözün gerçek anlamıyla "kılıç artığı" olan bu garip tanrı, o kralın uhrevi güçlerinin bir sembolü olarak görülüyor. Kral, tebaasının gözünde bir kölenin elleriyle güçleniyor. Elindeki silahları ve mağrur duruşu ona karşı saygı-itaat-korku oluşturmak için. Fransızların gelişmiş silahları üzerine yürütecek her inançlı savaşçıda bulunması gereken özellikler bunlar. Kralların bütün varlıklarını kölelere borçlu olduğunu bir kez daha anlatıyor bize Tanrı Gu.

Obama iki elindeki Nobel Barış Ödülü-Nişanı ile bugünün insanlarına savaşın kaçınılmazlığını anlatırken Savaş Tanrısı Gu'dan çok mu farklı? Değişen çok şey var: Artık köle demirhanede değil Beyaz Saray'da ve "Kral" o. Afrikalı kralın hayal edemeyeceği kadar da "tanrılaştırılmış" durumda üstelik. En "sı-

ki" Hollywood muhalifleri bile ona inanıyor. Ülkele-
rinin ve dünyanın nasıl bir çıkmaza doğru sürüklen-
diğini gören çaresizler... Çare sandıkları da barış
ödülü elinde ilan ediveriyor yeni savaş tanrısı oldu-
ğunu. Ne trajedi! Gu'daki o tenekeden mağrur gövde-
nin yerini siyah-beyaz kumaştan alçakgönüllü bir
duruş almış, kesici-delici silahların yerine "yüreğe
işleyici" silahlar olarak bir takdirname ve nişan gel-
miş. Obama işte orada, bütün dünyaya barış için ge-
reklili olan savaşı anlatıyor. Tanrı Gu ile arasındaki
farklar başta sözünü ettiğimiz değişimin eseri. Ula-
şılmak istenen amaçlar da değişmiş ve daha karma-
şıklaşmış: Saygı yetmez, sevmelisiniz de, itaat yetmez
ikna da olmalısınız ve korku... Kesinlikle hissetmeli-
siniz.

III

Rusya'da serflik 1861'de Çar'ın buyruğuyla kal-
dırıldı. Artık köylüler toprak sahiplerine bağımlı, ya-
şamak için ölümüne çalışan kişiler değil "özgür"
yurttaşlar olacaktı. Ferman öyle diyordu. Genç Res-
sam İlya Repin bu fermanın üzerinden 10 yıl geçtik-
ten sonra o "özgür köylüler"i gösterir bize "*Volga
Nehri'nde Mavnacılar*" adlı eserinde. 11 bahtsız adam
bitik vaziyette çekmektedirler omuzlarına bağlı yük-
lerini. Yüzlerindeki dehşet ve hüznün günlük bir hal
almıştır. Yaşamak budur onlar için. Bu durumun ya-
rattığı üzüntü görülür öndeki sakalı saçı karışmış ih-
tiyarın yüzünde. Sağ sırada yer alan sarışın delikanlı
ise diğerlerinden başkadır sanki. O da perişandır ya,
öfkeyle ve isyanla bakar ileriye. Gördüklerini "insan-
yük hayvanları" olarak adlandıracak ve bir sanatçının
anlatması gerekenlerin tam da bu manzara olduğunu
vurgulayacaktır sonradan Repin. Fermanlar, yasalar,
yönetmelikler kâğıt üzerine yazılmış tumturaklı söz-
lerdir sadece ve hiç kimse hiç kimseyi bunlarla "öz-

gür" kılamaz. Özgürlük, eşitlik, adalet, kardeşlik kâ-
ğıttaki sözlerle sağlanamaz. Bunları isteyenlerin hak
etmesi gerekir!

Volga'nın sıcak yazından Ankara'nın soğuk kışına
getiriyor bizi "özgür yurttaşlar"ın halleri. Devlet ka-
pısındaki işçilerin "yasal" hak arayışlarına aldıkları
"çok yasal" cevabın fotoğrafıdır bu. Ülkede her özgür
yurttaşın gadre uğradığında bunu dile getirme hakkı
yok mu? Kâğıt üzerinde var, Abdi İpekçi Parkı'nda
yok! Başka pek çok yerde de yok. Bunu açıkça görme-
nin üzüntüsü içinde sağdaki işçi. Biraz önce yerdeki
arkadaşının haline bakmış, şimdi yaşadığı sıkıntı
tüm yüzünde, objektife bakıyor. Soldaki daha genç
olamı da öyle ama bir yandan da çözüm arıyor gibi.
Yerdeki arkadaşı, yanındaki arkadaşları, memleket-
teki arkadaşları, bütün ülkedeki arkadaşları için. Bir
çözüm... Kafayı çalıştırmak lazım. Düşünüp taşıyıp
itaate ve korkuya zorlayanlara karşı yasaları değiştire-
rek değil hayatı değiştirerek bir şeyler yapılmalı.
Kafayı iyi çalıştırmak lazım...

Yoksa zaman geçiyor. Her başlayan yıl bitiyor. Sa-
vaş tanrılarının, milliyetçi kumkumanın, yasa yapı-
cılarının elinde yeni nesillerin ömürleri sönüp gidiyor.

**Yeni yılın karşısına, hep birlikte daha sağlam
çıkarmak lazım...** ✨

EL-CEZERÎ

DAWUD RÊBIWAR

Rojekî derfet çêbe ku lêkolînerên kurd bikarin xwe bi rihetî noqî dîroka Mezopotamyayê bikin, bawer im ew ê li gelek şexsiyet û ranyarên mezin rast bên ku hê der heqê wan de hatanî niha xebateke zêde girîng nehatiye kirin. El Cezerî jî yek ji wan kesan e. Ew zatê ku 800 sal berî niha li ser vê xakê radibe, ligel sazkirina sistema otomatîk, kariye di navbera sistemên otomatîk de dengeyê jî pêk bîne. 800 sal piştî wî, Profesore Noroloyîyê Dr. Ross Ashby ê inglîz ku wekî afirînerê sîbernîtîkê tê zanîn ancax di sala 1951'ê de kariye rewşa dengeya raseriyê derxine holê. Li aliyê din, teknîka ku El-Cezerî îcat kiriye, di roja me de jî hêla hin lêkolîneran ve wekî bîngeha kompîtorê jî tê qebûl kirin. Helbet danasandî û şîrovekirina teknîka ku jî hêla El-Cezerî ve hatiye afirandin karekî ne hêsan e û pîsporiyeke têkildarî mijarê dixwaze. Lewre di vê nivîsê de jî vî alî zêdetir, dê kurte-danasîneke kesayet û berhema El-Cezerî were kirin û bêhtir jî dê ji berhema wî wê çend heb wêne (mînyatûr) bêne pêşkêş kirin. Çimkî digel aliyê teknîkî û endezyarî, di hêla hunera mînyatûrê de jî berhema El-Cezerî berhemeke gelek hêja ye.

Jiyana wî

Bedî'üz-Zeman Ebû-'İzz Isma'il b. er- Rezzaz El-Cezerî ji Mezopotamyayê, ji Cezîre yan jî ji Cizîreyê ye. Der barê dîroka jidayîkbûn û salên wî yên ciwanîyê de agahiyek teqez nîn e. Digel vê yekê, tê diyarkirin ku ew

Katjimêra
Avê ya Teyrê
Tawîs ku der-
basbûna sa-
cetên wekhev
nişan dide..

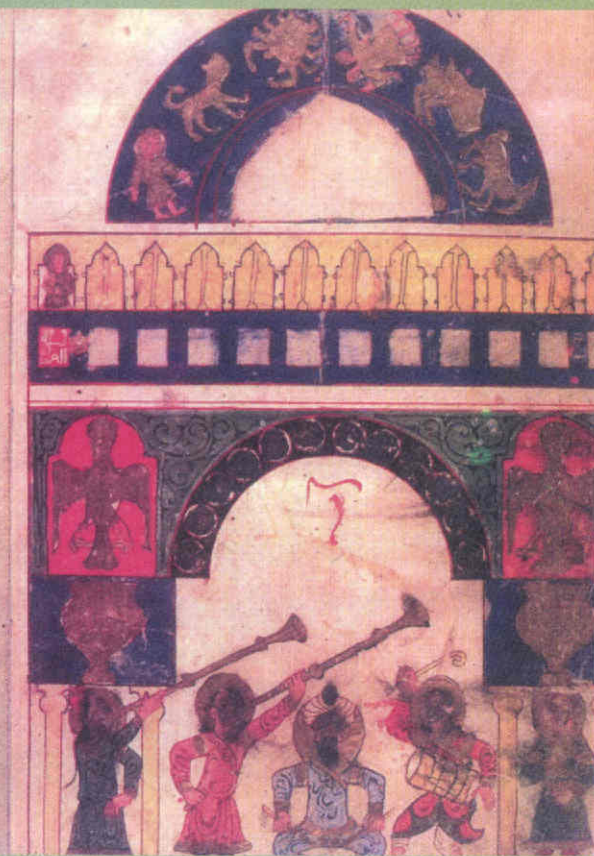
di navbera salên 1136 û 1206'an de jiyaye. Ji bilî agahiyên ku wî di pêşeka kitêba xwe de gotine, têkildarî jiyana wî hetanî îro zêde agahî nehatine bi dest xistin. Li gor agahiyên di kitêba wî de, ew di xizmeta Siltanê Amedê El-Salih Nasirûdîn Ebû'l-Feth Mehmûd bin Muhamed bin Kara Arslan bin Dawud bin Sukman bin Artûk de, berê jî di xizmeta bav û birayê wî zatê navborî de xebitî ye. Maweya vê xizmeta El Cezerî ku di 577'ê H. (1181) de dest pê dîke, 25 sal in. El-Cezerî ku di qesrê de wekî Reîs-ul Amad (Ser-mihendis) dixebite, ligel îcadên teknîk-mekanîk di warê endazyariya bajarî de jî hin berheman li du xwe dihêle. Di serî de Pireya ku jî hêla Kara Aslan ve li Hisn Keyfa (Heskif) tê çêkirin, di plansaziya çarşî, himam û taxên li jêra vê pireyê de jî keda El Ceserî heye.

Ji ber ku bi eslê xwe jî bajarê Cizîrê ye, wekî El-Cezerî hatiye binavkirin. Li gori

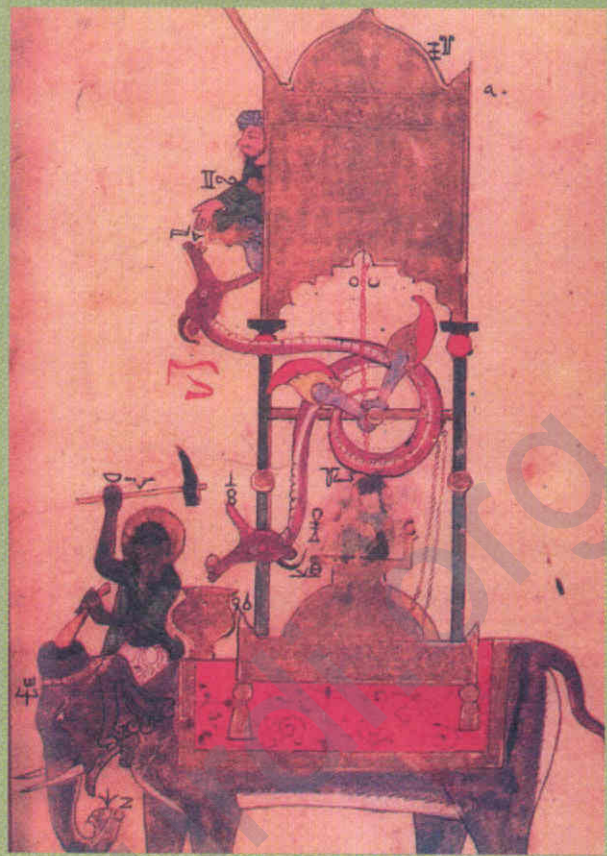
nêrineke din, jî ber ku jî wê herêma dikeve di navbera Dicle û Feretê re El-Cezîre tê gotin, jê re El-Cezerî hatiye gotin. Li ser Cizîrîbûna wî fikrekî hevpar heye lê ligel vê yekê hin kesên ku dibêjin ew jî Amedê ye jî hene. Li gor fikra giştî Cezerî li Cizîrê tê dinê. salên xwe yên ciwanîyê li vir derbas dîke û dûre koçî Amedê dîke. Cezerî 32 salan li Amedê dijî dûre cardin vedigere Cizîrî û li vir wefat dîke.

Ji ber ku mûcîdeki gelek navdar bûye, wekî "Bedîüz-zeman", ango "xerîqeyê zemên" hatiye nasin. Gelek lêkolînerên kurd, wî wekî kurd, ereb wî wekî ereb, tirk

Katjimêra Avê ya ku saetên rojê nişan dide...

Saeta fil a avi...

Ji wî wekî kesek tirk qebûl dikin. Lêkolînerê kurd A. Balî di nivîsa xwe ya bi sernavê *"Zanyarê Kurd Bavê Robot û Kompûterê Îsmailê Cezîrî"* de, ligel kurdbûna wî, navê eşîra wî jî dinivîse. A. Balî wiha dibêje, "Ew ji eşîra Botan e. Di sala 1136'an de, li Cezîrê li taxa bi navê *"Deryê Çiya"* têye navkirinê, lê hatiye dinyayê." A. Balî, di berdeewama nivîsa xwe ya dûvedirêj de li ser kurdbûna El-Cezerî gelek tiştan dibêje, lê ligel ku di dawiya nivîsa xwe de navê gelek çavkaniyan dide jî, mirov tê nagihê ka ev agahiya Balî xwe dispêre kîjan çavkaniyê.

Ligel A. Balî, nivîskarên kurd, Mamosste Qedri, Abdulkadir Bingol, Bayram Kiliç, Abdullah Yaşin û gelek kesên din jî El-Cezerî wekî kurd qebûl dikin. Ango di vê hêlê de fikreke hevpar heye. Ji bo ku mirov kurdbûna El-Cezerî ispat bike, delîla herî mezin Cizîrîbûna wî ye. Lewre tê zanîn ku Cizîrî hema hema di temamiya dîroka xwe de wekî îro bajarekî kurd e.

Dîroka wefata El-Cezerî jî bi mîsogerî ne diyar e. Lê wekî cihê çêbûna wî, cihê ku lê wefat kiriye diyar e. Cezerî, li Cizîrî wefat dîke û gora wî li Cizîrî ye. Wekî ku li jorê jî hate diyarkirin der barê

jiyana El-Cezerî de tekane berhema li ber dest kitêba wî ye, lê ew di kitêba xwe de zêde behsa jiyana xwe nake.

Berhema wî

Berhema El-Cezerî ya ku ew nemir kiriye, bi zîmanê erebî ye. Navê kitêbê bi erebî wiha ye, *"El-cami'î beyne'l-'ilm ve'l-'amel en-nafi' eş-şinaa 'tîl-hiyel"*. Ji ber ku heta niha hê bi kurdî nehatiye wergerandin, ji bo wergera navê kitêbê jî, di nav nivîskarên kurd de wateyêke hevpar nîn e.

Belkî mirov dikare wiha wergerîne kurdî, *"Der barê zanîna amûrên mekanîk ên bêhempa de kitêb."* Kitêba El-Cezerî, di dîroka teknolojiyê ya cîhanê de yek ji berhemên bîngehîn e û ji yê dema xwe gelek pêşketîtir e.

Kitêba El-Cezerî ku bi kurtasiya wekî *"Kitabû'l Hiyel"* jî tê nasîn, ji 360 rûpelan pêk tê. Kiteb di sala 1174an de hatiye seraya Artûkiyan a Amedê. Ji kopyaya wê ya li Îngîlistanê tê fêmkirin ku Cezerî orjînalê berheme di 4ê meha Cemaziyûlaxir a sala 602'yan (16 Rêbendan 1206) de xilas kiriye.

Di destê rastê de qedeh, di yê çepê de jî masiyê zivîn. Piştî ku demek bi qasî ji heştan yekê saetekî derbas dibe, serê masî xwar dibe û ji devê wê re şerab diherike nava qedehê...

El-Cezerî, di pêşgotina pirtûka xwe de li ser sedemên nivîsandin û amadekirina kitêba xwe gelek agahiyan dide. Em bi beşeke ji pêşeka kitêbê ku gelek agahiyan girîng pêşkêş dike dawî li nivîsa xwe binin:

"Rojekî ez li hizûra wî bûm û min ew tiştê ku wî ji min xwestibû ku ez çêkim anibû... Pêderxist ka ez çî difikirim, eşkere kir û got, "Te amûrên bêhempa çêkirine û te ew bi hêza xwe anîne asteke wisa ku dişixulin. Ev tiştên ku tu westandine û te ew bêqûs çêkirine divê wînda nebin û neçin. Ez dixwazim ku tu ji bo min pirtûkekê binivîsî û van amûrên ku te icat kirine bi bijareyek ji wêneyên wan ve tê de bi cih biki..."

Min ev modela ku wî ji min re pêşniyar kiribû tetbîq kir û biryara wî pejirand, lewre ji serî tewandinê pê ve tu alternatîfa min nebû. Min hêza xwe da xwendinê. Min ew pirtûka ku tê de hin iqtîbas û wêne hebûn amade kir. Ez karzanekî din ê pirsporê mijarê yê beriya xwe nizanîm..."

El-Cezerî der barê naveroka pirtûkê de ji van agahiyan dide: "Min ev di pirtûkeke ku li şeş kategoriyan hatîye dabeşkirin û pêncî cureyî di nava xwe de dihewîne de kom kirin. Di teswîr û kîtekîtan de ez gihîştim asteke derî adet. Di nivîsên xwe de min têgînên biyanî yê kesên berê bi kar anî; lewre girêdaniya bi wan re hetanî zemanê me dewam kir; têgînên din bi mecbûrî bere bere tînin çêkirin..."

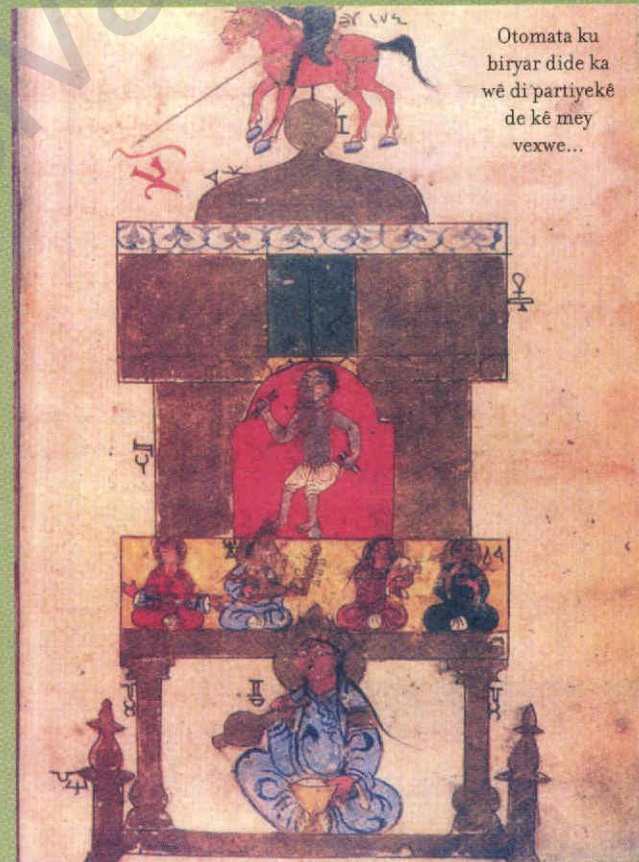
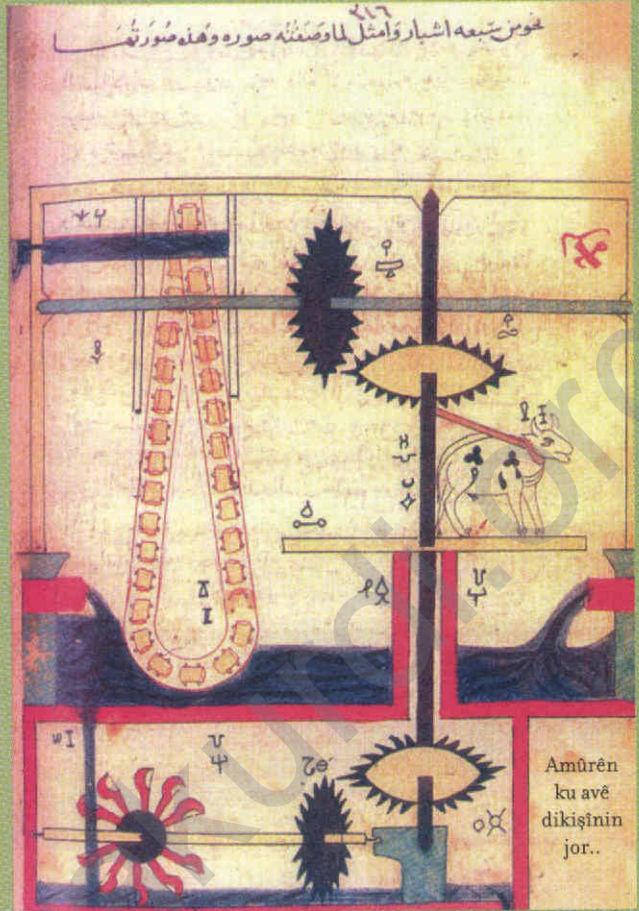
rebiwar@gmail.com

ÇAVKANÎ:

- *Ji bo Gotara A. Bali; <http://www.amidakurd.com/index.php?option=vengcontent&task=view&id=1266&Itemid=91>
- **Bedî' ûz-Zamân Ebû'l-Izz Îsmâ'îl b. er-Rezzaz el-Cezerî, El-Camî' Beyne'l-'Îlm Ve'l-'Amel En-Nafî' Fî Eş-Şinaa'tî'l-Hiyel, Sevîm Tekelî, Melek Dosay Yavuz Unat Türk, Weşanên Tarîh Vakfî Kurumu, 2002.
- Kulîkên Baxê Botan, Abdulkadir Bingöl, Weşana Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008
- Ji bo nivîsa Abdullah Yasîn; <http://www.cizre.bel.tr/cizre.aspx?id=seyhahmed>

Hin destxetên El-Cezerî yê ku tînin zanîn

- Bodleian, Oxford, 27.
- Pirtûkxaneya Zanîngeha Leiden, N. 656.
- Pirtûkxaneya Zanîngeha Leiden, N. 117.
- Pirtûkxaneya Chester Beatty, Dublin, 4187.
- Bibliothèque Nationale, Paris, Arabe 2477.
- Qesra Topkapî, Ayasofya, 3606.
- Qesra Topkapî, Ahmed III, 3472.
- Pirtûkxaneya Lenîngrad, 2539.

'LANETLİLER'E KARIŞMAYI BEKLEMEK

HEVAL ÊVÎNDAR

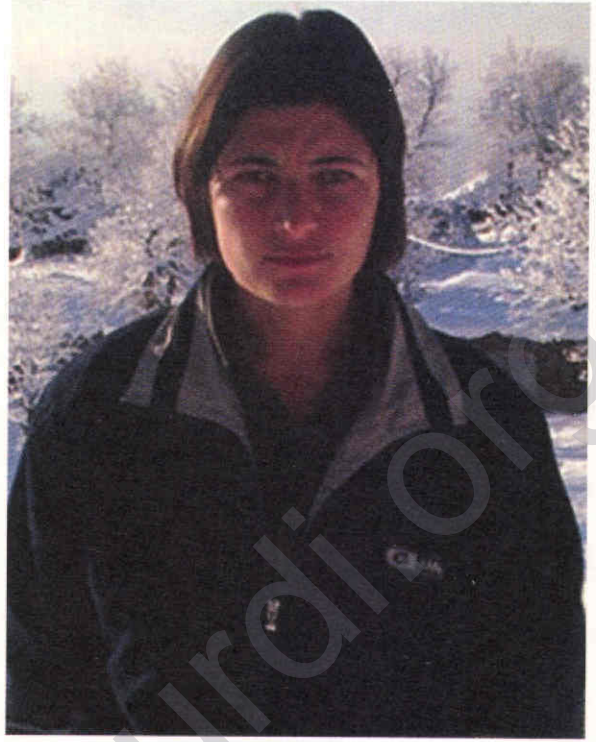
Tahran'da otuz yıldır idam edilen ve hapiste ölen-öldürülen binlerce siyasi tutuklunun devlet görevlilerince gömüldüğü bir mezarlık var. Adı devlete göre "Lanet-abad" yani Lanetliler! Halk burayı Tahran'ı Meşhed'e bağlayan otoyolun adıyla, Khavaran adıyla anıyor. Dört toplu mezarlığın bulunduğu alan 2009'un Ocak ayında buldozerlerle dümdüz edilmişti. Yakınındaki Ermeni ve Bahai mezarlığı yardımıyla bulunabilen, boş bir alan olan Khavaran'a mezar taşı konmasına izin verilmiyor. Öldürülenlerin cenazeleri ailelerine teslim edilmiyor, ölüm haberiyle birlikte cenazelerin parsel numarası veriliyor. Bu parsel numaralarına göre mezarlığı ziyaret edebilen aileler tüm baskılara rağmen mezarların etrafını tuğlalar ve taşlarla belirginleştirmeye çalışmış, özellikle ölüm yıldönümlerinde mezarlıkta toplanmış, anmalar düzenlemişlerdi. 1988 katliamının yıl dönümlerinde muhalif örgütler ve öğrenci hareketince Khavaran'da anma toplantısı ve gösteri düzenleniyordu.

Ağaç yapraklarının çağırdığı...

İran'da siyasal suçların idamla cezalandırılması doğal. Elimde iki mektup var, biri 11 Kasım'da idam edilen İhsan Fetahiyan'a, diğeri de idamımı bekleyen Zeyneb Celaliyan'a ait.

İhsan diyordu ki:

"Ben Kirmanşah'da insanlığın çocuklarından biri olarak dünyaya geldim ve burada yaşama başladım. Ben burada zulüm ve zalimi hissettim. Bu nedenle, bu durumdan çıkmak için çok yol katettim. Ben varlığım ve kimliğimden yoksun bırakılmıştım, bu nedenle sınıra çıkmak zorunda kaldım. Ben Kürdistan

gerillası, peşmergesi oldum; hiçbir zaman doğduğum yerden kopmadım. Kendi topraklarımı bir kez ziyarete gittim ama yakalandım. Bana yapılan vahşi işkenceler ve bana karşı gösterilen tavırdan bunun sonunun ölüm olduğunu anladım.

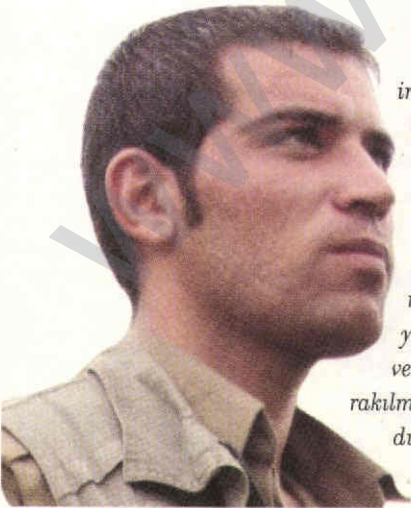
Bu ağır işkence ve içinde kaldığım tecrit koşullarından sonra 10 yıllık hapis cezasına çarptırıldım. Ama Sine savcılarını cezaı idama çevirdi. Sine savcılarını ile son karşılaşmamda, kanuni değil, siyasi olan bu cezaı uygulayacaklarını söylediler. (...) Eğer zalim ve egemenler beni öldürmekle Kürt ve Kürdistan sorununu ortadan kaldıracaklarını düşünüyorlarsa, bu boş bir hayaldir. Her ölüm beraberinde yeni bir yaşamı getirir."

İhsan Fetahiyan son dakikalarında ailesine yazdığı veda mektubunda: "...Sonbaharda insanın ayaklarının altında gıcırdayan ağaç yapraklarının sesi beni çağırıyor. Hiçbir zaman ölümden korkmadım. Ben ölümün sıcaklığını hissediyorum ve tanıyorum. Çünkü ölüm benim en eski arkadaşımıdır" demişti.

Ve Zeyneb...

Bundan sekiz ay kadar önce Kirmanşah kentinde PJAK üyesi olduğu iddiasıyla tutuklanan Zeyneb Celaliyan, çıkarıldığı Devrim Mahkemesi'nde 7 dakikalık bir duruşma sonucu idam cezasına çarptırıldı. İran'da muhalif olmanın karşılığı ölüm, hele bir de kadın muhalifseniz vay halinize! Zeyneb, insan hakları kuruluşlarına şunları yazdı:

"Adım Zeyneb Celaliyan, 27 yaşında Kürt kadınıyım, si-

yasi tutuklu olarak İran hapisanesinde yatıyorum. Hak-
kımda verilen ölüm cezası İran Yüksek Mahkemesi tarafın-
dan onaylandı.

Şu anda çok kötü koşullar altında yaşıyorum. Sürekli
bir işkence ve kötü muamele altındayım, beni savunmak
için bir avukatım bile yok. Yargulandığım mahkeme ise sa-
dece birkaç dakika sürdü. Mahkeme bana, "Sen Allah'ın
düşmanısın, çok yakında tüm Allah düşmanları gibi idam
edileceksin" dedi. Hâkimlerin tümü mahkeme sürecinde
idam edilmem lehinde oy kullandılar. Ben, annem ve ai-
lemden helallik istemek için hâkimden izin istedim. Hâkim
ise bana "kapa çeneni" diyerek isteğimi reddetti. Tüm insan
hakları savunucularından, kadınlardan bana yapılan
haksızlığa karşı çıkmalarını ve yardımcı olmalarını istiyö-
rum."

15.01.2009 tarihinde hakkında idam kararı verilen
yurtsever-devrimci Kürt kadın tutuklu Zeyneb Celali-
yan'la birlikte Evin, Gohardast, Sanendec, Urumiye,
Nakadeh, Kirmanşah ve diğer İran tutukevlerinde tu-
tuklu olan ve ölüm hücrelerinde bulunan otuzu aşkın
insan da idam edilmeyi bekliyor.

İdam edilenlerin nasıl inançları uğruna ölüme bo-
yun eğdiklerini biliyorum. Belki siz bu satırları okurken
Zeyneb de başka siyasal tutuklular da idam edilmiş ola-
cak. Onları da, ziyaret edilemesin diye, 2009 yılının
Eylül ayından beri kapısı kilitlenen mezarlığa gömüp,
yerleri belli olmasın diye toprağı çığneyecekler. Mezar-
lığı ziyarete gidenlerin yolda önleri kesilerek ziyarete
gittikleri mezarlığın var olmadığı söylenecek. Aileler,
özellikle anneler arkadaki Bahai mezarlığından geçerek
mezarları ziyaret etmeye devam edecekler. Arka kapı-
dan girip mezarlığın ön tarafından dışarı çıkan annele-
rin kapıda sivil polislerce fotoğrafı çekilecek...

Benim canımı acıtan, yakınları öldürülen insanla-
rın onurlarına yapılan bu saldırı. Özellikle anneliğe ya-
pılan bu saldırıyı düşününce isyan edenleri ve Zeyneb
Celaliyan'ı anlamamak mümkün mü? ☀

Khavaran Mezarlığı, Tahran

ZIMAN

Bêavî ye zimanê min

Adana wî çênabe

Kaniya peyvân a miçîqî; ziman

Wekî zarokeke sêwî di kolanêke bêdeng de

Ser lêvên wê gunehî

Ber guhên wê dijûnên nebihîstî

Û du rondik ser dêmên wê qeşa girtî

Tên sirgûnkirin peyvên çavrijayî

Li warê xeyala min

Di demêke tengezar de

Bar dîkin ber bi zozanên reştarî

Li ber nalîneke bi sedsalan derengmayî

Bi fixanêke birîndar

Diqîrim...

Nîvmirî hiş

Di dil de hinek gotinên veşartî

Ji gencîneya windabûyî

Ji lêvên dapîra min a zû mirî

Bargiran Şanaz

Xwezî ew roj ne qedîyana*

ŞEYHMUS DİKEN

Diyarbakır'ın musikide ekol olmuş ve 50 yıl önce rahmet etmiş bir şahsiyetini, Celal Güzelses'i anma gecesinde, sahneden Diyarbakırlı sanatçı Bedri Aysel'i paylaşmıştı: "Bir gün okuldaki başarımın ödülü olarak babam, bana armağan olarak elinde bir mandolinle akşam eve gelmişti. Gelmişti de sevincin yanında ev halkını bir tasa da almıştı. İyi de, mandolin çalmasını bu çocuğa kim öğretecekti ki! Sonra bulmuşlardı. Mahallede Yüksel vardı, kapı komşu. O saz çalmayı çok iyi biliyordu. Öğrettirdi. Gümüşük Yüksel Abê'ye. Ve Yüksel Güven mandolinle yetinmemiş saz (bağlama) çalmasını da öğretmişti. O günlerde küçük bir çocuktuk Şeyhmus. 'Amca, dayı bana da öğretin!' diyordu. Yüksel Abê ise 'Hele sen dur Şêxê. Önce Bedo öğrensin sahan da sıra gelir' diyordu. İşte o Bedo benim. Şêxê de bildiginiz, tanıdığınız Şeyhmus Diken. Yüksel Güven ise, namı diğer Koçê, şimdi aramızda yok. Rahmete gitti. Bana saz çalmayı öğreten hocam. Yani Şeyhmus Diken'in dayısı."

50 yıl sonra,
yarım asır önce...

Neden mi paylaştım bu girizgâhı?

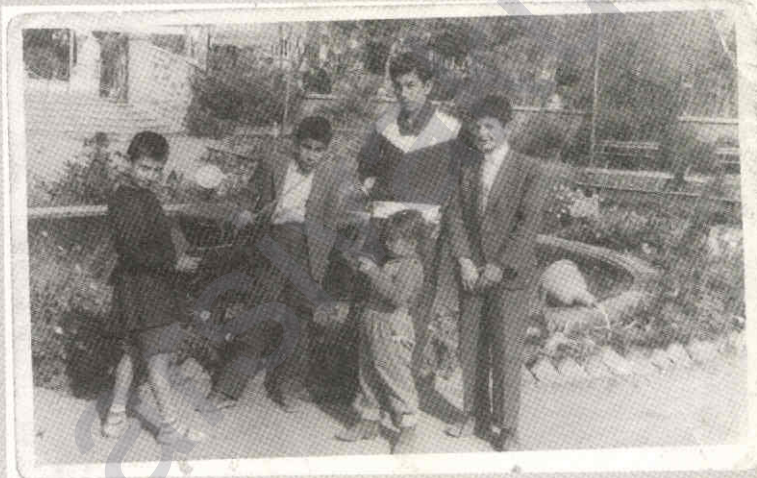
Eski ve kıymetli bir (ya da iki) fotoğraftan iz sürecek... O iki fotoğrafın çekildikleri tarihin üzerinden tam elli sene geçmiş...

Yakın günlerden birinde Diyarbakır'daki Surp Giragos Ermeni Kilisesi Vakfı'nın Mütevelli Heyeti Diyarbakır'daydı. Eski, bazalt ve 300 yıllık bir sur içi evinin avlusunda, sırtımızı binler yıllık nakış nakış işli taşlara, gölgelik bazalt duvara yaslamış, kaçak çayın da imanını gevretip eski günleri, eski demleri dostlarla yâd ediyoruz.

Surp Giragos Ermeni Kilisesi'nin mütevelli hey-

tindeki konuklardan biri ile sohbeti koyulaştırıyoruz. Adını soruyorum "Kenan Sarraf" diyor. Pek bir çağrışım yapmıyor. Mıgırdiç Margosyan'ın kitabına da ad olan "Gavur Mahallesi"nden eski komşuluklardan, ilişkilerden, dostluklardan söz ederken; Kenan, benim Şeyhmus Diken olduğumu bilmeden Sırrını Sırlarına Fısıldayan Şehir, Diyarbakır kitabımda yer alan bir fotoğraftan ve yine o gün çekilen ama benim de haberimin olmadığı bir başka fotoğraftan daha söz edince, yerimde duramayıp "Şeyhmus Diken, benim" diyorum. Daha sözüm bitmeden Kenan yerinden kalkıp kucaklıyor beni. Ve ben ne olduğunu anlamadan, başlıyor anlatmaya:

"Ben, yani Kenan Sarraf, Bedri Ayseli, Remzi Doğruyol ve tabii senin rahmetli dayın Koçê Yüksel Güven çok iyi arkadaşlık. Âdeta ayrılmaz dörtlüydük. Birimiz okuldan erken çıksak, okul kapısında diğerlerini beklerdik. Okul dışında da sürekli beraberdik.

Kenan Sarraf- Remzi Doğruyol- Yüksel Güven- Bedri Ayseli- Şeyhmus Diken.
13 Kasım 1959 Diyarbakır Emirgan Parkı

İşte sana sözünü ettiğim bendeki o fotoğraf ki –mutlaka sana da yollayacağım– şimdi onun hikâyesini anlatayım. O gün iki fotoğraf çekti miştik. Sonradan herkes o fotoğraflardan istediğini parasını ödeyerek gidip fotoğrafçıdan almıştı. Benim iki fotoğrafı da alacak param olmadığından birini alabilmişim, yani sana göndereceğimi. Senin kitabında yayınladığın fotoğrafla birlikte sende olmayan diğer fotoğrafın hikâyesi de işte böyle" demişti.

Sonradan düşünmüş ve kavramışım Kenan'ın fotoğrafa dair anlattıklarını. Çünkü bende ve kitapta da diğer fotoğrafın olması anlamı pekiştiriyordu doğrusu. Demek ki rahmetli dayım da diğer fotoğrafı almış-

* Xwezî ew roj ne qedîyana: Keşke o günler uzun olaydı.

ti. Çünkü Kenan'da olmayan dayımda, dayımda olmayan fotoğraf da Kenan'da olunca kare ancak bu şekilde tamamlanmış oluyordu.

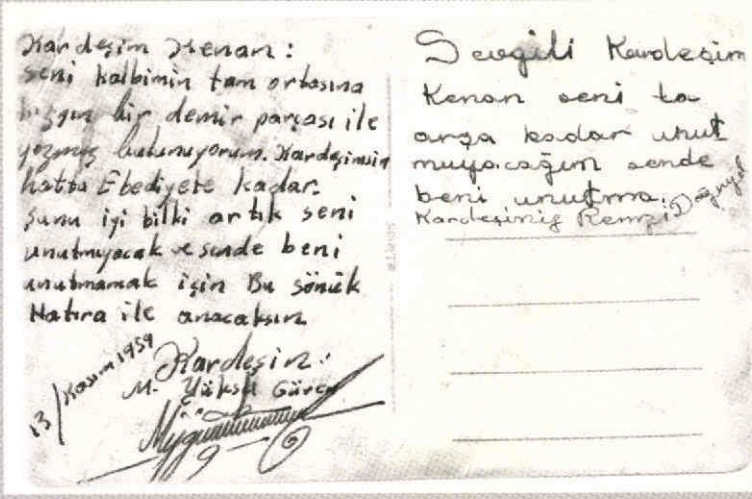
O gün aramızda Türkiye Ermenileri Patrik Vekili Diyarbakırlı ve Cumhuriyet İlkokulu'ndan sınıf arkadaşım Aram Ateşyan da vardı. O günü ve o fotoğrafın yeniden bir buluşmaya vesile olmasının hikâyesini yazacağımı kendilerine söz vermiştim. İşte bugün o verilen sözün günüdür. Çünkü o fotoğraf aylar sonra bugün bana ulaştı (13 Mart 2008).

İyi ki fotoğraflar var...

Sevgili Kenan Sarraf, Diyarbakır Surp Giragos Kilisesi'nin mütevellilerinden Arto ile 50 sene önce Diyarbakır'ın Dağkapısı'nda Emirgan Parkının havuz başında çekilmiş fotoğrafı sağ olsun yollamış.

Fotoğrafta Kenan Sarraf, Remzi Doğruyol, Dayım Yüksel Güven, Bedri Aysel, bir de ben Şeymus Diken varız. Tarih 13 Kasım 1959. Fotoğrafın arkasına anı kabilinden iki not düşülmüş. Biri dayıma ait, diyor ki Kenan'a hitaben; "Kardeşim Kenan: Seni kalbimin tam ortasına kızgın bir demir parçası ile yazmış bulunuyorum. Kardeşimsin. Hatta ebediyete kadar. Şunu iyi bilki artık seni unutmuyacak ve sende beni unutmamak için bu sönük Hatıra ile anacaksın. 13 / Kasım 1959. Kardeşim M.Yüksel Güven. İmza."

Ötekiyse Remzi Doğruyol'a ait; "Sevgili Kardeşim Kenan seni ta arşa kadar unutmuyaca-

Sevgili Kardeşim Kenan seni ta arşa kadar unutmuyacağımı sende beni unutmama. Kardeşim Remzi Doğruyol.

ğım sende beni unutma. Kardeşimiz Remzi Doğruyol."

50 yıl önce çekilmiş ve bugün gerçekten sararmış fotoğrafa baktığımda ne mi görüyorum? Yazmışken onu da paylaşayım. Envai çeşit güllerin de içinde yer aldığı

Dağkapısı'ndaki Emirgan Parkı bugün artık yok. Yerinde bir yeraltı çarşısı var. Üzeri betonlanmış bir meydandır artık Dağkapısı. Önünde fotoğraf çektiğimiz bazalt havuz, yıllar önce meydan yapılırken sökülüp Güneydoğu Gazeteciler Cemiyeti'nin bahçesine yerleştirilmişti. Sur dipleri yeniden elden geçirilirken bir müteahhidin gadrine uğrayıp "kayıplara!" karıştı o bazalt havuz. Bugün sadece eski fotoğraflarda var.

Fotoğraftaki şahsiyetlerden rahmetli dayım Yüksel Güven (nam-ı diğer Koçé) ile Remzi Doğruyol, iki Müslüman Kürt bugün yoklar, genç yaşta öte yakaya göçtüler. Arkadaşlarını "ebediyete kadar kızgın bir dağ'la yüreklerine nakşedenler" ebediyete göçmüşler. Kenan Sarraf ile Bedri Aysel, iki Ermeni, yani arkadaşlarının "ebediyete kadar unutmayacakları" şahsiyetler bugün memleketlerinden uzakta, İstanbul'dalar.

Beni sorarsanız hancı misali Diyarbakır'de eski defterleri kurcalamakla meşgul biri olarak büyüğlerimiz her da im ettiği kelamla "xwezi ew rojanan ne qediyana" diyor ve teselli buluyorum.

İyi ki fotoğraflar var. Yoksa kendimiz de inanmayacağız yaşadığımız o kadim günlerden artakalanlara... ❀

JI ARŞÎVÊ*

FERID EDGÜ

WERGER: CEMIL OGUZ

Li gor belgeyeke di arşîva malbatê de kalê min di
Şerê Mezin de şehîd ketiye.
Li gor belgeyeke din, ji ber ku ji şer reviya ye, bi
cezaya danberguleyan hatiye kuştin.
Belgeyeke sêyemîn jî heye, ew jî dinivîse ku kalê min
li ser nivîna xwe miriye.
Balkêş e, di her sêyan de jî, cihê mirina kalê min û
dîroka mirinê heman tişt e.

* Ji pirtûka "Do Sesi" hatiye girtin

Zimanê kurdî û zanist

ZEYNEL ABIDÎN ZINAR

Piştî destpêka vê hewldana bi navê "Çareseriya Pirsra Kurdî" ku ji aliyê hikûmeta Tayyip Erdoganî ve ketiye rojevê, di medyaya tirkî de jî geremolek sere-dor dibe ku angû "Zanist û berhemên zanistiyê bi zimanê kurdî nayên nivîsandin..." Bi vê yekê jî rana-westin û dixwazin ku zimanê kurdî ji rûmeta wî ya se-reke daxînin û kêmkî bi xelkê bidin nasandin, dibêjin: "Zimanê kurdî, tenê di kuçe û kolanan de tê bikaranîn."

Pêşî ka em berê xwe bidin zimanên dinyayê, ka nasnameya zimanê kurdî li kurê cihê xwe girtiye:

Dema jiyana mirovan dest pê kiriye û demeke dirêj bihuriye, qalibê axaftinê jî di navbera mirovan de bi cihê bûye. Îcar her miletekî li gor çanda xwe, navekî jî wê axaftinê re gotiye. Piştî demekê ew axaftina ku di nava mirovên wê demê de dibû, dabeşê ser heşt şaxan bûye. Ji her şaxekê re jî *famîleya zimên* hatiye gotin. Ew heşt famîle ev in:

- 1- Famîleya Hindoevrûpî
- 2- Famîleya Koreyî
- 3- Famîleya Japonî
- 4- Famîleya Çînî
- 5- Famîleya Taylavî
- 6- Famîleya Semîtî
- 7- Famîleya Uralî
- 8- Famîleya Fîn-Ogrî

Di famîleya Zimanê Hindoevrûpî de li dora 60'î zimanên serbixwe hene, bi dehan jî zaravayên wê yên cuda hene. Zimanê kurdî jî, di nava wê famîleyê de cihê xwe girtiye. Kesên zimanzan, rind jî wê yekê dizanin.

Bêguman ziman ew pirozî ye ku miletek pê his, daxwaz û vîna xwe pê eşkere dike. Zimanê kurdî, ew ziman e ku Neteweyê Kurd pê dipeyive. Kurd jî wekî hemû milêtan, bi vî zimanî his, daxwaz, dîtî û ramanên xwe eşkere kirine.

Gelek rojhilatnas û zimanzanên biyanî, peji-randine ku zimanê Împeratoriya Medê, maka zimanê kurdiya îro bûye, wiha gotine: "Êl û hozên Medan, di serê pêşî de bi yek zimanî peyivîne û yek alfabeyê 36 tîpî bi kar anîne. Alfabeya wan jî, ji aliyê çepê ve dihate nivîsandin."

Zimanê kurdî, dabeşê ser çar şaxên cuda bûye. Ji van şaxan re ZARAVA jî hatiye gotin. Ew çar şax ev in:

- Kurdiya Rojava

- Kurdiya Rojhilat
- Kurdiya Başûr
- Kurdiya Goranî

Çi zimanê ku îro li dinyayê heye û ku cihê xwe di nava van heşt famîleyên zimanan de girtiye, ew ziman dewlemend e û pê hemû şaxên zanistiyê jî hatine/têne nivîsandin. Lê helbet hinek jî hinekan dewlemendtir in.

Îcar ji bo ku dewlemendiya zimanekî bê zanîn û pê şaxên zanistiyê bêne nivîsandin, divê ku wî zimanî qalibê nişan, pîvan û kêşana xwe, li gor van çar xalên li jêrê wergirtibe.

- Nişana Duyemîn a dewlemendiya zimanekî, divê ev hawe tê de hebin:

- 1- Dengsazî
- 2- Bêjesazî
- 3- Hevoksazî
- 4- Zaravasazî
- 5- Kêşesazî
- 6- Ferhengsazî
- 7- Watesazî
- 8- Rênivîs
- 9- Dîroka bingehîn a bêjeyan

- Nişana Duyemîn a dewlemendiya zimanekî, ev e: Piraniya peyvên ku di zimên de hene, divê nav bin û ne ji kirin û rengan hatibin çêkirin.

- Nişana Sêyemîn a dewlemendiya zimanekî, ev e: Di zimên de peyvên hevuate hebin (sinonim).

- Nişana Çaremîn a dewlemendiya zimanekî, ev e: Divê ziman ji aliyê daçekan ve xurt be.

Îcar li gor dîtî û peyîvandîna zanayên zanistiyê, ew her çar xalên li jorê, di zimanê kurdî/zaravayê kurmançî de hene û pir bi hêsanî jî pê berhemên zanistiyê têne/hatine nivîsandin.

Bêguman zimanê kurdî di vî warî de pir dewlemend e heta ku pisporên ziman ên navnetewî jî jê re heyran mane. Wekî mînak: Di 1994'an de, dema ew konferansa bi navê "Zimanê Kurdî Ber bi Sala Duhezari ve" li Zanîngeha Sorbûnê (Paris) hate lidarxistin, ez bi xwe jî vexwendiyê wê bûm. Profesorekî frensî û yekî îngilistanê her yekî wan di axaftina xwe de wiha got: "...Zimanê kurdî di şaxê sewalvanî û çandiniyê de jî zimanê îngilîzî jî û jî yê frensî jî dewlemendtir e..."

Dîsa ez wekî lêkolînerê li ser Folklorê Kurdî û

berhemên klasîk, di lêkolînên xwe de pêrgê pir tiştên dewlênd bûme ku hem di Folklorê Kurdî de hene û hem di klasên kevnare de jî hatine bikaranîn.

Piraniya çîrokên folklorê kurdî, her yekê du û zêdetir şaxên wan hene. Wekî mînak: Çîroka Gul û Sinem. Çi çîrokbêjê dema dev pê dike, pêşî wiha dibêje: "Dibêjin, heft şaxên çîroka Gul û Sinem hene. Lê ez tenê ji wan vê dizanim."

Îcar min di lêkolîna duwazdeh salan a folklorê Kurdî de, çar şaxên çîroka Gul û Sinem bi dest xistine û wan di cildeki de wekî pirtûk dane çapkirin (www.pencinar.se, biner li xala A)

Jixwe dewlemendiya peyv û bêjeyên kurdî, pir zêde ye. Berî 15 salan dema min dest bi xebata amadekirina ferhenga xwe ya bi navê ferhenga bêjebêjê kir, min bi awayekî pir zêde peyvên hevwater yên kurmançî dîtî ku ez bi xwe jî li dewlemendiya zimanê kurdî şaş mam. Wekî mînak, çawa ku min di çend semîneran de jî behs kiriye, di kurdiya kurmançî de 16 navên sivnikê hene.

Ji dewlemendiya peyvên zêdetir, zimanê kurdî jî aliyê gotinê pêşyan, biwêj, meselok, leqemok, pêkenok, lawje, heyranok, lawik û bacî, stiran, çirok û çirvanokan ve jî pir dewlemend e.

Ji van jî zêdetir, zimanê kurdî jî aliyê mirovatî û wekhevîtiyê ve jî, li rajora gelek zimanên dinyayê ye. Wekî mînak: Di kurdî de peyva şidandinê tune û peyva pronavê pirane jî pronavê yekane re nayê gotin. Wekî mînak: Eger Xwedê be jî, jê re dibêjin tu, nabêjin hûn.

Lê zimanê kurdî di sedesala 19 û 20'î de, jî bercewr û zaltiyê, jî çapa xwe daket, xasma jî di Sedesala Bistî de, ew qedexetiya li ser kurdî, ew cezayê pere ku jî kesên bi kurdî diaxivîn dihate stendin, şewitandina berhemên kurdî û mandelakirina hemû heyînen nivîskî yên kurdî, lawaztiyeke mezin derxistiye navê. Yanî ew atara ku hatiye serê zimanê kurdî, eger hatiya serê çî zimanî, niha ew ziman tenê wekî goristanê hatibûna nasîn.

Divê neyê jibirkirin ku kurdan di van 3.000 salên bihurî de, yazdeh alfabeyên cuda bi kar aniye. Yanî kurdan zimanê xwe bi yazdeh alfabeyan nivîsiye. Ew alfabe ev bûne:

- Alfabeya Bizmarî
- Alfabeya Avestayê
- Alfabeya Aramî
- Alfabeya Pehlewî
- Alfabeya Masî Soratî
- Alfabeya Gêzem/Hurujul Sir
- Alfabeya Suryanî
- Alfabeya Grekî

Alfabeya Kirilî

Alfabeya Erebi

Alfabeya Latîni

Zimanê kurdî, jî xeyn hersê zanîngehên li başûrê Kurdistanê, îro di 13-14 zanîngehên dewletên pêşketî de jî tê xwendin. Hem jî bi zanistiyeke wisa tê xwendin ku tê de mamosteyên zimanê kurdî derdikêvin.

Her wiha gelek lêkolîner/vekolîner û diroknasên biyanî, rojhilatnas û kurdnas li ser saziya Medreseya Kurdî jî rawestiyane, li serê lêkolîn kirine û rastiya navroka wê derxistine holê û pêşkêşê zana û zanistiyê kirine.

Perwerdeya Medreseya Kurdî, jî destpêkê heta qedandinê di çar pingavan re derbas dibû û tê de li dora 100 pirtûkî dihatin xwendin. (Biner li pirtûka min a bi navê Xwendina Medresê www.pencinar.se)

Pingavek wekî dibistan bûye, ya din wekî mekteba navendî bûye, ya sisêyan wekî xwendina lîseyê bûye, ya çaran jî wekî zanîngeh bûye.

Kesê pirtûka Camî ya Mewlana Camî digedand, her wekî lîse qedandibe, dikaribû meletiya normal jî bikira. Lê esasê wê, qedandina beşa piştî pirtûka Camiyê bûye ku ew jî zanîngeh bi xwe bûye.

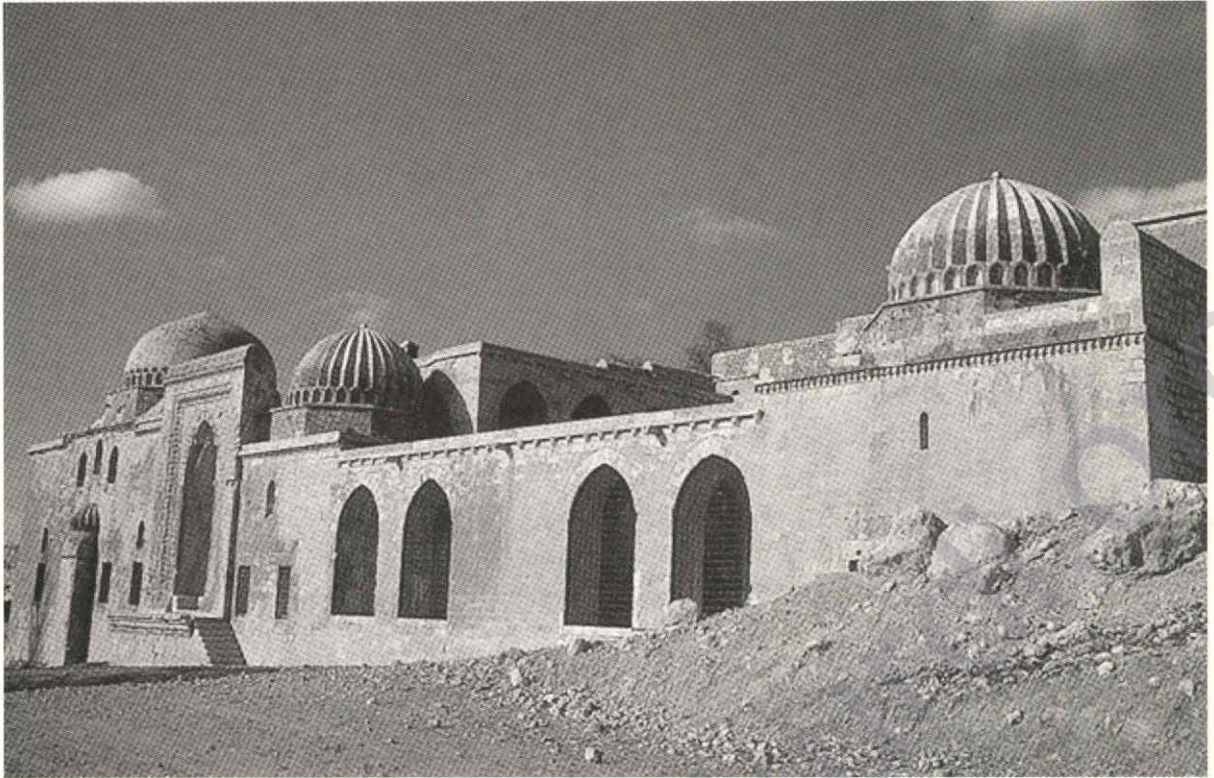
Perwerdeya ku di Medreseya Kurdî de dihate kirin, jî pirtûkên olî zêdetir, jî felsefeya Grekiyan bigir hetanî beşa dirok û tendurustî û hiqûqnasî jî tê de dihate xwendin. Yanî 12 şaxên zanistiyê yên cuda dihatin xwendin.

Ji awura coxrafiyê ve firehbûna Medreseya Kurdî, eger em jî Peymana Qesra Şêrinê (1639) û bi vir ve bibêjin, jî Erzeromê bigir heta Dêrezorê, jî Meletî û Xamirpêtê (Elezîz) bigir heta bajarê Wan û Bazîd, Mûş, Bedlîs, Sêrt, Amed, Farqîn, Mêrdîn, Axtepe, - çend medrese li herêma Botanê, li Behdînan, herêma Soran û gelek medreseyan cuda yên navdar hebûne.

Vê saziya pîroz, hemî problem û gelşên kurdan çareser dikir. Ev zimanê kurdî yê niha û ev çanda kurdî ya dewlemend, bermayên Medreseya Kurdî ne ku heta niha mane û ku em nivşên îro xwe pê diparêzin.

Di van 20-30 salên dawîn de ew qas berhemên kurdî ku derketine holê jî, bi piranî berê wê saziya Medreseya Kurdî ne. Ya girîngtir ev e ku di serê Sedesala Hijdehan de ew vîn û daxwaza kurdan a nijadî û ew qas şoreşên kurdan û piraniya serok û serokatiya wan, şagirdên wê saziyê bûne. Himdarê duyemîn ê rêçika Nexşebendî ku Mewlana Xalid bû, berhemê Medresya Kurdî bûye. Îbnû Xaldûnê ku Ola Îslamê jinvedan kiriye, jî Medreseya Kurdî hatiye. Silhedînê Kurdî Eyûbî ku Ola Îslamê jî nû ve daye nihandin, şa-

naziya Medreseya Kurdî bûye. Tesîsata Elementê (Kalorifer) ku di Qesra Îsheq Paşa de hatiye çêkirin, endazyariya Medreseya Kurdî bûye. Ew endazyariya ku kunkê (boru) dimsê ku ji Mêrdînê biriye Mûsilê, hunera Medreseya Kurdî bûye.

Smayîl Cizîr (1136-2006) ku li cîhanê yekemîn fizîkvan hatiye pejrandin, di Medreseya Kurdî de perwerde bûye û projeya robot û computera ku îro ji bo jiyana mirovan bûye karê rojane çêkiriye.

Min bi xwe navê 202 klasikên kurdî peyitandine û di hin kovar û malperên internetê de dane weşandin ku hinek ji wan navê xwe di mêjûya cîhanê de bi zêravê dane nivîsandin.

Tiştê herî balkêş ev e ku piraniya xelkê Medreseya Kurdî warê ol û ayina îslamî dihesibîne, lê kes behsa Medreseya Kurdî ya Êzîdiyatîyê, ya Kakeyîtiyê nake. Ew perwerdehiya Kurdên ji van her du olan jî, di Medreseyên Kurdî de çêbûye û têkiliya wan bi ola îslamê re jî nebûye.

Ew sistema ku neteweyê kurd di medreseyên xwe de bi kar aniye, di medreseyên ereb, faris û yê tirkan de nebûye. Tiştê girîngtirin ev e ku piraniya nivîskarên wan pirtûkên ku di Medreseya Kurdî de dihatin xwendin, kurd bûne. Lê kes heta niha jî li ser vê yekê nesewiriye û lêkolîn nekiriye ku çima wisan dibû!

Lê di pêvajoyê de, li gor dem û dewran, rewşa jiyanê Medreseya Kurdî jî hatiye guhertin. Dema ku Medrese bi desthelatiya kurdî hatiye meşandin, dilqa

wê ji bo perwerdehiya giştî bi awayekî zanistî çêdibû û tê de gelek şaxên zanistiyê dihatin xwendin. Minakên vê jî pir hene.

Bêguman îro di hemû şaxên zanistiyê de ji Felsefeyê girantir berhem tune. Heta niha felsefe jî aliyê du nivîskarên kurd ve bi zaravayê kurmancî hatiye nivîsandin. Yek ji wan hêj çap nebûye û niha li ba min e, di warê rêzimani de alikariya xwediyê wê dikim.

Dema mirov li naveroka çîrokên folklorê kurdî dinihêre, xasma yê fabil, mirov dibîne ku senaroyên wisa dewlemend hene ku eger ew bibin film, wê xelatine demderî werbigirin.

Dema profesore Zanîngeha Goteborê bi riya Xalid Salihê dersdarê Zanîngehê telefo da min û xweşiya xwe ji çîroka Hecî Rovî re pir anibû û gotibû: "Min çîrokên folklorê piraniya miletên dinyayê xwendiyê. Wekî ku ez di binê tesîra vê çîroka folklorê kurdî de mame û min jê hes kiriye, ez di binê tu çîrokekê de nemame."

Ez bi vî û têrvanî dibêjim: Çi berhemeke zanistî heye, bila bidin min û ez ê wergerînim zimanê kurdî. Piştê bila komek ji zimanzanên Ewropî werbêjin. Hingê wê rind eşkere bibe ka şaxên zanistiyê bi zimanê kurdî tene nivîsandin yan na!

Bi hêviya serkeftina zimanê kurdî, her şad û bextewer bin. ❀

Pencinar.z@gmail.com

KÜRTÇE ÜZERİNDEN TÜRKÇE TARTIŞMALAR - 1

KEMAL İNAL

Dinleyin şimdi. Siz dağlısınız. Duyuyor musunuz? Diliniz öldü. Yasaklandı. Dağlı dilinizi burada kullanamazsınız. Kendi dilinizi kocalarınızla konuşamazsınız. Yasak. Anladınız mı? Konuşamazsınız. Kanuna aykırı. Sadece başkentin dilini konuşabilirsiniz. Burada izin verilen tek dil o. Dağlı dilinizi burada konuşmaya kalkarsanız çok fena cezalandırılırsınız. Bu askerî bir emir. Kanun bu. Diliniz yasak. Ölü: Kimsenin sizin dilinizi konuşmasına izin yok. Sizin diliniz artık yok.

Harold Pinter, *Dağlı Dili* (1998)

Çağımızın en ağır basan özelliği, tüm insanları bir bakıma göçmen ya da azınlık haline getirmek değil mi? Hepimiz köklerimizden dayandığı topraklara hiç benzemeyen bir evrende yaşamaya zorlanıyoruz; hepimiz başka diller, başka ağızlar, başka işaretler öğrenmek zorundayız; hepimiz çocukluğumuzdan beri hayal ettiğimiz biçimiyle kimliğimizin tehdit altında olduğu izlenimine kapılıyoruz.

Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler* (2009)

Dünyada belki 6 bin kadar dil, buna karşılık, ancak 200 ülke vardır. Bu da çokdilliliğin fiilen yeryüzündeki her ülkede bulunduğu anlamına gelir.

Nettle ve Romaine, *Kayıbolan Diller* (2001)

Hiç kimsenin bayrakla, sınırlarla bir sorunu yoktur, olmaz. Ülkenin ortak dili Türkçedir. Türkçe olmaya devam eder. Anadilinde eğitim yapacak olanlar için, Türkçe ortak iletişim dili olarak korunur.

Ahmet Türk, eski DTP Genel Başkanı (2009)

Crystal'e göre bir kültür bir başka kültürün içinde asimile olduğunda tehlike altında olan dili etkileyen olayların sırası her yerde aynıdır. Bunda üç temel aşama vardır: İlk aşama olarak, egemen dili konuşmaları için insanların üstünde baskı kurulur; bu baskı siyasal, sosyal veya ekonomik kaynaklı olabilir. Bu süreçte teşvik, tavsiye veya getirilen kanunla yukarıdan aşağıya bir süreç yaşanır ya da çeşitli mekanizmalarla (moda, arkadaş grubu baskısı vb.) süreç aşağıdan yukarı işleyebilir. İkinci aşama olarak, iki dilliliğin ortaya çıkmasıdır. Ardından süreç içinde sonradan öğrenilen dil, anadilinin yerine geçer; yani anadili terk edilmeye başlanır. Üçüncü aşamada genç kuşak yeni dilinde iyice ustalaşır ve ihtiyaçlarını karşılamada eski anadilinin gereksiz olduğunu hisseder. Bu da beraberinde eski diline karşı bir

utanç duygusu getirir. Anne-babalar çocuklarıyla anadilinde daha az konuşur ve yeni toplumsal ortamda eski dili konuşmak için fırsatlar iyice azalır. Ev dışında çocuklar artık kendi anadillerini kullanmayı bırakırlar. Böylece tekdillilik ortaya çıkar ve eski anadili ortadan kaybolmaya başlar (Crystal, 2007: 98-99).

Bu süreç az-çok Türkiye'deki Kürtçenin ve Avrupa'daki Türkçenin durumu için de geçerlidir. Türkiye'de metropol kentlere göç eden Kürt çocuk ve gençlerinin büyük bir kısmının anadillerini bilmediği ya da en azından konuşma ve yazmada çok da istekli, maharetli ve girişken olmadıkları öne sürülebilir. Avrupa'daki Türk işçilerinin orada doğan çocuklarının da Türkçeye karşı yaklaşımları az-çok yukarıdaki aşamalara uymaktadır. Sorun sadece dilde bitme-

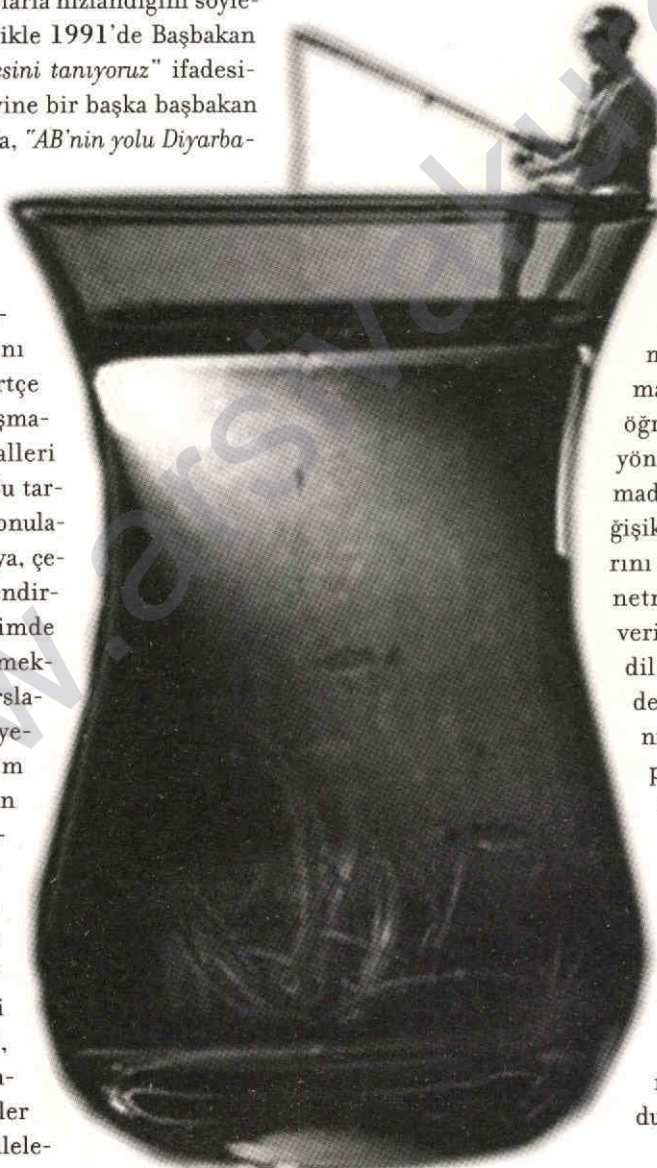
mekte, göç kaynaklı çeşitli uyum sorunu ve travmalar, örneğin Kürt ailelerin yakasını bırakmamaktadır. Kaya'nın da belirttiği gibi büyük kentlere göçen Kürt ailelerin çocuklarının okula başladıklarında dil ve kültürel uyum sorunu yaşadıkları ve çoğu çocuğun ilkokuldan sonra okumayı bırakıp çalışma hayatına girdiği saptanmıştır. Haliyle çocukların yaşadığı dil sorunu kültürel çatışmayı artırmaktadır. Ama buna karşın, göçmen Kürt ailelerin Kürt sorununun yükselen dalgası içinde evde Kürtçe kullanmak, kendi televizyonunu (Roj TV) izlemek gibi edimler içine girdiği görülmektedir. "Çoğunluk tarafından ve devlet tarafından istenmediği düşünülen bir dile vurgu yapmak, zorunlu göç mağdurlarının belli ölçüde geliştirdikleri bir içsel muhalefete denk düşmektedir" (Kaya, 2009:144-145, 160).

Türkiye'de Kürtçe üzerinden Türkçe tartışmaların son yıllarda bazı olaylarla hızlandığını söylemek mümkündür. Özellikle 1991'de Başbakan Demirel'in "Kürt Realitesini tanıyoruz" ifadesinin hemen sonrasında yine bir başka başbakan Mesut Yılmaz'ın 1999'da, "AB'nin yolu Diyarbakır'dan geçer" lafını etmesi, ardından 2002'de iktidara gelen AKP'nin de AB normları çerçevesinde bazı reformlara imza atacağını deklare etmesiyle Kürtçe üzerinden Türkçe tartışmaların hızlanacağı sinyalleri alınmaya başlanmıştı. Bu tartışma sürecinde bazı konuların neredeyse arka arkaya, çeşitli olayların da ivmelendirmesiyle hızlı bir biçimde gündeme geldiği görülmektedir: Kürtçe özel dil kurslarının resmen açılıp faaliyete başlaması; Eğitim Sen'in tüzüğünde yer alan "anadilinde eğitim" maddesinden dolayı kapatılmasının istenmesi; Kürt alfabesinde yer alan üç harfin (Q, W, X) çeşitli alanlarda (kişi isimleri, yer isimleri, afiş ve pankartlar, kutlama mektupları, dilekçeler vb.) kullanılması; bazı ailele-

rin çocuklarına Kürtçe isim koyarak bunu nüfus kâğıdı üzerinde tescil ettirmeleri; Diyarbakır'ın Sur beldesinde çokdilli belediyeçilik hizmetine başlanması; Kürtçe anadilinde öğretim tartışmaları; yer adlarının değiştirilmesi tartışmasının medyaya taşınması; Mecliste DTP eş başkanı Ahmet Türk'ün Kürtçe olarak grubuna hitap etmesi; TRT Şeş'in yayın hayatına başlaması; üniversitelerde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümünün açılmasının gerekliliğinin dillendirilmesi...

Kürtçe özel dil kursları

Kürtçe özel dil kurslarının açılışının dayanağı, tümüyle AB normları olmuştur. Avrupa Birliği'ne (AB) uyum çerçevesinde, 20 Ağustos 2002'de çıkarılan 'Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesi' hakkındaki yönetmelik değiştirilmiş; yeni yönetmelikle mevcut dil kurslarında Kürtçe ders verilmesine imkân tanınarak Kürtçe kurs açmak da kolaylaştırılmıştı. Bu konuda mevzuat temelinde çalışmalar yapan MEB, Kürtçe öğrenime olanak tanıyan yönetmeliğin 2, 4, 6 ve 10. maddelerinde yapılacak değişikliklerle ilgili hazırlıklarını tamamlayarak yeni yönetmelikle daha önce izin verilmeyen mevcut yabancı dil kursları içinde Kürtçe ders verilmesine imkân tanımaya yol vermiştir. Yapılan değişikliklerle daha önce kurs açma ve öğretime başlama izni alan kurslara, program ilavesi yapmaları halinde Kürtçe ders açma izni verilebileceği hükmü getirilmişti. Ne var ki, MEB'in hazırladığı yönetmelik için görüş sorduğu kurumlardan Genel-

kurmay Başkanlığı, yönetmelikle ilgili teknik konularda çeşitli itirazlarını dile getirmişti. Ancak teknik itirazların gerekleri yerine getirilmişti (<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haber-no=94636>). Böylece ilk Kürtçe dil eğitimi kursu Van'da 1 Nisan 2004'te eğitime başlamıştı. 480 öğrenci kapasiteli kursa ilk dönemde sadece 82 kişi başvurmuştu.

Batman Özel Kürt Dili Kursu, 30 bin kişinin katılımıyla 1 Nisan 2004 tarihinde resmi olarak açılmıştı. (<http://www.mizgin.net/modules.php?name=News&file=article&sid=364>). Fakat çeşitli illerde açılan Özel Kürtçe Dil Kursları, kısa bir sürede ilgisizlikten kapılarına kilit vurmaya zorunda kalmışlardı. Büyük bir hevesle açılan ancak öğrenci yetersizliğinden dolayı ekonomik kriz yaşayan kurslar, Kürtçenin daha uygun şartlarda öğrenilebilmesi ve öğretilmesi için devlet desteğinin şart olduğunu ileri sürmüşlerdi. Özellikle bölge halkının ekonomik gücünün düşüklüğü, yeterli öğrenci kapasitesine ulaşamamasının ana gerekçesi olduğu ileri sürülmüştü. Çoğu kurs sahibi ve yöneticisi, devletin desteklememesi durumunda kursların yaşayamayacağı

cağını belirtmişti (Zaman, <http://www.tumgazeteler.com/?a=624154>).

Kürtçe anadilinde eğitim tartışmaları ve Eğitim Sen

Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim Sen), tüzüğünde yer alan "anadilinde eğitim hakkı" ifadesi yüzünden Genelkurmay Başkanlığı'nın 2004 yılındaki talebiyle Ankara Valiliği tarafından yapılan başvuruya kapatma davasına maruz kalmıştı. Kapatma davasının açılmasının ardından sendika, bir süre kapatmaya karşı direnmiş ancak bir süre sonra maddeyi tüzüğünden çıkarttığını deklare etmişti. Ne var ki, sendika, söz konusu maddeyi tüzüğünden çıkarılmasına karşın konuya ilişkin haklılığını göstermek için AİHM'e başvurmuştu. Kapatmaya konu oluşturulan madde şöyleydi: "[Eğitim Sen]... bireylerin anadilinde öğrenim görmesini ve kültürlerini geliştirmesini savunur."

Q, W, X harfleri

Kürtçe üzerinden yapılan bir başka Türkçe tartışma da, Kürtçe alfabede yer alan üç harfin, yani Q, W

'İki dil, bir Cumhuriyet mümkündür'

Son zamanlarda Kürtçe üzerinden bir başka Türkçe tartışma da sinema dili ve belgesel formatı içinde yaşandı. Bol ödüllü ve fakat "amatör" "İki Dil Bir Bavul" filmi, Kürtçe üzerinden pedagojiye, pedagoji üzerinden Kürtçeye dair ilginç bir tartışma başlattı. Aslında film, pedagojik bir sorunu (anadilinde öğrenim görememenin yarattığı akademik başarı ve öğrenme meselesini) kendi toprağı ve kültürü içinde alabildiğine yalın bir dille anlatıyor. Kürtçe bilmeyen bir Türk öğretmenin, yine neredeyse hiç Türkçe bilmeyen Kürt çocuklara bir yıl boyunca klasik Türk eğitim sistemi aslında bilinen kalıpları (arka arkaya dizilmiş sıralardan oluşan ve tek odalı bir derslik, tezek yakılan soba, mevsimler ve Atatürk resmiyle dolu duvarlar, dersliğe hâkim konumdaki kürsü ve öğretmeni, okulun önünde dalgalanan Türk bayrağı vs.) içinde Türkçe öğretmeye çabalaması, aslında üzerinde durup düşünmeye değer bazı olguları bir kez daha hatırlatıyor: Kürt çocukları ve ana-babalarının anadillerinin başka herhangi bir dil gibi son derece doğal olması, bir başka dili yani Türkçeyi öğrenmeye karşı hiçbir önyargı taşımamaları ve öğrenmeye yönelmeleri, Türkçeye "düşmanın dili muamelesi" çekmemeleri, Türk öğretmene olan saygı ve sevgilerinde kusurda bulunmamaya çalışmaları vs. Aslında bu film, Türkiye toprakları üzerindeki iki halkın, yani Türklerin ve Kürtlerin birbirlerini anlamaları gerektiğinin ve bunun pek de zor olmadığını çeşitli işaretlerini ya da göstergelerini taşıyor. Bir kere, köydeki Kürt halkının okulu var etmeleri, okul binasının orada yerli yerinde durması, dalgalanan Türk bayrağı, öğretmene gösterilen teveccüh, "Türk eğitim sistemi"ni alabildiğine kendiliğinden biçimde kabul edilmesi, çocukların ezbere de olsa Andı okumaları bile Kürtlerin empati konusunda marjinal Türk ırkçılarına sayısız ders verdiği bir "dersler galeriyası"yla dolu olması, başlı başına övünülesi bir olgudur.

Filmin sinema dilini de aşan en önemli yanı, "sinema amatör oyuncularla da yapılabilir" mesajının siyasal ve kültürel vurgusudur: Anadili, halkın kendisinin özne olduğu ve başrol oynadığı bir bağlam dışında hiçbir şey ifade etmez ve bir sorunsuz eğer -ki öyle- ancak Kürt halkının müdahil olduğu bir durumda/durumla çözülebilir. Konuşan kimse, çözecek olan da odur.

ve X'in çeşitli alanlarda (kişi ve yer ismi, afiş, pankart ve döviz, dilekçe ve mektup vb.) kullanılmasına ilişkin olmuştur. Bu üç harfin sorun teşkil etmesinde, Kürt hareketinin siyasallaşmasından önce, konunun çeşitli kanunlarla sınırlandırılması nedeni yatmaktadır. Bu konuya ilişkin dört kanun ("*Türkçe dışındaki dillerin kullanımına ilişkin kanun*", "*Nüfus Kanunu*", "*Siyasi Partiler Kanunu*" ve "*Türk Ceza Kanunu*") bu harflerin kullanımını yasaklamaktadır. Ancak bu üç harfin yasaklanması, 12 Eylül Askeri Darbesiyle başlamıştır. 1983 yılında çıkarılan '*başka dillerin kullanımına ilişkin yasa*', düşünce ve basın-yayın alanının yanı sıra günlük yaşamda "yasaklı diller" in kullanımının önüne geçiyordu. Ancak 1991'de AB reformları çerçevesinde çıkarılan yasa ve 2001'de değiştirilen Anayasa ile konuya ilişkin önemli bir rahatlama sağlandı. Nüfus Kanunu'nda yer alan "*milli kültüre uygun düşmeyen isimler çocuklara verilemez*" ibaresi AB uyum yasalarıyla "*ahlak kurallarına uygunluk*" ve "*Türk alfabesine uygunluk*" haline getirildi. Ancak bu değişikliğe karşın bu üç harfin olduğu isimler çocuklara konulamadı. İçişleri Bakanlığı valiliklere gönderdiği genelgeyle bu harflerin kullanılmasına göz

yumulmamasını istedi. Siyasal Partiler Kanunu da afiş ve pankartlarda bu üç harfin kullanımını yasaklıyor. Türk Ceza Kanunu da, "*Şapka ve Türk Harfleri Kanunları*"nın koyduğu yasaklara aykırı hareket edenlere ceza öngörmektedir. Harf Kanunu da Türk alfabesinde olmayan harflerin kullanımını yasaklamaktadır. Nitekim bu yasaklamalara aykırı hareket eden pek çok Kürt, mahkemelik olmuş ve çeşitli cezalar almıştır (Zeyrek, 2008).

Kamuoyunda bu üç harf konusunda yaşanan yoğun tartışmada harflerden yana ya da karşı çeşitli konular belirmiştir. Kimi Türk yazarlar (örneğin Hakkı Devrim), Kürt sorununun çözülmesinden yana olduğunu ama sıra Türk alfabesine gelince o noktada olumsuz tavır takınacağını, çünkü bu üç harfin Türk alfabesine teknik açıdan bir getirisi olmayacağını, zira bu üç harfin işlevini gören harflerin Türkçe alfabede olduğunu ileri sürmüştü (Devrim, 2009). Bir başka gazete köşe yazarı, Murat Yetkin ise, Türkçeyi daha iyi konuşmak ve yazmak için bu harfleri almanın iyi olacağını belirtmişti (Yetkin, 2009). Yine Türker Alkan, "*Alfabemizin resmî ve ulusal olması, değişmesini engellemiyor. Pekâlâ Kürd'üyle, Türk'üyle artık*

Denizlili, yeni atanmış Türk öğretmen Emre'nin ısrarla ve şevkle Türkçe öğretmeye çalışması, son derece doğru bir yaklaşımdır. Eğer iki halk bir arada yaşayacaksa, birbirlerinin dillerini öğrenmeleri zorunludur. Hangisinin "birinci" (anadili), hangisinin "ikinci" (yabancı) dil olduğu da "mesele" yapılmamalıdır. Zira iki halktan biri diğerinin diline "yabancı" dil muamelesi çekerse, bu coğrafyada ne duygusal birliktelik (empati) kurulabilir ne de kolektif bilinci somutlaştıracak bir durum bulunabilir. Mesut Yeğen'in de belirttiği gibi, Cumhuriyet'in dili (Türkçe) pekâlâ taşranın diliyle (Kürtçe) bir arada varolabilir. Dolayısıyla "İki Dil Bir Cumhuriyet" neden olmasın ki?! (Yeğen, 2009).

Sonuçta bu film bize, Kürtçenin "varolduğu"nu bir kez daha gösterdi; hem de "Türk sineması formatı" içinde ve fakat o formatın nice tabu, şablon ve sınırlarını aşarak. Varolmak, algılanmaktır. Algıladığımız şey ise, Kürdün kendisini var ettiği en önemli kültürel ürün ya da oluşum olan Kürtçedir. Film, Kürtçeye saygı olarak da okunabilir. Dağlının, "kart-kurt" sesleri çıkara çıkara geldiği noktada demokratikleşme adına kıvanç duyulacak nokta, Kürtçenin en azından sinema ya da akademik dil içinde "tartışılabilmesi", dilbilimsel olsa bile bahis konusu edilmesidir. Bu nokta, nice güçlüklerin aşıldığını gösteriyor. Kazanım, farkın belki de farkına varılmasıdır. Emre öğretmenin karşısına çıkan asıl güçlük, doğal ya da köyde var olan koşullar —tezekle yanan soba, soğuk hava, içme suyu, elektrikliğin kesilmesi, arada bir çeken cep telefonu, izbe lojman ve derslik, birleştirilmiş sınıf, öğrencilerin yoksulluğu, gurbet ve ana hasreti vb— değil, "fark"tır. Yani, "[H]ayatın, canlılığın ürettiği bir şey. Seslerin, işaretlerin ve anlamların çoğulluğu, birbirinden değişikliği, bir dilin ötekine tercüme edilmesine rağmen yine de başka kalması, indirgenmezliği" (Mutman, 2009).

Filmin sonunda, havaların ısınmasıyla çocuklar, köy civarındaki bir su birikintisine, havuz niyetine atlayarak yüzerlerken, son derece neşeliler; aslında neşeye eşlik eden bir başka önemli olgu ise, çocukların çok akıcı biçimde aralarında Kürtçe konuşmaları. Oysa tüm yıl sınıfta, Türkçe öğrenirken sus-pus oturmuşlar, öğretmenin soruları karşısında çekingen davranmışlardı. Bir düşünmek lazım; o Kürt çocukları çok iyi Türkçe öğrenseler, çok iyi okullarda okusalar, meslek sahibi olup toplumsal açıdan daha bir işlevsel olsalar, bu demokratik entegrasyon süreci en azından eğitim kanalıyla Kürtlerin pedagojik haklarını yaşatırken ülkede barışın tesis edilmesine katkıda bulunmaz mı?

hepimiz Q, W ve X harflerini kullanıyoruz! Yasayı değiştirmeden ve vatan haini olmadan! Gerçi Kürtçe konuşanlar bazen bu harfleri kullandığı için sıkıntıya düştü, haklarında soruşturma açıldı ama, o günler (umarım) geride kaldı” (Alkan, 2009) diyerek iyimser ve gerçekçi bir yaklaşım göstermiştir. Çünkü Alkan’a göre, bu harfler fiilen alfabemize girmiştir, zira dükkân adlarından marka adlarına ve bilgisayar diline (www), hatta medya dünyasına (Show TV, Fox TV) değin girmiştir. Bunu da küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak gören Alkan, bu harfleri sırf insana saygılı bir demokratik toplum için kullanmak gerektiğini ileri sürer.

Bu harflerin içinde herhalde en fazla sembolik anlam kazanan ve en çok tartışılanı, “w” olmuştur. Zira karşıt taraflar arasında “Nevruz” mu yoksa “Newroz” mu tartışmasında iş gelip, kelimenin anlamından ziyade “w” harfine takılmıştı.

Çocuğuna Kürtçe isim koymak

Kürtçe üzerinden tartışmaların yürüdüğü bir baş-

ka boyut da, çocuklara verilen isimlerin Nüfus Müdürlüklerinde sorun yaratması, hatta bu tür sorunların yargıya değin taşınması. Bugüne değin Kürtler, Kürtçe yasaklardan dolayı çocuklarına Kürtçe isim koymakta çekingen davrandılar. Ancak son yıllarda, özellikle Açılım tartışmalarının da ivmelendirmesiyle Kürtçe isim konusundaki tabunun da yavaş yavaş aşılmaya başlandığı görülmektedir. Ancak yine de, yasal inceleme ve soruşturmaların da devlet katından pratiğe indiği gözlenmektedir. Nitekim İçişleri Bakanlığı 2009 Ekim ayında “Hêvi Jiyan” adı nedeniyle inceleme başlatırken, DTP Şanlıurfa Merkez İlçe yöneticilerinden Ahmet Atış’ın 19 ay önce dünyaya gelen kızına “Helin Kürdistan” adını koyduğu ve bunu da nüfus cüzdanına yazdırdığı ortaya çıktı (Leylak, 2009).

Çokdilli belediyeçilik

2007 yılında Diyarbakır Sur Belediyesi, çokdilli belediyeçilik hizmetine başlamıştı. Ancak sonrasında Belediye Başkanı Abdullah Demirtaş, belediye meclisiyle birlikte görevden alınmıştı. Demirtaş’a göre, çokdilli belediyeçiliğin ardında, Türkçe bilmeyen halkın sorunlarını, beklentilerini ve çözümlerini anlamak ve almak vardı. Belediye Başkanı, yaptıkları hizmetleri şöyle sıralamıştı: “Mesela temizlik faaliyetlerinde şunu yapabildik: Örneğin yüzde 10 çöp toplama, çevre ve temizlik bilinci varken, biz kalktık halkı bu konuda çeşitli dillerde aydınlattık. Suriçi’nde bunu yüzde 80-90’a kadar yükselttik. Kadına yönelik şiddetin giderilmesi ile ilgili olarak halkı bilinçlendirdik. Çocuklara yönelik dergi kitap vb. gibi çalışmalarda çok dilli hizmet verdik. Çocuk şenliğindeki faaliyetlerde kullandık. Kentte tarihi mekânları koruma ve tarih bilincini geliştirme konusunda çalışmalar yaptık. Organ bağışi ile ilgili kampanyada, halk toplantılarında Kürtçeyi kullandık. Amacımız resmi dil Türkçenin yanı sıra Kürtçe, Ermenice, Süryanice, İngilizce ve Arapçayı kullanmaktı. Bunun doğru bir mantık olduğuna inanıyorduk. Ama maalesef böyle karşılanmadı” (Aslanoğlu, 2009). Ancak İçişleri Bakanlığı tarafından görevden alınan Belediye Başkanı, yargılandığı mahkemede beraat etmişti. ✨

(Devam edecek)

Rist û bandora wêje û hunerê

BEHLÛL ZELAL

Ku ne ji rê, rêbaz û tama wêjeyê be, (huner ji wisa) metin, vegotinên dîrokê sar in, nola dîwarên dadgehê ne. Lê gava bûyer, kirûyeke dîrokî, bi riya wêjeyê; bi riya helbest, destan, roman, şano, sîneme û hwd. bê vegotin, bi taybetmendî û hêza huner û wêjeyê bê xemilandin, mirov tameke xweş jê werdigire. Û her wiha rûdanên dîrokî di hişê mirov de sing dikutin, mirov gelek waneyên biwate ji wan werdigire. Bêşik bi vî awayî ronî didine dahatûya gelan. Naxwe beleheq negotine "rabirdû dahatû ye."

Mirov dikare, gelek helbestên Nazim Hikmet Ran yên wekî "Destana Şêx Bedreddîn, Tanya, Destana Şerê Rizgariyê, Dimenên Mirovan ji Welatî min" û yên dîtir wekî mînak bide. Berhemên Şolohov, "Li qiraxa Donê Çînîn, Donê Rawestiyayî, berhema Tolstoy ê navdar "Şer û Aştî", "Tûtîn" a Dimitrof, "Mem û Zîn" a Ehmedê Xanî, "Hawara Dicle" ya M.Uzun û gelek berhemên bi vî rengî ku mirov nikare yek bi yek li vê derê cih bide wan.

Wêje, her wiha, nîrx û taybetmendî, rewîşt û sinca gelan bi gelemperî, rewşa mirovî di civakê de ji bi awayekî kite kî, dîsa bi hêza wêje û hunerê radixe ber çavan. Şer û keda hatiye dayîn, êş û derdên ku di dilê kes û civakan de meyîne, serkeftin û şahiya ku bûne para hin civakan, tenê bi riya wêjeyê dikarin mayinde bibin, ji nivşên nû re bêtîne ragihandin. Ew ezmûn û mîrateyên hezar salan bi rêya wêjeyê digihe ber hişê civaka îroyîn.

Ku mirov hûr û kûr li berhemên wêjeyê, bi taybetî ji li berhemên klasîk binihêre; mirov dikare, bîrdozî, derûnî û felsefeya civakan ji di van berheman de bibîne. Her wiha tenê bi riya berhemên wêjeyî, hest, raman, xinizî û evîna kes û civakan dikare bê têgihîştin, bê dîtîn, heta ku mirov an civak bikaribin sûde jê werbigirin.

Îcar ku mirov ji vê hêlê ve, li dîroka gelê kurd bi-nihêre, berhemên heyî û tenê dîroka du sed salên dawî yê ku bêrawest bi serhildan, şer û pevçûnan têje ne bide ber hev, berhemên bi vî awayî ne li gorî dem, bûyer û kirûyên civakê ne.

Her çiqas kurd xwediyê berhemeke mezin nola

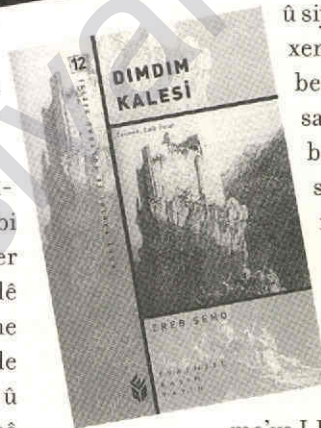
Mem û Zînê bin jî, du sed salên dawî bi awayekî têr nehatiye nîrxandin. Jixwe, li gorî bawerîya min yek ji sedemên neserketina tevgerên kurdan ê girîng jî kêmasiya wêje, huner û her wiha xwendin û ramanê ye.

Ji serê sedsala nozdehan heya roja îro, bi dehan serhildanên kurdan pêk hatin. Zêdeyî du sed salan e ku kurd bi hêviya azadiyê tédikoşin, şer dikin, dikujin, têne kuştin. Tî û birçî dimînin, pêxwas û tazî dibin. Dikevine zindanan, ji cih û warê xwe têne bidûrxistin. Xinizîya dostan, xinizîya navxweyî dijîn. Lê mixabin pir hindik ji van hatine nivîsandin. Gelek kes û bûyer, şer û pevçûn nehatine nivîsandin. Ev pêvajoyê, dîroka kambax, dîroka têkçûyî, mîrxasî û berxwedanên birûmet, bi ava wêjeyê nehatine strandin. Sedemên têkçûnê, ew kirûyên ku mirov dibine nav zeviya xinizîyê çî ne

(bûn), riya pêşketinê, rêbaza şer û siyasê çî ye, çawa ye û hwd. Bi xemleyên huner û wêjeyê bêne ber mirovan. Gelo dê rewşa kesan her wiha rewşa civakê çawa bibe (bibûya)? Lowma nola ku serhildan û trajediya Bedirxaniyan di berhema M.Uzun a bi navê "Hawara Dicle" yê de hatiye nivîsandin, nola Kela Dimdimê, nola Bîra Qederê, nola "Eliyê Yunis" a M.Baksî, nola "Mîrname" ya J.Dost û hwd, divê ji Serhildana

Berzencî heta şerê dawî ku ev bîst û pênc salan e di jiyana gelên vî welatî de ye, yek bi yek; ligel serok, rêvebir, leheng, xiniz û sedem û encama rûdanan bête nivîsandin. Ku dîrok kete nav hevîrê wêjeyê, ku rabirdû herikî nav coka hunerê, hişmendî jî pêk tê. Ku hêşmendî pêk hat, çav pir dûr dibînin, ku çav dûr dîtîn (rabirdû û dahatû) ling naterpîlin, xefk û dafk, dek û dolap xuya dibin. Ku mirov xweşik û rast dît, zana ye. Kesên zana wêrek in. Wêrekî bîngeha serkeftinê ye.

Her wiha wêje û huner avê dide dara evîn û hêviyê jî. Hezkirina mirovî, hezkirina welêt, hezkirina xwezayê, dilovanî, mîrxasî, qencî, rastî tev kulîlkên xemilandî yên di zeviya wêje û hunerê de şîn tîn in. ✨

Darê ji serê xwe re xeritandî

EDİB POLAT

Mamoste di kuçeyek teng a Mêrdînê de li ber xer-
rat sekini, got:

- Ji min re darek divê, bila zexm be lê pir ne dirêj
be.

Xerat bala xwe da taxima kincên ûtikirî û qerewa-
ta sitûyê wî, got:

- Efendiyeke mîna te dê çi bike ji dar?

Mamoste xwe ker kir, lê wekî ku bixwaze mijarê
biguhere, meşiya ber qilûbeyaya rojnamefiroş. Rojna-
meyek kirî û qet lê nenihêrî, kir bin çengê xwe û ve-
geriya, pêvekê ji nav derxist û da çiraxê xerat. Çirax
xwe lê nekir xwedî, lê bala xwe da pêvekê, fam nekir
dê bi kêrî çi were.

Xerat dar xeritand, mamoste beriya darê kurt li wê
pêvekê bipêçe heqê wî da û di bin dengê xizarên dar-
taşan re meşiya. Heta serê kuçeyê çû, li ber derenci-
kek kevirîn sekini. Li jor nihêrî, dersxaneyaya ku rojek
berê nîqaşek tûj lê qewimî bû li wî aliyê derencikê bû.
Nexwest hilkişe, serê wî tevlihev bû, dimena doh li
pêşberî wî disa vejîya:

*Bi heyecan berê xwe dabû dersxaneyê, nameya vex-
wendinê ku ji midûrê wê girtibû di dest de bû. Di wan de-
rencikan de bi helke helk hilkişiyabû jor. Midûr ew li ber
derî pêşwazî kiribû. Her du ketibûn odeyekê, midûr goti-
bû: Ji ber ku tu di dibistanê de serketî yî, me tu wekî ma-
moste vexwend. Li zanîngehê pir wêşê te didan. Ger em li
hev bikin, dê li gor hejmara dersan peymanekê îmze bi-
kin. Wî gotibû: Baş e, lê ez mehaneyê li gor rojan dixwa-
zim. Midûr ev yek qebûl nekiribû, gotibû dersxaneyaya me
hêj biçûk e û reşnivîsa peymanekê li gor hejmara dersan
amade kiribû. Ders hindik bûn, mîaşê ku ew dê bistenda-
na têra xerc û mesrefên mamoste nedikir. Wî bistekê li pey-
manê nihêribû, li eziyeta ku heta wê gavê kişandibû,
çûndin û hatina Mêrdînê fikiribû. Gotibû: Ez vê yekê qe-
bûl nakim, qezencî ku dê bikeve destê min, têra heqê çî-
xareya min nake. Midûr hêrs bûbû, berî tişteki bêje, dest
avêtibû reşnivîsa peymanê, ew çirandibû û avêtibû çopê.
Piştî jî gotibû: Mamosteyek mîna te ji me re ne lazim e.
Ne me tu dîtî, ne jî te me!*

Dilê wî hatibû şikestin, hêviyên wî vemiribûn.

Bişev li oteleke Mêrdînê nizanibû bi çi kul û halî
lê bûbû sibeh.

Mehek berê gava name ji midûrê dersxaneyê gir-
tibû, çawa bi kêf û coş berê xwe dabû vî bajarî! Di na-

va mehekê de çar caran bi hêviya ku dê bibe mamos-
te li riya Mêrdînê çûbû û hatibû. Lê piştî çirte çirta
çirandina peymanê xeyalên wî serobino kiribû.

Niha darek li pêveka rojnameyê pêçayî di bin
çengê wî de, berê wî li miqamê midûr bû. Biryar da-
bû, ew roj dê heyfa xwe bistenda. Sibeh bû, tenê bû,
kesek li kuçeyê tune bû. Ji bilî kerên çopçivandinê ku
textik û kurtanên li ser piştên wan dihejiyan, bende-
rihek li derve nedilivîya. Li wan nihêrî, got:

- Kerên çopê!...

Li xwe nihêrî, got:

- Kerê çolê! Heta tu bêqîmet û bêşeref nebî, cesa-
ret nayê te. Bizav ji bo çi ye? Ez çima li vir im, kî ez
anîm, ji bo çi hatim? Mafir ku wan ez vexwendime,
çima ez qewirandim? Bi min listin! Çirt çirt, çirandi-
na peymanê... Midûr midûr, heke ev ji te re ma, bila
ez jî ne kurê bavê xwe bim lo! Îroj Xwedê da kî ji me!
Tu bisekine, ez çi bînim serê te!

Darê bin çengê xwe kir destê rastê, ew teqiland,
beziya jor, dar hejand, kulma xwe şidand. Sê pêpilûk
hilkişîya, wekî ku yekî bang lê kiribe zivirî, li kuçeyê
nihêrî, kerek li pişt wî ziriya "aaîîîî... aaîîî!..."

- Camêr gazî min kir, ji Amedê ez anîm vir, xwest
ez bibim mamoste! Ger niyetek wî ya xerab hebûna,
çima di nava ew çend xwendekaran de ez vedixwen-
dim? Ev çi dar e di bin çengê min de? Şer û pevçûn bi
mamosteyekî dikeve? Divê ez şertên wî qebûl bikim,
bêjim bila peymanek nû amade bike, li gor hejmara
dersan be jî divê ez bixebitim. Tewer, tewer... Belê ez
dikarim lêborîna xwe bixwazim...

Hestên têkel ew dikir qeyrana poşmaniyek kûr.

Pêpilûk bi pêpilûk hilkişîya, pêpilûk bi pêpilûk
ders jimart. Duşem roja betlaneyê... Rojên şemî û
yekşeman, ji bo grubên dawîya heftiyê heşt ders...

Li ber deriyê derve yê dersxaneyê sekini, cardin li
dû xwe mêzand, bajarê di bin piyê wî de bédeng bû.
"Heke pê re çek hebe, ez dê çi bikim? Keysê li min bî-
nin, dê bi darê min li min bidin! Min vî darî ji serê
xwe re xeritand?" Tirsiya, gav neavêt, cardin li darê
bin çengê xwe nihêrî, dengê xizarên dartaşan ji dûr ve
hat. Ji xwe re got: "Ez vê yekê çawa jê re bihêlim?"

Derî daf da, vekir û li şemûka derî bang kir:

- Midûr beg, midûr beg!

Midûr wekî ku li benda wî be tavilê ji odeya xwe

derket û hat eywanê, li rojnameya ku dar di nav de bû nihêrî. Di nava du saniyeyan de tîra tirseke nedîtî û nebînayî li dilê wî ket û derbas bû. Ber bi derî ve me-şiya, got:

- Fermo mamoste, ger te biryara vegeerê dabe deriyê me ji te re vekiriye.

- We piştî ku min qewirand û şûşa dilê min şikand...

- Me tu vexwend. Berî vê yekê, ne te me nas dikir, ne jî me tu.

- Ez pênc caran li riya Mêrdînê hatim û çûm, di encamê de... Ez dê îroj tenê dersekê bidim te ku beramberî hemî dersan be.

Gava wiha got, pê re jî wî dest avêt pêveka rojnameyê, lê çavê wî bi nûçeyekê ket, digot: "Hunermendê bi nav û deng ji şagirtê xwe kutan xwar!" Nûçeyek din wiha bû: "Fêkiya yekem ya evîndariyê çi ye?..."

Rawestiya, dudilî bû.

Midûr çav li darê ku jî nava pêvekê ket zûr kir. Heyrî mital ma, tîra tîrsa gavek berê ku li dilê wî xistibû niha ketibû şiklê dar. Peyvek bav û kalkan ket bîra wî, got:

- Darê ji serê xwe re xeritandî!

Mamoste li xerat fikirî ku çawa wî darî mîna dartaşên Amedê xeritandibû. Piştî hemî bizava xwe civand û dest avêt pêxîra midûr. Qazaxek biqirik li wî bû, tiliyek xwe di ber gewriya wî re kir. Kêliya wî dar bilind kir, midûr got:

- Hewar e, hewar e! Ev çi dar e?

Hewara sêyemîn ji ber ku dar li nav serê wî ket di qirikê de fetisî. Derbek lê ketibû, lê wekî ku mêjiyê wî belav kiribe jan ji kezeba wî biribû. Mamoste mîna ku şûr hilde, cardin dar bilind kir, lê bi derba duyem re midûr xwe ji nav destê wî xelas kir û reviya odeyekê. Mamoste da pey. Ew reviya, ha li vê odeyê û ha li wê polê mamoste li dû beziya. Zilamek ku keçika xwe ji bo qeydkirinê anîbû li wir rûniştibû. Bi dengê hewara midûr re rabû piya û xwe çeng kir darê destê mamoste, lê wî xwe bi paş ve vekişand. Ew gav midûr dest avêt telefonê, hêj pêl re-qeman nekiribû mamoste bi êrişek welê xurt dar da-weşand ku, ahîzeya telefonê ji destê wî pengizî û wekî hêlekanê li hewa çû û hat. Derba li

enişkê zahmet e, êş kir dilê midûr û ew lal kir. Zilamê di navbera wan de xwe da pêş singa mamoste û got:

- Lawo ji bo Xwedê, te ew kuşt! Bes e, tu bidî xatirê pêxember!

Mamoste li xwîna serê midûr şaş ma, milên wî sist bûn, kol û poşman, derî wekî devê masiyekî mirî vekirî hişt û vegeerîya kuçeyê. Darê destê xwe bi tevgera qatilekî ku demançeya kirêt bavêje wilo virvirand ser derencika kevirîn û bazda. Bi beza wî re darê bixwîn li pey wî sê caran got "tep, tep, tep!..." û pêpîlûk bi pêpîlûk xiriki. Mamoste şaş ma, dar ji ber xwe ve digindirî û ber bi wî ve dihat. Bêtir gahvan qelaşt, lê ne jî ber midûr, bêtir jî darê serbixwîn.

Ew heta kuçeyê ziziki...

Xerat ji cih veciniqî...

Kerên çopê di kuçeyên deng de ziriyan...

Û mamosta di sûka Mêrdînê de beziya... ❁

İsviçre'deki minare referandumunu üzerine...

KONUŞANA BAK!

İSMAİL BEŞİKÇİ

İsviçre'de, 29 Kasım 2009'da, minare konusunda bir referandum yapıldı. Referandum sonunda minare yasağı kabul gördü.

Referandumda minare yasağının kabul görmesi, Türkiye'de çok büyük tepkilerle karşılaştı. Gerek devlet ve hükümet yetkilileri, gerek siyasal partiler, gerek sivil toplum kurumları bu sonuca tepki gösterdi. Basında, pek çok kalem, pek çok ses, "İsviçre insan haklarını çiğniyor, İsviçre ırkçı, faşist bir devlettir" diyerek İsviçre'yi protesto etti. Bu olay ve minare yasağı algılaması üzerine bazı düşüncelerimi dile getirmeye çalışacağım.

Peki bunlar ne oluyor?

24 Ekim 2004'te Trabzon'da, McDonalds'a bomba atıldı...

5 Şubat 2006'da, Trabzon'da, Santa Maria Katolik Kilisesi rahibi Andrea Santoro katledildi...

3 Temmuz 2006'da, Samsun'da, İtalyan Katolik Kilisesi rahibi Pierre Brunissen (74) bıçakla ağır yaralandı...

19 Ocak 2007'de, İstanbul'da, Agos gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Hrant Dink katledildi...

18 Nisan 2007'de, Malatya'da, 5 kişi, Zirve Kitabevi'nde çalışan, biri Alman üç Hristiyanı, ellerini ayaklarını bağlayıp, boyunlarını keserek katletti...

Rakel Dink bu ilişkileri, "bebekten katil yetiştiren bir sistem" diye anlatmaktadır. Bu Türk siyasal sisteminin azınlıklara bakışının dikkate değer bir özetidir. (JİTEM'in Kürtlere nasıl zulmettiği bu yazının dışında bırakılan bir konudur.)

Son iki olaya, emniyet görevlilerinin, albayların, generallerin isimlerinin karıştığı da biliniyor. Hrant Dink'in katledilmesiyle ilgili olarak görülen davada, Hrant Dink'i öldürenlerle, McDonalds'a bomba atanlar arasında organik bağlar bulunduğu da görüldü. Bu davada, güvenlik birimlerinin delilleri yok etmeye, davayı karartmaya çalıştığı da izlenebilen, gözlenebilen bir süreç oldu.

İsviçre'deki minare yasağına tepki gösteren Türk basınının, yukarıda sıraladığımız bu olaylara karşı tepkisi çok cılızdır. Özellikle ilk üç olaya hiç tepki ol-

madığı, bilmezlikten duymazlıktan gelindiği, hatta benimsendiği söylenebilir. Son bir yıl içinde, Türkiye'de, Hristiyanlara, Hristiyanların ibadet yerlerine onlarca saldırı vardır.

İsviçre'de, 1970'lerde, 20 bin civarında Müslüman varken, bu sayı günümüzde 400 bine ulaşmıştır. Müslümanlar İsviçre'de camilerini inşa edebilmektedir. İsviçre'de 200 civarında cami yapılmıştır. Bunlardan dört tanesi minarelidir, geri kalanlar minaresizdir.

Müslümanlar, Tunus, Cezayir, Fas ülkelerinden gelen göçmenlerdir. Türk ve Kürt kökenli Müslümanlar da çoktur. Çeşitli Afrika ülkelerinden gelen Müslümanlar da vardır (Aydın Dere, 'Akıl, Vicdan ve Şark Kurnazlığı', www.kurdistan-post.org 6 Aralık 2009).

Burada sözü edilen 400 bin Müslümanın bir kısmı Alevi olabilir. Türkiye'de Aleviler resmî görüş doğrultusunda Müslüman kabul edildiği için, İsviçre'de de öyle kabul ediliyor olabilir.

Minare yasağının cami yasağı olarak, İslami ibadetin yaşanmasına getirilen bir yasak olarak değerlendirilmesi ise bir çarpıtmadır. Bugün Anadolu'daki bazı camilerde de minare yoktur. Mescitlerde minare yoktur.

İsviçre'de minare yasağı ile ilgili referandumun yargı denetimine tabi olduğu da bilinmektedir.

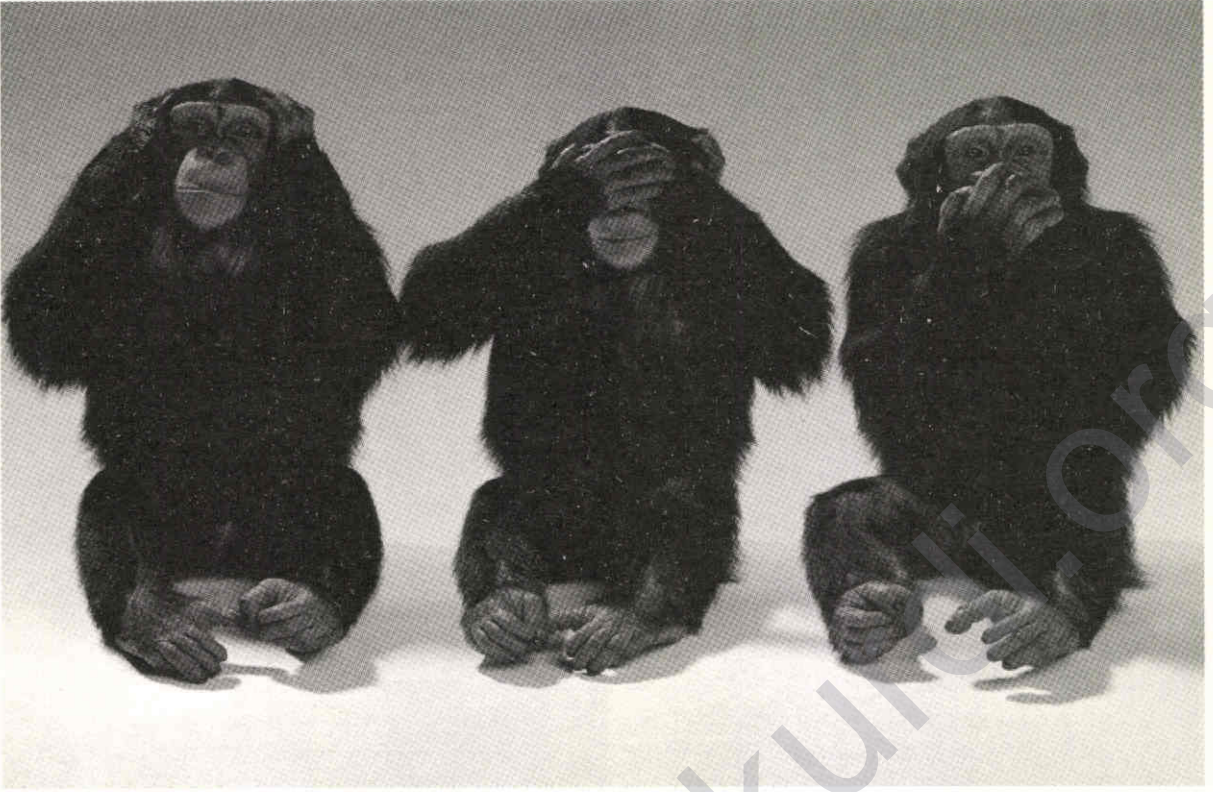
İz kalmasının diye...

1924'te, İstanbul ve çevresinde bir milyon civarında insan yaşıyordu. Bunların 280 bini Rum'du.. Bugün bu sayı 2000 (iki bin) civarındadır. Mübadele, Varlık Vergisi (1942-1944), 6-7 Eylül olayları (1955), 1964 sürgünleri Rumlar için ne anlama gelmektedir. Bu konularda Osmanlı'ya ve Cumhuriyet dönemine hiçbir eleştiri getirmeyen kalem sahiplerinin, minare yasağından dolayı İsviçre'yi suçlaması ciddi bulunabilir mi?

1914-1915'te 12 milyonluk Türkiye'de 2 milyon Ermeni yaşıyordu. Bugün 70 milyona ulaşan Türkiye'de, 8-10 milyon Ermeni yaşıyor olması gerekmez mi? Nerede bu Ermeniler?

Bugün taşrada, Rumlardan, Ermenilerden, Sürya-

nilerden kalan kiliselerin, manastırların çok büyük bir kısmı harabe halindedir. Bu kiliseler, manastırlar yağmalanmış yıkılmıştır. Bu harabe yerler, hayvan barınağı veya çöplük olarak kullanılmaktadır. Burada temel amaç hiç şüphesiz, bu halklardan hiçbir iz bırakmamaya çalışmaktır. Basının, siyasal partilerin vs. Osmanlı'yı, Cumhuriyet dönemini bu çerçevede eleştiren bir tutumu yoktur.

Bu kiliselerin, manastırların onarılmasına engel olmak da bir devlet politikasıdır. Kiliselerin büyük bir kısmının camiye dönüştürüldüğü bilinmektedir.

Alanya, Antalya gibi yörelerde oturan Hıristiyanların kendi kiliselerini açmalarına da, valilikler engel olmaktadır. Bir Avrupalının Müslümanlaştırılması Türkiye'de makbul bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bunu yapanlar övülmektedir, alkışlanmaktadır. Ama din değiştirip Hıristiyanlığa geçenler ölüm cezasıyla karşılaşmaktadır. Malatya'daki Zirve Kitabevi'nde, boyunları kesilerek katledilen üç kişiden ikisi din değiştirip Hıristiyan olan Türk veya Kürttü.

Uluslararası İlişkiler Profesörü Baskın Oran, "İsviçre Dibin Kara" başlıklı yazısında (Radikal İki, 13 Aralık 2009, s. 5), Ankara'da, Ortodoks cemaatine mensup 3000 Alman'a kiliselerini açmaları için izin verilmediğini anlatmaktadır. Düşünelim ki bu çanı olan, çan çalan bir kilise falan da değildir. Herhalde, bir iş yerine, bir apartman dairesine sığınmış bir oda-

lık bir mekandır.

İsviçre'de Müslümanlar mı öldürülmüş? İsviçreli-ler Müslümanları mı öldürmüş? Camiler mi yıkılmış? Camiler yıkılıp yerlerine kiliseler mi kurulmuş? Bunların hepsi, Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşandı. Hıristiyanların işkence edilerek öldürülmesi, kiliselerin yıkılıp cami yapılması, kiliselerin onarılmasına izin verilmemesi, yeni kiliselerin kurulmasına izin verilmemesi ancak Türkiye'de rastlanılabilen olaylar oluyor. Bütün bunlara rağmen, bunlara ilişkin hiçbir eleştiri getirilmemesi, inanç özgürlüğünün bu konularda hiç hatırlanmaması, resmî ideolojinin, Türk düşüncesini yoğun bir şekilde etkilediğini göstermektedir.

'Resmî ideoloji' din gibidir

İsviçre'de, 1970'lerde, 20 bin civarında olan Müslüman nüfusun günümüzde 400 bine ulaştığı belirtiliyor. Hıristiyan nüfusun Osmanlı'da ve Türkiye Cumhuriyeti'nde katliamlarla, soykırımlarla, sürgünlerle, baskıyla, zorla nasıl azaltıldığı açık bir şekilde görülebilen bir süreçtir. Buna rağmen, bunları görmezden gelip minare yasağı referandumundan dolayı İsviçre'yi eleştirmesi, suçlaması, Türk düşüncesinin, aslında, devlet düşüncesi olduğunu göstermektedir.

Kaldı ki, İsviçre'de, bu tür referandumların yargı denetimine tabi olduğu da belirtilmektedir. Ayrıca,

İsviçre, eleştirilere karşı, "bu benim iç sorunumdur", "dış düşmanların işidir" demiyor. Eleştirileri dinliyor.

Türk yöneticilerin sık sık vurgulamalarına rağmen, Türkiye laik bir devlet değildir. Anayasanın üçüncü maddesinde laiklik ilkesine vurgu yapılmasına rağmen, Türkiye laik bir devlet değildir. Bunun önemli bir göstergesi, Alevilere karşı izlenen asimilasyon politikasıdır. Kürtlerin Türklüğe asimilasyonu, Alevilerin Müslümanlığa asimilasyonu, devletin özenle uyguladığı bir politikadır. Alevileri Müslümanlığa asimile etmek için her yol mübah sayılıyor. Okullara mecburi din dersleri konulmasının, derslerde İslami kuralların ve İslami ibadetin esaslarının öğretilmesinin, laikliğe aykırı uygulamalar olduğu açıktır.

Türkiye'de, devlet tarafından denetlenen bir din anlayışı vardır. Dinin içeriği de devletin siyasal çıkarlarına göre, devlet tarafından belirlenmektedir. Diyanet İşleri Başkanlığı bir devlet kurumudur. Başbakanlığa bağlıdır. Diyanet İşleri Başkanı da bir devlet memurudur. Bunların evrensel laiklik anlayışıyla hiç bağdaşmadığı çok açık bir gerçekliktir. Böyle bir laiklik anlayışını devletin esası olarak kabul eden resmi ideoloji de aslında din gibi bir kurumdur. Resmi ideolojinin herhangi bir ideoloji olmadığını, devletin idari ve cezai yaptırımlarıyla korunan ve kullanan bir ideoloji olduğunu vurgulamak gerekir.

Kanımcı Kızılbaş (Alevi) inancının, İslamla bir ilişkisi yoktur. Alevilik İslamiyetten çok önceki bir inançtır. Bugünkü Kızılbaşların (Alevilerin) atalarının İslam olmadığı bilinen bir gerçekliktir. Şiilik şüphesiz İslamıdır. Ali, Hasan, Hüseyin, 12 İmam gibi, Şiiliğin temel figürlerinin Aleviliğe nasıl aşılandığı, Alevilerin neden Müslüman gibi görünme gereğini duydukları, sorunun incelenmesi gereken bir boyuttur.

Alevi köylerine cami yapmak, camilere imam göndermek, evrensel laiklik anlayışıyla uyuşmamaktadır. Aleviler, bugün, şehirlerde mahallelerde, Müslümanlarla birlikte, günde beş defa ezan sesi dinlemektedir. İsviçre'deki Müslümanların inanç özgürlüklerini savunanlar, Alevi inancını bilmezlikten, duymazlıktan geliyorlar. Cemevlerine karşı duyarsızlar. Camiyle, namazla hiç ilgisi olmayan Alevilere, "siz de Müslümansınız" denerek günde beş defa ezan dinletiyorlar. Alevileri camilere çağırıyorlar. Bunların evrensel laiklik anlayışına çok ters olduğu açıktır.

İsviçre'deki minare yasağı, yasağın referandumla kabul edilmesi, çeşitli kişiler, çeşitli kurumlar ve yönetimler tarafından protesto edilmiş, kınanmıştır. Türkiye'deki eleştiri, kınama ve protesto daha şiddetli, daha yaygın olmuştur. Halbuki, Türkiye, bu yazının başında dile getirilen operasyonlardan dolayı, bu ko-

nularda söz söyleyecek en son ülke olmak durumundadır.

Avrupa Birliği ile yürütülen müzakerelerden sorumlu devlet bakanının, Araplara seslenerek, "İsviçre bankalarındaki paralarınızı, İstanbul'a taşıyın" demesi ise, tam bir fırsatçılıktır. Bu tutumla, Türkiye ve İspanya başbakanları tarafından yürütülen "Medeniyetler Arası Diyalog"dan da ciddi bir sonuç çıkmaz. Başbakan, "Müslümanlar soykırım yapmaz" diyerek, "ecdadımızda zulümkârlık yoktur" diyerek, totoloji yapmaktadır. Kürtlere soykırım yapan, Halepçe'yi yaşatan Saddam Hüseyin, Müslüman değil miydi? Sudan'daki Darfur konusunda, uluslararası kurumların, örneğin Birleşmiş Milletler'in raporları yok mu? Böyle bir ret, inkâr zihniyetiyle, geçmişle yüzleşmekten kaçınarak 'Medeniyetler Arası Diyalog' nasıl geliştirilebilir?

Yüzleşmekten kaçındıkça...

Hükümet, beş ayı aşkın bir zamandır, Kürt açılımı, demokratik açılım, milli birlik projesi adı altında, bir program uygulamaya çalışmaktadır. Bu sürecin önemli bir yönü, kanımca, bu zaman zarfında, yoğun bir tartışmanın yaşanıyor olmasıdır. Kürt sorunu, televizyonlarda, radyolarda, gazetelerde tartışılabilir. Paneller, açık oturumlar, konferanslar düzenlenmektedir. Bu da kanımca başlı başına bir açılmıdır. İfade özgürlüğünün genişletilmesi, kurumlaşması önemli olmalıdır. Özgür eleştiri, özgür tartışma, sorunun çok önemli bir boyuttur.

Türkiye, kendi geçmişle, kendi tarihiyle yüzleşmek istemiyor. Yüzleşmekten kaçınıyor. Ama ifade özgürlüğünün kurumlaşması, özgür eleştirinin, özgür tartışmanın gelişmesi sürecinde, zamanla yüzleşmek de gündeme gelebilir. Bu süreçte Kürt sorunu, Ermeni sorunu, Alevi sorunu, Kıbrıs sorunu gibi sorunlar daha açık, daha özgür bir şekilde konuşulur.

Geçmişle yüzleşme, kendi tarihiyle yüzleşme denildiğinde, Ermenilere ve Süryanilere karşı geliştirilen soykırım, şüphesiz ilk planda akla gelmektedir. 80 yılı aşkın bir zamandır, Kürtlere uygulanan politikalar da dikkatlerden uzak tutulamaz. Esas amacı asimilasyon olan bu politikanın, kitle katliamlarını, geniş kitlelerin sürgünlerini içerdiği de bilinmektedir. Son 25 yılı aşan savaş sürecinde yaşananların küçük bir kısmını, Av. Hüseyin Turhallı, *Mermiler Tükenince ve İsyân Cereğemiz*'de (www. Kurdistan-post.org 3.12.2009, 9.12.2009) dile getirmektedir. Bu geçmiş, bunların hatırlanması, insanları derin hüznünlere boğuyor. Bu olaylarla hesaplaşmadan, Kürtlerle Türklerin bir arada yaşaması ve Türkiye'de sağlıklı bir demokrasi kurulması mümkün değildir. ✨

DOSYA

**resmi tarihte
buzlar çözülrken...**

DİRENEN HAYAT, ÇÖZÜLEN TARİH!

VEDAT İLBEYOĞLU

CHP yöneticisi Onur Öymen'in malum açıklamasıyla başlayan 'Dersim' tartışmasında da gördüğümüz gibi, son yıllarda, 'resmi tarihte çözülme' başlığı altında sıralanabilecek birçok veri ortaya çıkıyor...

Kürtlerin, Ermenilerin, Alevilerin, gayrimüslimlerin, resmi tarihin inkâr-asimilasyon sisi altında görünmez kılınan gerçeklikleri, hiç umulmadık vesilelerle, günümüze sökün ediyor.

Örtüler iş göremez oluyor, resmi tarih deşifre oluyor, çözülüyor.

Daha önceden görülüp, duyulup geçilen olgular, bugün kıyasıya bir tarih tartışmasını tetikleyen verilere dönüşebiliyor.

Statükonun bunca yıldır biriktirdiği, zihinlere yazıp genlere kazıdığı 'inkâr'ın kirli çıkınları bir bir açılmakta, tartışılmaktadır.

Bütün bu gelişmelerin şekillendirip ortaya attığı bir soru:

Yine Öymen örneğinden hareket edersek; onun tartışma yaratan o sözleri, bazılarınca geçiştirilmeye çalışıldığı gibi bir 'gaf' mıydı, yoksa gelinen noktada yapılması zorunlu bir itiraf mıydı?

Soruya verilebilecek en özet yanıt şu olabilir herhalde: Öyle bir süreçten geçiliyor ki, toplumsal gerçeklik bu itiraf ya da 'gaf'ları zorunlu kılıyor. Zira resmi tarih de dahil, bütün unsurlarıyla kurucu 'statüko' 80 küsur yıl sonra duvara dayanmış, çözülmekle yüz yüze kalmıştır. Yani söz konusu veriler nasıl çözülmeyi tetikliyorsa, sistem de çözülmeye koşar adım bu verileri kumaktadır âdeta. Onur Öymen, Cumhuriyet'in Kürtlere ya da Dersimlilere dönük yüzünü açıkça ikrar eden o sözleri söylemek noktasına gelmişti yani. Malum 'itiraf, gırtlığa kadar tıka basa birikmiş, taşmış, 'dile' gelmiştir sonunda.

Şimdi artık her şey, neyse o oluyor, gerçek kimlikler açığa çıkıyor. Öymen de CHP de kendisini gizle(ye)miyor mesela. Gizleme ihtiyacı da hissetmiyor. Bu bir kendini kontrol edememe durumu değil yani. Nitekim Öymen'in "*gereğini yaptım*" diyerek bırakın geri adım atmayı, mırın kırın eden ve vaziyeti hâlâ kavrayamayan acemi ördek Kılıçdaroğlu'na tükürdüğünü yalatması, sürecin statükocuya dayattığı dildir aslında.

Ama sadece söylenen ve söyleyen değil, söylenen de önemli elbette. Belki de asıl önemlisi bu...

Direnen hayatın gücüdür resmi tarihi çözen!

Evet, giderek daha görünür olan bu çözülme ve deşifre durumunun karşısında, artık iflas etmiş klasik 'inkâr' pozisyonunu ikame etme arayışları da görmezden gelinmemeli elbette. Yine Dersim tartışmasında görülen, "*Yaraların kaşınmaması gerektiği*" söylemi, resmi tarihin güncel dayanağı oluyor. Hem resmi tarihin inkâr ettiğini zımni olarak kabul eden ve hem de o inkârın şekillendirdiği statükoya dokunmayan bir ötelemeciliktir bu.

İnkâr'ın inkâr ettiklerine hiçbir 'telafi' hakkı tanımayan, onlardan aldıklarını iade etmeyen, onlara vermediklerini verir gibi yapıp yine vermeyen bir 'yeni' yaklaşım...

'Eski'nin yeni versiyonu böyle şekilleniyor herhalde.

Resmi tarihin de statükonun da çözülürken sığındığı son savunma mevzisi artık bu.

Dosyamızda, resmi tarihe dair bu 'çözülme sürecini', bu süreci zorlayan dinamik ve birikimleri, yani hayatın direnişini, tarihsel-güncel boyutlarıyla irdelemeyi amaçladık...

CİN ŞİŞEDEN ÇIKARKEN...

SİBEL ÖZBUDUN

"Güçlülerle güçsüzler arasındaki çatışmada yer almayı reddetmek, tarafsız olmak değil, güçlülere yandaşlık etmek demektir." 1

Bir öğrencim... Güleç, sevimli, ilgili... Hani "şeytan tüyü var" dedikleri cinsten. Şivesi ise bir hayli Laz. Takılmadan edemiyorum, "E, Laz çocuğu, işler nasıl gidiyor?" İtiraz ediyor: "Yok hocam, ben Laz değilim. Biz Hemşinliyiz. Yani, anlayacağınız, Ermeniyiz, hocam; bakmayın dilimizin Lazcaya çaldığına... Zaten derslerinizi de ilerde Hemşin tarihi ve kültürü üzerine çalışmak istediğim için izliyorum..."

Son Kürt isyanı, hiçbir şey yapamadıysa cini şişeden çıkarttı. Cumhuriyet tarihinin kendine ilişkin yekparelik, katışksızlık idealini nafile bir tekerlemeye dönüştürdü. "Akdeniz'e bir kısrak başı gibi uzanan" bu köprüden geçen de kalan da resmî tarih katmanlarının altında kalmış özel tarihinin enkazını eşelemeye başladı. Yıkımdan kurtarılabilenler –neneyle dedenin kendi aralarındaki sohbetlerinden akılda kalan birkaç sır sözcük, büyük büyük annenin Ermeni olabileceğine dair müphem emareler, sandıktan çıkıveren eprimiş kadife Çerkes elbisesinin diğer çeyiz eşyalarıyla uyumsuzluğu, dağ köyündeki çocukluk evinden hatırlanan o yersiz akordeon, paskalyada boyanan yumurtaların bir çocuk eğlencesinden farklı anlamlara sahip olabileceği fikri, mahalle arkadaşlarıyla oynanan oyunlardaki tekerlemenin kimi sözcüklerinin Gürcüce olduğunun keşfi... – özenle temizlenerek bilmecenin eksik parçalarını yerine yerleştiriliyor... Ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında

biçimlendirilip bizlere ilkokuldan bu yana belletilmiş tarihten çok daha farklı, çok daha çeşitlenmiş bir tarih şekillenmeye başlıyor gözlerimizin önünde...

Görev zor, araç sopa olunca!

Erken Cumhuriyet'in kültürel projesi, aslında son derece yalındı: Dağılmış İmparatorluktan artakalan ve Anadolu'da toplanan etnik ve kısmen dinsel açıdan heterojen nüfustan "kaderde, tasada, kıvançta ortak" bir "ulus" imal etmek... Yüzyıllardır içe kapalı cemaatler hâlinde yaşayan kırsal gruplardan bir "yurttaşlar toplumu" türetmek... "Gönderilenlerin" (tehcir/katli edilen Ermeniler, mübadele edilen Rumlar) yerine "getirilenlerin" (Kafkasya ve Balkan Müslümanları: Çerkesler, Gürcüler, Abhazlar, Amavutlar, Boşnaklar, Tatarlar...) "içeridekilerle" (Türkmenler, Lazlar, Kürtler, Araplar...) "kaynaşarak" hep birlikte "Türkleşmeleri"ni sağlamak... Alabildiğine heterojen bir halkı olabilecek en monolitik bir tasanın kalıbına dökmek... Boşnak manavı, Kürt rençberi, Türkmen göçeri, Hataylı Arap tüccarı, Çerkes bürokrati "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle" halinde kaynaştırmak... Her birinin kendisini, Orta Asya'dan başlayıp Misak-ı Milli'de sona eren bir serüvenin katılımcısı olarak hissetmesini sağlamak... Ya da 1925 yılında, Türk Ocakları'nın İkinci Kurultayı delegelerinden bir

kısmını kabul eden İsmet İnönü'nün deyişle: "(...) Milliyet yegâne vâsıtai iltisâkımızdır. Diğer anâsır Türk ekseriyeti karşısında hâiz-i tesir değildir. Vazîfemiz Türk vatânı içinde bulunanları behemahâl Türk yapmaktır. Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anâsın kesip atacaktır. Vatana hizmet edeceklerde arayacağımız evsâf her şeyden evvel o adamın Türk ve Türkçü olmasıdır."²

Aradan doksan yıla yakın bir süre geçmiş olmasına karşın hemen her kentte hâlâ "yerlilerin" kuşkuyla baktığı, kaynaşmakta isteksiz olduğu "muhacir mahalleleri"nin bulunduğunu göz önüne alınca, "zor" bir görev olduğunu teslim etmek gerekir.

Bu "zor" görevi yerine getirebilmek için ise –ne ilginç bir paradokstur ki– iki araç vardı Cumhuriyet'in elinde: Lağvettiği İmparatorluk'tan kalıtığı ceberut devlet geleneği ile, toplumsal yaşam üzerindeki belirleyiciliğine karşı savaş ilan ettiği İslam'ın Sünni versiyonu. Bir başka deyişle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, inkâr ettiği İmparatorluk'tan kalma iki "arkaik" araçla "modernleşecek", "modern" bir ulus oluşturacaktı: Osmanlı İmparatorluğu'nun maddesi (Devlet) ve ruhu (İslam). İslam havucunun yetmediği yerde, devlet sopası... Türk Ocakları üçüncü kurultayında (1926), "Türkiye toprakları başka hissiyâtla meşbû ve başka lisanla görüşmekte ve bu suretle asabiyet-i milliyemizi tahrik edenler için bir çiftlik, bir muhaberât mahalli değildir."³ sözleriyle Türkçenin dışında bir dil konuşanların cezalandırılmasını öneren Çal delegesi Dr. Şakir Turgut'un öfkesinden; Dersim'in kadın-çocuk demeden kana boyanmasına, gayrimüslimlerin güçlerinin kat be kat üzerinde insafsız vergilere maruz bırakılıp ödemeleri için kendilerine bir haftadan az süre tanıdığı, ödeyemeyenlerin malları mülkleri gasbedilip kendileri taş kırma ya sürüldüğü Varlık Vergisi'ne⁴ uzanan uzun bir sopa...

Bu çabuk tahrik olan, tahrik olduğunda da sağı solu belli olmayan asabiligini yanı sıra, kendilerini nereye giderlerse gitsinler kovalayan XIX. yüzyıl boğazlaşmalarının ve kıyıların hayaleti ve sürekli başlarına kakılan "biz size kucak açtık, buyur ettik, ekmeğimizi paylaştık, sakın ola ki nankörlüğe yeltenmeyin..." lütfkârlığının minneti altında mübadiller, göçmenler anadillerini çocuklarından gizleyerek konuşma, geleneklerini de mutfak dolabına saklama alışkanlığını edindiler. Otoktonlar ise, gayrimüslim kıyılarından kendilerine verilen ganimetleri (tarla-tapan, ev, dükkân, ziynet eşyaları, altın, değirmen, yağhane, kim bilir, belki kara üzüm gözlü suskun bir Ermeni kızı...) "sus payı" kabul etti.

Ve İslam dininin "birleştirici" ağışında derlenen, millî eğitimin "Türküm, Doğruyum" tomasında perdelenen kuşaklar, "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kitle"ye dönüştü. Küçük itirazlar, "Vatandaş Türkçe konuş!" mahalle basısından te'dip hareketlerine, bir dizi yaptırımla bastırıl-

maktaydı.

'Deli' gömleğe sığmıyor artık

Peki, ne oldu da bu sonsuza dek sürecek gibi gözükten düzenin (Türkiye'de yaşayan her yurttaş, tapu idaresinden askerlik şubesine, yerel yönetimler yasasından Anayasa'ya, kaymakamlıktan Çankaya Köşkü'ne her kurum ve kuralın ezelden ebede hüküm sürmek üzere tasarlandığını ve maruz kalabileceği tek değişimin içeriden çürüme olacağını bilgisine sahiptir...) çarkları teklemeye başladı? "Etnik cin" nasıl çıktı şışeden?

"Ulusalçılar" bütün bu olan bitenlerden ulus-devletleri zaafa uğratmaya çalışan neo-liberalizmi ve "bizi bölüp parçalamak isteyen" emperyalist güçleri (ve tabii ki onların işbirlikçilerini) sorumlu tutuyor.

Ola ki doğrudur. Neo-liberalizm serbest piyasanın işleyişini engelleyen, yavaşlatan, piyasaya entegre olmayı reddeden her şeyi tasfiye ederek, dönüştürerek ilerletmekte. "Ulus-devletler" in her türlü "sosyal" işlevlerinden soyunarak piyasanın devininin önünü açacak tarzda işleyen, idare ve zor aygıtlarına dönüştürülmesi de bu sürecin bir parçası. Yanı sıra, neo-liberalizm, etnik ve kültürel grupları belirli ölçülerde özerkleştirmekle, hem "müşteri profili"ni genişletip çeşitlendirmeyi, hem de devleti bu yolla Çokuluslu şirketlere yönelebilecek kaynakları bu grupların kalkındırılması, asimilasyonu (sağlık hizmetleri, eğitim, bannma vb.) için kullanmaktan "kurtarmayı" hedeflemektedir. Bunlar biliniyor. Ama bu söylediklerimin alternatifinin kimliklerin bastırılması, zorla asimilasyonu, unutturulması olmadığı da biliniyor.

Peki, olan-bitenlerin hiç mi "otokton" sebebi yok?

Öncelikle, Onuncu Yıl'ın "15 milyon genç"i, büyüdü, büyüdü, 70 milyona vardı. Yüzde doksani köylerde unutulmuşluğa terk edilmiş, dünyadan kopuk, devleti jandarma bilen bir toplum, bugün çoğunluğuyla kentlerde yaşıyor. Eskisine göre daha fazla okuyor, yazıyor, izliyor... Ve buna koşut olarak, Cumhuriyet'in ülkenin kaynaklarının çoğunluğunu bir avuç Batılılaşmış "sera burjuvazisi"ne tahsis etmesine itiraz ediyor. Monden "efendiler" karşısında el pençe divan yanaşmalığın ötesinde bir pay istiyor artık. İşin ilginç yanı, bunu elde edebileceğine ilişkin bir özgüven biriktirdi kendine... Bunu elde etmenin bir yolunun da "etnik/kültürel sermaye"den geçtiğinin farkına vardı. Hemşehri demeklerinde, cemevlerinde, yöresel folklor çalışmalarında, yayınlarda, yerel radyo-televizyonlarda, internet sitelerinde yoğunlaşan "Biz"lik duygusunun, dayanışmanın sermaye birikimindeki rolünü çözdü artık.

Tabii konu salt "sermaye birikimi" ya da rekabetçilikle açıklanamayacak kadar girift. İnsanlar yıllardır yaşayagel-

dikleri o bastırılmışlık, susturulmuşluk halinin nafileliğinin bilincine varmaya başladılar. Bir dilin konuşulması neden yasaklanır; insanlar kendi halk oyunlarını neden "millî folklor" formatında icra etmek ya da unutulmuşluğa terk etmek ikilemiyle karşı karşıyadır; yeri geldiğinde "mozaik" metaforuyla övülen bir ülkede kültürel çeşitlilik neden yöresel yemek çeşitlerine indirgenmiştir; köylerin, mezraların, dağların, derelerin, göllerin adları neden durmadan değiştirilir; kültürel köklerini, kendi grubunun tarihini araştırmaya kalkışan biri neden iki kuşak öncesine ulaştığında derin ve ölümcül bir suskunlukla karşılaşır; insanların anadillerini öğrenmeleri, anadillerinde eğitim görmeleri, türkü söylemeleri, dinlemeleri neden "yıkıcılık/bölücülük" sayılıp TCK'da zikredilir? Sorular yüksek sesle terennüm edilmeye başlandı... Deli gömleği, dar geliyordu artık.

Ama altını çizmeli, tüm tartışmaları tetikleyen, son Kürt isyanı oldu. İlk kez kırsalda tecrit kalmayıp kentleri kapsayan, etkileri yöreselle sınırlanmaksızın ülke sathına yayılan isyan, "İngiliz kışkırtması", "mürteci ayaklanması" olarak geçiştirilemeyecek kadar gözler önündeydi. Ve donanımlı, yaygın bir entelijansiyaya sahipti; kendi televizyonunu kuran, kendi dilinde yazıp yayınlayan, kültür-sanat alanında etkinlik gösteren, kendi kurumlarını yaratan... İlk kez, devletin gözünün içine baka baka kimliklerinden kaynaklanan haklarını, farklılık hakkını talep ediyorlardı... Üstelik bunlardan bir kısmını fiilen hayata geçirmeye başladılar. T.C. tarihinde olmadık şeyler oluyordu; devletin inisiyatifinden bağımsız olarak bir halk, anadilinde kitap basma, kaset yapma, TV kurma "hak"larını fiilen elde etmiş, yarattığı özerk siyaset alanıyla, yüz binlerce kişilik kitlesel gösterilerle parlamenter rejimi etkilemeye başlamış, dostta düşmana kendinden söz ettirir olmuştu... Laz'a Çerkes'e, Pomak'a, Boşnak'a, Nusayrî'ye... "demek ki olabiliyormuş" dedirten buydu. Kürt mücadelesinin açtığı alanda farklı dillerden yayınlar, kültürel demekler, araştırma grupları, internet siteleri pıtrak gibi bitmeye başladı.

Filler tepişirken çimenlere düşen...

İlginç yanı, "üst katlar" üslup değiştirmeye başlamıştı. "Türklere ve Türkçülüğe muhalefet edecek anâsın kesip atacağız," dan, kültürel çeşitliliğin bireysel düzlemde zenginleştirici bir şey olduğu, "Türk" teriminin bir etnik grubu değil, bir yurttaşlık ilişkisini temsil ettiği söylemine geçiş

yapıldı. Ya da "Ne mozayığı lan, beton, beton" dan "Türk-Kürt kardeşler, PKK kalleştir" e...

Besbelli, "bir daha hiçbir şey eskisi gibi olmayacak..." Ama kabullenmeli ki, elindeki tek araç çekiç olduğu için bütün sorunları çivi olarak gören, yekpareci devlet geleceğinin baş edebileceği bir sorun değil. Deniz Baykal'ın, Onur Öymen'in, Devlet Bahçeli'nin ya da İlker Başbuğ'un son üç aydaki konuşmalarının metinlerine bir göz atmakla dahi anlaşılabilir bu... Öylesine esneklikten uzak, öylesine monolitik olarak kurulmuş bir gelenek ki bu, en ufak bir çatlağın un-ufak olmasına yol açacağı paranoyasına yazgılı... Ama "DTP'yi nasıl olur da ketenpereye getirip oylarına konanır?" hesabındaki AKP bezirganlığının "muhatapsız Kürt çözümü" kurnazlığının da altından kalkabileceği bir iş değil.

Filler tepişirken, malûm, olan çimenlere olur. "Üst katlardakilerin" gözünü karartmış kavgası, onlarca yılın bastırılmışlıklarının, düşkünlüklerinin, gerilimlerinin güncel işsizlik, yoksulluk, yoksunluk sorunlarıyla kanlığında, müthiş bir patlayıcıya dönüşmesi riskini getiriyor beraberinde.

Bu nedenledir ki Türkiye'nin farklılığı, çeşitliliği zenginlik kaynağı sayan, ondan beslenen ve onu besleyen bir kardeşleşme tasarıma ihtiyacı var. Ekmekleri ve gelecekleri için Ankara'ya akın edip polis copu, bibergazı karşısında direnen Tekel işçisini, açığa alınan arkadaşlarının iadesi için trenleri durduran demiryolu emekçilerini, onurları için direnen Kürt yoksullarıyla kardeşleştirecek, birbirlerinin acısını yüreklerinde duymalarını sağlayacak, Kürt, Türk, Arap, Laz, Çerkes... tüm emekçileri şovenizm mikrobunu bertaraf edip ülkeyi herkesin türkülerini anadilinde söyleyeceği, kendi kültürünü özgürce geliştirirken ötekilerden öğreneceği, özgür ve eşit bir kardeşlik sofrasına dönüştürme ülküsünde birleştirecek bir tasarım...

Bu tasarım sosyalistlere aittir. Onu hayata geçirme çabası da onlara düşmektedir...

NOTLAR

1 Paulo Freire.

2 Aktaran F. Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)* İstanbul: İletişim Yay., 2004 (1997), s.173.

3 Akt: Üstel, s. 186.

4 Bkz. Ali Sait Çetinoglu, *Varlık Vergisi 1942-1944. Ekonomik ve Kültürel Jenosid*, İstanbul, Belge Yay., 2009.

DERSİM'İ HATIRLAMAK

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

"Şunu hiç unutmayın, kişinin geleceği için iyi bir anıdan, özellikle çocukluktan baba evinden kalma bir anıdan daha yüce, güçlü, sağlam, yararlı bir şey yoktur. İyi bir insan olmanız için çok öğüt verirler size, ama çocukluktan kalma güzel, kutsal bir anı iyi insan olma yolunda size en büyük yardımdır. Böyle anılan bol olan bir kimse kurtulmuş demektir. Belleğimizde iyi bir tek anı kalmış olsa bile, bir gün gelir, bu anımız mahvolmaktan kurtarır bizi."

Karamazov Kardeşler, Dostoyevski

Hatırlamak

Tarihsel bilgiye, bir şeyi hatırlamaya neden ihtiyaç duyanız? Bir olayı, kişiyi ya da durumu neden hatırlamak istersiniz? Neden başka bir şeyi değil de onu hatırlarsınız? Hatırlamak istersiniz çünkü bu hatırladığımız şey zaten aslında hâlâ olmaya devam etmektedir, ya da hâlâ olmaya devam ettiğini düşündüğümüz bir şeyin tarihsel bir vechesidir aslında. Genel kültürümüzü arttırmak için hatırlamayız, eksantrik bir merakımızı gidermek için de hatırlamayız. Hatırlarsınız çünkü bugün hâlâ olmakta olan bir durumun farklı vechelerini görmek istersiniz. Bugün hâlâ olmakta devam eden bir durumu, tarihin bir anından bir kesit çıkararak yeniden adlandırınız.

Hatırladığımız şey aslında olmaya, yaşanmaya devam eden şeydir yani. Biz başka bir şeyi değil de onu hatırlayarak, unutulana, unutturulan, unutturulmak istenen bir şeyi, bugün de olmaya devam ettiği için unutmaya direnirsiniz. Çoğunlukla bir acıyı, bir ızdırabı, bir iç çekiş anını hatırlarsınız çünkü bu ızdırıp anı bugün çektiğimiz başka ızdıraplar hakkında, devam eden bir acının jeneolojisi hakkında bize bir bilgi verir. Bu ızdırıp "şimdinin zamanı" için, etik ve politik olarak bir mana ifade ettiği için bizim için hatırlamaya değerlidir. Benjamin'in meşhur benzetmesiyle ifade etmek gerekirse, "tarihsel ilerleme" olarak anlatılan şey yıkıntılan durmadan üst üste yığıp tarih meleşinin ayaklarının önüne fırlatılan bir felaketler zinciridir aslında. Historisist tarihçi hükmedenlerle, yani galip gelenlerle duyuştaştır, galip gelenler bugün hükmedenlerin altta kalanları

çiğneyerek ilerlediği zafer alayında yerlerini alırlar.

Dersim'i hatırlamak ise mağlupları hatırlamaktır. Hükmedenlerle değil tarih meleşinin dehşetle baktığı ve ayaklarının dibine fırlatılan felaketler zincirinin mağdurları ve direnişçileriyle ilgilenmektir. Ve bu bakış "nostaljik" bir mağlupları güzellemesi yapmak için değil, bugünün devam eden ızdıraplarıyla, Kürt halkının ve Kızıbaş toplumunun haklı isyanı ve iç çekişleriyle birlikte düşünmek için anlamlı olabilir. "Geçmiş tarihsel olarak kurmak 'onu gerçekten olmuş olduğu gibi' tanımak değil, tehlike anında parlayan anıyı ele geçirmektir. Tarihsel maddeciliğin meselesi, tehlike anında tarihsel öznenin karşısında beklenmedik bir biçimde beliriveren geçmiş imgesini alıkoymaktır. Geleneğin hem kendi varlığı hem de onu devralanlar tehlikeydedir. Her ikisi de aynı tehdit altındadır: Hâkim sınıfın aleti durumuna düşmek."¹ Bugün son tartışmalar ekseninde Dersim'i hatırlamak, öyle sanıyorum ki, bize bu tehlide boyun eğmeden düşünme ve tarihsel hakikati inşa etme imkânı vermektedir.

Vaka

TBMM'de 10 Kasım 2009 tarihinde yapılan "Demokratik açılım/Kürt açılımı" hakkındaki oturumda Onur Öymen grubu adına konuşma yapana dek Dersim katliamı pek de gündemde değildi. CHP Genel Başkan Yardımcısı Onur Öymen, grubu adına yaptığı ve demokratik açılımı/Kürt açılımını şiddetle eleştirdiği konuşmasında, uzun süredir Kürt özgürlük hareketi ve son dönemde de sıkça AKP ve Başbakan Erdoğan tarafından kullanılan "analar

ağlamasın" retorüğini şu sözlerle eleştirdi: "Maalesef bu ülkenin anaları çok ağladı. Tarihimiz boyunca çok şehit verdik. Çanakkale Savaşında 200 bin şehidimiz vardı, hepsinin anası ağladı. Kimse çıkıp 'bu savaşı bitirelim' demedi. Kurtuluş Savaşında, Şeyh Said İsyanında, Dersim İsyanında, Kıbrıs'ta analar ağlamadı mı? Kimse 'analara ağlamasın, mücadeleyi durduralım' dedi mi? İlk siz diyorsunuz. Çünkü sizin terörlere mücadele cesaretiniz yok" dedi. Bunun üzerine içine Dersimlilerin, Alevi demeklerinin, Kemal Kılıçdaroğlu'nun, Onur Öymen'in, farklı demokratik kitle örgütlerinin ve tarihçilerin dâhil olduğu muazzam bir tartışma başladı. Öymen bu sözlerle ne demek istemişti? Dersimli Kemal Kılıçdaroğlu onu Meclis'te alkışlarken sonrasında neden eleştirir gibi yapmak zorunda kalmıştı? Dersim'de 1937-38'de neler olmuştu? Atatürk bu olup bitenlerin neresindeydi?

Taraflar

Önce tarafların neler üzerinde anlaşığına dikkatle bakmak gerekir. Tartışmanın tarafı olan herkes Dersim'de 1937-38'de yaşananların korkunç kötü, vahşi ve kıyım anlamına gelen şeyler olduğunu kabul ediyordu. İsmail Beşikçi yapılanlara soykırım derken, Deniz Baykal "Dersim'de tasvip etmelerinin mümkün olmadığı şeyler yapıldığını" kabul ediyordu. Yani aslında Dersim'de gerçekte ne olduğu konusunda, farklı terimler kullanılsa ve bu terimlerin kullanımını küçümsemek kesinlikle yanlış olsa da, tartışmayı biraz karikatürleştirmek pahasına şu söylenebilir: tarafların neredeyse tamamı açısından Dersim'de 1937-38 yıllarında yaşananların korkunç birtakım kıyım uygulamaları olduğu konusunda niteliksel bir tartışma yoktu. Şüphesiz ki terimlerin kendisi son derece politiktir, bizim etik/politik pozisyonlarımızı ortaya koyar ve bu iddiam tüm bu pozisyonları biraz düzleştirme riski taşısa da ısrarcıyım, tartışma Dersim'de yaşananlarla ilgili daha çok niceliksel bir tartışma idi. Yani o kadar değil de şu kadar kişi ölmüştü, bu sayı değil de şu sayı doğruydum²; ama tarafların hepsinin kabul ettiği şey Dersim'de 1937-38'de, adına ister soykırım deyin isterse de tasvip edilemeyecek uygulamalar, bir takım "aşırılıkların" devlet politikası olarak yapıldığı idi.

Onur Öymen'in de içinde olduğu CHP tarafı yapay bir yanlama görüntüsü verdi. Önce Onur Öymen, Alevileri değil Kürtleri kastettiğini söyleyerek çok dikkat çekici bir açık verdi. Dikkat çekici, çünkü kendisi bakımından "esas düşman"ın kim olduğunu ortaya koymuş oldu: Kürtler. Sonra Öymen'in grup adına yaptığı bu konuşmayı elleri patlarcasına alkışlayan Kemal Kılıçdaroğlu kendince birtakım çıkışlar yapmaya çabaladı. Ankara'da, TBMM çatısı altında alkışladığı konuşmayı Dersim'de eleştirdi. Kürt halkı siyasetçinin Ankara'da başka, Kürt illerinde başka konuşmasına alışkındır gerçi ama Dersimli Kılıçdaroğ-

lu'nun çelişkisi biraz fazla göze batıyordu. Sonrasında Onur Öymen'in Hitler'e benzeyen fotoğrafları çıktı ortalığa, protesto gösterileri düzenlendi. Bunun üzerine Öymen son kartını oynadı, "Dersim'de olanları Atatürk de biliyordu, ben faşistsem o da mı faşist yani" diye ortalığa düşerek Atatürk kartını oynadı. Bu kart, Türk toplumunun büyük kesimlerinde durma ve susma, tartışmayı artık kesme refleksi yarattığı için Öymen açısından kurtarıcı olması bekleniyordu. Öyle de oldu nitekim tartışma Türk toplumunun büyük çoğunluğu bakımından Öymen'in yaptığı konuşmanın yanlış olduğu ama Atatürk'e "dil uzatacak" kadar da uzamaması gerektiği konsensüsüyle tamamlandı.

Dersimlilere gelince, çok büyük bir kıyım, katliam yaşamış bir coğrafyanın evlatları olarak, Kürt özgürlük hareketine destek verenleri dışında, genelde bu konuda suskun kalmışlardı. Dersim'de 1937-38 yıllarında yaşanan katliam hakkında kısmen anlaşılır bir sessizlik hüküm sürdü bu tartışmaya dek. Birkaç belgesel, birkaç araştırma, birkaç atıftan ibaretti esasen Dersimlilerin bu korkunç travmayla ilişkisi. Öymen'in başlattığı tartışmanın yarattığı infial, başta yaşananların izlerini ve anılarını birinci dereceden taşıyan Dersim'in yaşlıları olmak üzere neredeyse tüm Dersimlileri konuşmaya sevketti. Bu büyük katliam hakkında, bu planlı soykırım girişimi hakkında konuşmak, bugüne kadar mınıltıyla dolaşan hakikati anlatmak, unutturulmak istenenin üstünü açmak, açığa çıkarmak ihtiyacı hissettiler. Yaşadıkları bu büyük acıyı, "hâlâ kan sızan yaraları"ni ortaya koydular ve suskunluklarını kamusal alanda konuşarak, hikâyelerini anlatarak ve Öymen'in ifadesine itiraz ederek kırdılar.

Bellek

Bu yazıda Dersim'de gerçekte ne olup bittiği tartışılmayacak. Bunu yeteri kadar çalışarak yapan bir dizi isim var zaten, bu kadar kısa bir yazıda hem Dersim tartışmasını hem de Dersim'de 1937-38'de yaşanan kıyımı ortaya koymak benim becerilerimi ve birikimimi aşan bir şey olurdu zaten. Dersim'de yapılmak istenenin, 1930'ların faşizan, otoriter, paternalist Kemalist devletçiliğiyle son derece uyumlu olduğunu söyleyip geçeceğim sadece. 1937-38 Dersim katliamı/soykırımı 30'lu yılların Kemalist devlet düzeni içinde bir istisnayı, bir anomaliyi temsil etmiyor. Aksine, 30'lu yıllarda dünya çapında esen faşizm rüzgânı, "devlet/güçlü devlet" ululamaları, ırkçı/etnisist toplum mühendisliği çabaları bütün Avrupa'yı etkisi altına almış durumda. Türkiye Cumhuriyeti devleti bu rüzgân büyük bir sevinçle karşılıyor, yazılı basında muazzam bir Alman övgüsü ve Hitler hayranlığı, politik kültürde de belirgin bir güçlü devlet vurgusu, tek adam kültürü ve devletin toplumun tüm katmanlarını denetleme isteğiyle birlikte gidiyordu³. Kemalizm, nihai bir demokratikleşmeye izin

vermek şöyle dursun bu süreci engelleyici nitelikte bir ideolojik çerçeve olarak, bugün olduğu gibi 30'larda da üzerine düşeni yapıyordu. Bu çerçevede Dersim, modern devletin hâlihazırda nüfuz edemediği bir yer ve nüfus olarak son derece "sinir bozucu" bir işlev görüyordu. Dolayısıyla 30'lann Kemalizmi Dersim'i zapturapt altına almak için çok da tereddüt etmedi. Tartışmalar boyunca çok alıntılanan İhsan Sabri Çağlayangil'in meşhur röportajından bir alıntıyla "Dersim'de ne oldu?" sorusunu geçelim: "... Abdullah Paşa görüşmede, şimdiye kadar bu işin böyle olduğunu, fakat hükümetin bundan sonra kararlı olduğunu, Dersim'i de yurdun öbür parçaları gibi hükümetin otoritesinin cari olduğu ve hükümetin üstünde tek bir otoritenin bulunmadığı yer yapmakta kararlı olduğunu, ağaların lafına kapılmamasını, meseleyi tekrar tezekkür etmelerini söyledi. Bunlar (görüşme yapılan Kürtler) kabul etmediler. Sonra biz geri döndük. Yani meclise. Neticeyi söylüyorum. Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehirledi. Yediden yetmişe o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir hareket oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi. Dersim böyle bitti."⁴

Meselenin sinir uçları da burada ortaya çıkıyor zaten. Bugüne kadar Türkiye'de, gerek bugün AKP'nin içinden geldiği çizginin Alevilere genel olarak en iyi ihtimalle husumetle en kötü ihtimalle düşmanca yaklaşımları yüzünden, gerek Kürt özgürlük hareketini örtük biçimde de olsa bir "Sünni hareketi" olarak gördüğü için Türkiye Alevilerinin büyük bir bölümü bugüne kadar CHP'ye oy verdi, kendisini bu partinin politikaları içinde ifade etti. Atatürk'ün nasıl önemli bir Alevi dostu olduğunu anlatıp durdular da, manevi kızı Sabiha Gökçen'e, Dersim'i savaş uçaklarıyla bombalamaya giderken, olur da düşmanın eline düşerse diye kendisini öldürmesi ve namusunu kurtarması için bir silah verdiğini anlatmadılar.⁵ O Alevi dostu diye anlatılan Atatürk'ün Dersim operasyonundan an be an haberdar olduğunu ve katliamı adım adım yönettiğini görmek istemediler. "Cumhuriyetin kazanımları" diye anlatılanların ne kadar ırkçı, asimilasyoncu, sömürgeci ve paternalist olduğunu görmezden geldiler, gelebileceklerini zannettiler. "Türk solu" olarak bilinen kimi şoven kesimler de bu yanlısı olmayı da sürdürmek için ellerinden geleni yaptılar, kendilerine kadro devşirmek için kof bir Alevi güzellemesiyle bu "kazanımlar" retoriklerini desteklediler. Kızılbaşların gördüğü zulüm, hele ki hem Kürt hem Kızılbaş olanlarının gördüğü katmerli zulüm ve ızdırıp şüphesiz Cumhuriyet tarihinin en şümüllü zulüm tarihlerinden birisidir, ama bu zulmü görenler kendilerini bu zulmün kurucularını meşrulaştıracak biçimde inşa ettikleri sürece, unutulmaya mahkûm idi.

Şimdi ne oldu? Şimdi onları, bu zulme, gadre maruz bırakanları yeniden hatırlıyoruz. Hem de zalimler, çok büyük

yük bir kibirle, kötü kalpli bir sömürge valisi gibi açıklıyorlar tüm bu tarih boyunca nasıl da "analar ağlamasın" diye durmadıklarını. Uzun yıllardır Türk ırkçılığının bayraktarlığını yapanların başka bir yüzü açığa çıkıyor böylece. Dersim'de süngülerin ucuna takılarak öldürülen kardeşlerimizi hatırlıyoruz, mağaralara gaz bombası atılarak yok edilenleri, hepsi birden imha edilen köyleri, acının, zulmün ve alçaklığın evrensel tarihinin Dersim kesitini hatırlamaya ve konuşmaya başlıyoruz. Hem de bu kez hâkim sınıfın aleti durumuna düşmeden hatırlamak için bir imkân var elimizde. Kürt meselesi deyince akla gelen ilk isimlerden olan İsmail Beşikçi'nin dediği gibi: "Onur Öymen'in konuşmasından sonra konuşmaların tartışmaların başlaması, yaşlı insanların anılarını dile getirmeleri bir uyanış olarak değerlendirilebilir. Bilinçteki bu uyanış, ırkçı ve sömürgeci ideolojinin çözülmesi, sömürgeciler tarafından sistematik olarak öldürülen ruhun canlanması anlamına gelmektedir. Bu bilincin, bu uyanışın güçlenerek süreceği kanısındayım."⁶ Aynı kanıdayım, hem bu kez hatırlama ve bilincin uyanışının devamında dokunulmaz gibi görünen nice şeye dokunulacak, nice ızdırıp kendine yakışır bir hakikat ve eleştirelilikle ele alınacak. Hatırlamak işte o zaman, aynı zamanda tüm mağlupların ve direnenlerin ve aşağıdakilerin kolektif hafızasını, insanlığın ortak evrensel başka bir tahayyülünün kapılarını açan bir deneyime dönüşecektir. İşte o zaman, Seyit Rıza'nın evladını asılırken izledikten sonra ve kendisi ölüme giderken dimdik durarak söylediği "Evladı Kerbelayık, bihayatık. Ayıptır, zulümdür, cinayettir" cümlesi yeni bir direniş tarzının itiraz cümlesi olarak milyonların dilinde dolaşmaya başlayacaktır. Bunun bir gün olacağına o kadar çok inanıyorum ki.

DIPNOTLAR

- 1 Walter Benjamin, "Tarih Kavramı Üzerine", *Son Bakışta Aşk*, Metis Yayınları, 1995, İstanbul, s. 41.
- 2 Rakamlar, istatistikler ve tüm bu "sayma pratiklerinin" nasıl bir şiddet içerdiğini Ermeni soykırımını çerçevesinde ilginç bir sunum üzerinden tartışan bir makale için bkz. Aslı Odman, "2009 Emirgan'ından 1909 Adana'sına: Sis'e, Darson'a, Haçin'e Bakmak", [http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=597&makale=2009 Emirgan'ından 1909 Adana'sına: Sis'e, Darson'a, Haçin'e Bakmak](http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=597&makale=2009%20Emirgan'ından%201909%20Adana'sına%20Sis'e,%20Darson'a,%20Haçin'e%20Bakmak).
- 3 Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, 1990, İstanbul.
- 4 Aktaran Yıldırım Türker, http://www.radikal.com.tr/Radikal.aspx?aType=RadikalYazarYazisi&ArticleID=964590&Yazar=YILDIRIM_TURKER&Date=23.12.2009&CategoryID=97
- 5 Ayşe Gül Altınay, "Ordu, Millet, Kadınlar: Dünyanın İlk Kadın Savaş Pilotu Sabiha Gökçen", *Vatan, Millet, Kadınlar*, İletişim Yayınları, 2000, İstanbul, s. 254.
- 6 İsmail Beşikçi, "Dersim'de Bilincin Uyanışı", <http://www.facebook.com/friends/?filter=afp&ref=tn#/notes/ismail-besikci/dersimde-bilincin-uyanisi-ismail-besikci30-kasim-2009/191685626898>

ALİ KEMALİ BEY'DEN ÖNDER SAV'A DEVLET VE TARİH

AYDIN ÇUBUKÇU

Ali Kemalî Bey'in "ERZİNCAN-Tarihi, Coğrafi, İçtimâî, Etnoğrafi, İdarî, İhsâî Tetkikat Tecrübesi" adlı çok ünlü eserinin yayım tarihi 1932'dir.

Erzincan'da vali iken edindiği bilgileri, araştırmalarını, görüşlerini böyle bir kitapta toplamak "hatırından bile" geçmezmiş. "930 senesinin sonbaharının heyecan veren hadisesi de geçtikten sonra, artık, nispetle huzur ve sükûn hâsıl olduktan sonra, muhtelif milletlerin bezmü remzine zemin olmuş olan bu şehri ve etrafını tetkik ve tettebbü için bir ihtiyaç duydum; ve itiraf ederim, kat'edilecek yolun müşkülâtını düşünmeksizin, tetkikata giriştim..." Kitabın ünü, Ermeni sorunu hakkındaki resmî tezlerin üzerinde yükseldiği iddiaları ilk kez derli toplu bir halde sunmasından geliyor. Daha çok "soykırım" üzerine yazan ve araştıranların kaynak olarak kullandığı kitap, Kürtler ve Aleviler hakkında da oldukça ilginç ve çoğunlukla karalayıcı ifadeler içeriyor. Özellikle, Koçgiri isyanı ve Dersim harekâtı hakkında, bugün de resmî kaynaklarca ve bu arada lafını bilmez politikacılar katında geçerli kabul edilen görüşler burada *Tarihî, Coğrafi, İçtimâî, Etnoğrafi, İdarî, İhsâî* dayanaklarıyla sunulmuş bulunuyor.

Önder Sav, geçmişteki katliamları zorunlu devlet icraatları olarak tanımlarken ve bu arada elbette anaların ağladığını ve benzer durumlarda ağlamalarının zorunlu olduğunu söylerken, Ali Kemalî Beyin izinde ilerleyen bir devlet adamından başka bir kimlik taşııyordu.

Bu yazıda, Önder Sav'ın sözlerini değerlendirmek yerine, devletin resmî görüşünün derin köklerinde yatan Ali Kemalî Beyin nasıl bir tarih görüşü ekseninde kendisini ve çalışmalarını biçimlendirdiğini göstermeye çalışacağım.

Anadolu Hep Türk'tü, Hep Türk Kalacak

Erzincan'ın tarihini yazmak iddiasındaki vali, Erzincan Ovası'nın milattan önceki dönemlerde "Sümer-Akad İmparatorluğu ismini alan bir Türk hükümetinin hududu dâhilinde" olduğunu söyleyerek sözlerine başlıyor. Tarih, "kablemilât 2750"! Kendisini o sıralarda ilgilendiren temel sorun hâlâ dumana tüten Ermeni sorunu olmalı ki, sıklıkla dönüp dolaşıp bu konuya ilişkin sözler söylüyor. Anadolu'da yer almış bütün eski uygarlıkların Türk-Turanî kavimler olarak sınıflandığı sayfalarda bir dipnot düşerek, Ermenilerin Anadolu'ya milattan altı asır önce muhacir olarak geldiklerini iddia ediyor.

Kürtler de, "Hitit-Hati, Sümer-Akad Türklerinden" sonra İran üzerinden Anadolu'ya gelmişlerdi!

Böyle çarpık bir tarih penceresinden bakınca, üzerinde yaşadığımız toprakların sürekli olarak "yabancılardan temizlenmesi" için altüst edilmesi haklı gösterilebilir sanılıyor. Aslında, yeryüzünün ve özellikle Anadolu gibi coğrafya parçalarının tarihi her geçen gün daha fazla aydınlanıyor. Anadolu'da yaşamış uygarlıklar, kendilerinin ve komşularının siyasi, sosyal, kültürel hayatlarını belgelemek ve kayda geçmek konusunda titizdiler. Pek çok yazılı belge, bu büyük "Kavimler Kapısı"nın kimsenin ezelden beri mülkü olmadığını gösteriyor. Büyük tarihi altüst oluşların işaret ettiği gelecek ise burada ebedi bir egemenliğin mümkün olmadığını hatırlatıyor.

Fetih ve Tarih

Ali Kemalî Bey, kitabının ilk sayfasına, söze başlamadan

önce bir vecize yazmış. Büyük olasılıkla söz kendisine aittir.

"Bir yerin tarihini yazmak, onu fethetmekten müşkül-dür"... Ali Kemal Bey'in eline geçen her tarihi bilgiyi eğip bükerek yeni bir görüşe uydurmaya çalışmasının ne kadar sancılı bir iş olduğunu tahmin etmek zor değil. Gerçekten, Anadolu halklarının tarihi hakkında tek kökenli bir teori geliştirmek için, fetih süreci sırasında harcanandan daha çok çaba harcanmalı, gerekirse daha çok halk imha edilmeydi.

Kaldı ki, Anadolu'ya Türklerin Oğuz boyları halinde gelmeleri, genellikle "araziye uyum" biçiminde olmuş, diğer göçmen halklar (ki tarihi boyunca Anadolu gerçekten pek çok halk için yurt olmuştur) gibi genellikle sükûnetle, kavgasız dövüşsüz yerleşmişlerdir. Ali Kemal Bey ise, evvel eski Anadolu'nun Türk toprağı olduğu iddiasını ileri sürerken, hakikaten epeyce kan dökmek zorunda kalmaktadır. Bunu yalnızca Türkleri Anadolu'ya yerleştiren değil, 1930'lu yıllarda yapmaktadır. "Ermeni Mezalimi" hakkında anlatılanlar, onların yaratılıştan kötü oldukları yolundaki nefret dolu sözlerle süslenmektedir.

Yalnızca Ermeniler değil, Kürtler ve Aleviler de bu saldırdan nasibini almaktadır.

"... Kürt lisanı daha ziyade muhtelif tesirler altında kalmış bir kelime halindedir... Bu derece iptidai, bu derece noksan bir lisanı efradı kâmilan cahil bir halkın lisanında -en dar manasıyla dahi- bir edebiyat aramak beyhudedir... Milli şarkıların neden ibaret olduğunu sorduğum bir ihtiyar, sualimi bile anlamadı: Ne şarkısı? Kürtler yalnızca halay çekerler dedi. Filvaki bütün Kürtler arasında, belki hiçbir tefavüt göstermeksizin, davul ve zurna ile çalınan birtakım müzik havalan vardır ve Kürtler davul ve zurnanın, kulak zannını patlatan sesleri karşısında, el ele tutuşarak, muttarit ve aheste, hora teperler. Milli hislerini ifade eden bir şarkıların bile yoktur. Halay yalnız davul ve zurnanın gümbürtüsü içinde çekilir, halaya iştirak edenlerin zaman zaman derin bir şeyh ile inledikleri işitilir."

Aleviler (Kızılbaşlar) ise Kürtler gibi ilkel ve hurafelere inanan insanlardır. Güneşe taparlar, "İslam akaidi ile bir münasebetleri yok gibidir".

Özellikle Dersim söz konusu olduğunda, Ali Kemal Bey, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerini de kapsamak üzere, bölgede süregelen başkaldınları, isyan ve ayaklanmaları anlatırken, "iptidai, cahilane, şekavet ve çapulculuk" gibi deyimleri sık sık kullanmaktadır.

Şu cümle, Önder Sav'a da yol gösteren temel ilkenin ifadesidir.

Ali Kemal Bey'in nazanında Dersimliler, coğrafi ve doğal koşullar dolayısıyla iflah olmaz biçimde isyankârdılar. "Çok parlak" tasvirler içeren bu analizi olduğu gibi aktarıyorum:

"Kâmilan sarp dağlar, göz karartan uçurumlar, dereler

ve ormanlar, kesif çalılıklarla doludur. ... manzarası bile yüreği hoplatan parlak ve yalçın kayalar, siyah birer ağız gibi açılmış mağaralar, yalnız yırtıcı hayvanlara mesken olduklarını fışkırtan geniş meşelikler... Bu korkunç ve vahşi muhit, daima başboş, daima âvare, her zaman itaatgeriz, avının arkasından koşan yırtıcı bir hayvanın cesaretini taşıyan, muataamz, yağmager, hülâsa tehlikeli bir halk yetiştirmiştir..."

Bu halk aynı zamanda, vatan söz konusu olduğunda vurdumduymaz ve en küçük fedakârlığa yanaşmayan karakterdedir:

"93 Harbinde Erzurum valisi bir aşireti muharebeye davet etmiş, şu cevap gelmiş:

Bizim bu sıralar işimiz çok, bizzat gelemeyeceğiz. Bizim hissemize düşen gâvurlan göndersinler, biz burada keselim!

Yine bir aşirete bu sefer sadrazam haber göndermiş, düşman payitahta girecek, padişah tehlikededir. Kuvvetlerinizi hemen toplayıp hareket edin. Şu cevabı almış:

Mademki oralar tehlikededir, padişah hazretleri buraya buyursunlar, sadri pirincimiz de var, Allah ne veriyse yer, sükkür ederiz..."

Ali Kemal Bey aslında dönemine göre oldukça bilgili, kültürlü bir devlet adamıdır. Resmî görüşü güçlendirmek gibi bir kaygının baskısından kurtulabildiği zaman, elindeki verileri sosyolojik anlamda oldukça bilimsel bir biçimde değerlendirip yorumlayabilmektedir. Fakat kitabının yazılış amacı hainlerle dolu bir ülkede yaşamının ancak "tedip ve tenkil" ile mümkün olduğuna inanmaktadır.

"... bu namerdane hareketlerinin daima akim bırakıldığını, ihanetle vatana karşı sadakat ve merbutiyetin müsademesinde, aslan Türkün şehametle muzaffer olduğunu görmüşlerdir..."

"Aslan Türk"ün karşısında, ister Ermeni, ister Kürt ya da Kızılbaş olsun, cahil ve ilkel eşkıyanın herhangi bir şansının olmadığını bütün bir kitap boyunca defalarca ve örnekleriyle görmüş bulunuyoruz. Şu sözler, yalnızca Ali Kemal Bey'in değil, bütün Cumhuriyet tarihi boyunca, yönetenlerin tümünün zihniyetini özetlemektedir.

"Cumhuriyet hükümeti, Türkün kuvvetine iman etmek istemeyen, Türkün rahat ve tefeyyüzüne mani olmak için ecnebi parasıyla her şenaati irtikap eden ussatı bir daha belini doğrultamayacak bir şiddetle tepeledi, güzel yurdun o parçasını müleves ve murdar vücutlardan temizledi."

Sorun budur. "Bir daha belini doğrultamayacak şekilde tepelene" bir halk, her nasılsa ve her nedense(?) defalarca ayağa kalkıyor, yine aynı edebiyat eşliğinde tepelenmek üzere hedefe çakılıyor. Tarihi ders alınacak bir deney birikimi olarak değil, sürekli yeniden fethedilecek bir toprağın palavradan ibaret propaganda malzemesi olarak gördükleri sürece, "beli kırk halklar"ın korkusuyla yaşamaya devam edecekler... Eh, bu arada, varsın her yanda analar ağlamaya devam etsin...

Tarihçi-Yazar Ayşe Hür:

Kürtler müesseses nizamı zorluyor

RÖPORTAJ: AHMET TULGAR

- Röportaj ilerlerken epey geçmişe gitmemiz gerekecek tekrar bugüne gelebilmek için ama önce şunu sormak istiyorum yine de: Bu Ermeni kırmının daha fazla tartışılıyor olması bir süredir, sonra ardından Dersim-Alevi katliamlarının tartışılması, bunun ne kadar Türkiye'nin iç dinamikleri ile oldu, dünyadaki şu andaki kültürel ortam nasıl etkiledi, bu süreç nasıl Türkiye'de böyle ivme kazandı, hangi nedenlerle?

İç dinamikler ve dış dinamikler meselesi, hakikaten sol terminolojinin bize kazandırdığı terimler. İkisini birbirinden ayırmak bazen çok zor olur. Ama Türkiye'de sanki dış dinamikler her zaman iç dinamiklerden daha etkili olmuş galiba. Yani Tanzimat'tan beri bugün yaşadıklarımıza baktığımızda Batıyla karşılaşmamızda yaşanan o geri kalmışlık, işte, altta kalmışlık, o yeniklik duygusunu hissedip, bir şeyler yapmalıyız diyen bir kesim var. Bunlar daha çok asker sivil aydınlar. Bir de, Osmanlı devletindeki Hıristiyanların koruyuculuğuna soyunmuş büyük devletlerin İstanbul'daki temsilcilerinin yaptığı baskılar var. Siz bizimle aynı ligde oynamak istiyorsanız, bizim gibi olmalısınız. Bizim kriterlerimize uymalısınız diyenler var. Yani iç dinamikler varsa da bu halktan gelmiyor. Üst tabakadan geliyor. Dış dinamikler ise daha belirleyici görünüyor.

Cumhuriyete gelindiğinde de benzeri şeyler olmuş mu diye baktığımızda, ilk başta bir içe kapanma dönemi var. Ama ondan sonra hemen, Lozan'ın imzalanması, 1924 Anayasası'nın hazırlanması derken, Atatürk'ün ve Celal Bayar'ın başını çektiği bir grup başta İngiltere olmak üzere Batıyla ilişki kurma, Avrupa'ya kendini beğendirmeye çabalama girişimi. ABD'ye Chester imtiyazının verilmesi, Serbest Fırka deneyimi esas olarak bu ihtiyaçlarla ilgili. Çünkü yoksul bir Cumhuriyetin yatırıma ihtiyacı var. Ama o sırada 1929 Büyük Buhranı patlıyor. ABD içine dönüyor. Avrupa'daki ırkçılık, Nazizm, faşizmle birlikte bu ilişki kesintiye uğruyor. Ve Türkiye de dünyadaki birçok ülke gibi içine dönüyor. Zaten yapısında olan ırkçılık kendine çok uygun bir ortam buluyor.

Zaten Cumhuriyet'in kuruluşu bu homojenleştirme projesini zorunlu kılıyordu, yani büyük bir imparatorluktan önce bir devlet yaratılmış ama onun yaşaması için bir de halk yaratılması gerekiyor. Ama bu sürecin Avrupa'da

yükselen faşizmle üst üste düşmesi Türk-ulus devletini yaratma sürecinin daha bir travmatik geçmesine neden olmuş diye düşünüyorum. Bu dönem Atatürk'ün ölümüne kadar, hatta İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar sürdü. Ondandan sonra tekrar dünyadaki o liberalleşmeyle birlikte yine benim biraz önce anlattığım o Batı sermayesine ihtiyaç duyma, Batıyla iyi ilişkiler geliştirme konseptine uygun olarak çok partili döneme geçiş, Kore Savaşı yoluyla NA-

TO'ya girme gibi şeylerle biraz daha sistemin kendini liberalleşmesi için bir fırsat yaratıldı. Ama yine, burada da iç ve dış dinamikleri ayırmak çok zor. Çünkü, dünyada liberalleşmeye doğru bir yönelim olmasaydı, örneğin savaşı Naziler kazansaydı, Türkiye herhalde Nazilerle ittifaka yönelirdi, çünkü o sırada ülkede ciddi bir Almanci ve faşist kesim vardı. Ama sadece dış dinamiklerin etkisi olmadığını, Çok Partili döneme geçişle birlikte içerde 27 tane parti kurulmasından anlıyoruz. Bunlar açık kalmamış ama en azından kurulmaları, çok sesliliğe duyulan ihtiyacı düşündürüyor. Demek ki bu insanlar hazır. Ama köklü, sistemin özüne ilişkin revizyonlar yapılmadığı için bugüne dek sıkıntılı bir partileşme süreci yaşıyoruz.

Kim sorgulayabilirdi ki tarihi!

Köklü şeyler niye yapılamıyor dediğimiz zaman; bunu Türkiye'de rejimin Batıdaki gibi bir sınıf mücadelesinden doğmamasına bağlıyorum. Demokrasi tarihsel olarak kapitalizmin gelişimiyle ilintilidir. Sınıf mücadelesiyle ilintilidir. Bizde, böyle bir sınıf mücadelesi yok. Yani ne burjuvaziye zorlayacak bir işçi sınıfı, ne geleneksel devleti zorlayacak bir burjuvazi var. Aksine, devletin ona sağladığı korumalı yapı içerisinde gelişmeyi talep eden bir burjuvazi bizdeki. Devletin o sıkı, otoriter yapısı, kısıtlayıcı yapısı onun işine geliyor. Grev yok, sendika yok. Yani birbirlerine bu açıdan muhtaçlar. Bu koşullarda ara sınıflardan, beyaz yakallardan veya orta sınıftan söz etmek zaten çok zor. Bu boşluğu Osmanlı'dan beri asker sivil bürokrasi doldurmuş. Devletten nemalanan, devletin tercüme bürolarından yetişmiş bir aydın kesimi aynen Cumhuriyete aktarılmış zaten. Bu adamlar Cumhuriyet rejimi Fransa'ya göndermiş Batı tarzı resim öğrensinler diye, Almanya'ya göndermiş Batı tarzı müzik öğrensinler diye. Bir de yazarları, basın-dan, rejimin sözcülüğünü yapan *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinden, *Ulus* gazetesinden yetişen kesimleri öne çıkarmışlar. Bunlar da aynen Osmanlı'daki gibi devlete bağımlı kesimler, ondan beslenen kesimler. Bağımsız olmayınca da eleştiri getiremediler, önderlik yapamadılar fikrî düzeyde diye düşünüyorum. Bu yapı böylece iç içe örtüldü yani. Sonuçta devletin bizatihi bir sınıf gibi hareket ettiği, kendine has çıkarları olan bir yapı oluştu Türkiye'de. Kafkaesk bir durum diyorum ben buna. Devletin içinde gruplar var, yani kapitalist ülkelerde sınıfların gördüğü işlevi bunlar gördüler, o grubun çıkarı, bu grubun çıkarı ile çatıştı. Bir grup diğerinin ayağını kaydırды, öteki de onun. Ama sonuçta hep o kapalı devre içerisinde gerçekleşiyor bu mücadeleler. Demin dediğim gibi aydınlar bu sistemi onaylamakla yükümlü görüyor kendini. Burjuvazi desen, o da kezal! İşçi sınıfı zaten çok cılız, güçsüz. En ufak bir eylemi bastırılıyor, örgütlenmesine izin verilmiyor. Köylülük

yapısı icabı bu sistemi zorlayacak bir sınıf değil, kaldı ki Cumhuriyet dönemi, toprak ağalarına birçok sus payları vb. dağıtarak onları zaten iktidara bağımlı hale getirmiş. Onlar da altlarındaki köylüleri denetliyorlar. Şimdi böyle statik bir yapı. Bu yapı içerisinde kim sorgulayabilir tarihi?

İkincisi, pek çok kesim bu yapı içine doğmuş; yani başka alternatif anlatılar, tarih bakışı bilmiyorlar. Bu ne zaman kırıldı diye düşünüyorum. Bu 1980'lerde falan, dış dünyayla entegre olmaya başladıktan sonra, o 'küreselleşmeyle' birlikte bilginin paylaşımı, dağılımı yaygınlaştı. Herkes bilgiye daha kolay ulaşabilir oldu. Bir uluslararası insan hakları kavramsallaşması, hukuk anlayışı, uluslararası hukuk diye bir şey oluştu. Bu ister istemez nüfuz etmeye başladı dünyanın her bölgesine. Bunlardan biri de Türkiye'di. Avrupa Birliği ile ilişkiler bu arada girdi. Bilginin yaygınlaşması bizim çeşitli tarih anlatılarıyla, tarihe bakış açılarıyla tanışmamıza neden oldu. Yani Fransız aydını Cezayir savaşına nasıl bakıyor, Amerikalı köleliğe nasıl bakıyor, Almanya soykırım deneyimine nasıl bakıyor, bir bunları öğrendik dünyadan. İkincisi, uluslararası insan hakları kavramsallaştırması da bizim içimizdeki, Türkiye'deki azınlık gruplarını, gayrimüslimleri, Alevileri, Kürtleri teşvik edici oldu. Onlar hak talep etmeye başladılar. Yani, sadece tarihe bakmakla yetinmediler, bir de mağduriyetlerinin hesabını sorma cesareti buldular. Diasporaları etkiledi bunları veyahut da bu uluslararası ilişkiler ağı içerisinde büyük devletlerin samimi veya çıkar amaçlı teşvik etmeleri, kıskırtmaları da oldu. Sonuçta şu veya bu nedenle, talep etmeye başladılar, bu da bizim iç dinamiğimize dönüştü diye düşünüyorum.

İç faktörlerin en önemlisi ise bence Kürt hareketi. Kürt hareketi 1980'lerden itibaren hak talep etme işinde farklı bir model geliştirdi. Bu model şiddeti de içerdiği için Türkiye'deki siyasal ve toplumsal yapıyı çok sarstı. Ardından AKP'nin iktidara gelmesini önemli görüyorum. Kürtler gibi Cumhuriyet rejiminin diğer dışlanmış kesimi olan dindarların iktidara gelmesi, Kemalizmle hesaplaşma cephesini genişletti.

- Kürt hareketinin çok enerjik biçimde ortaya çıkmasının etkisi oldu yani...

Ben Kürt hareketini tümüyle kendi içsel dinamikleriyle ilgili görüyorum. Yani belki bu hikâyede en aydınlar şey o. Çünkü, biliyoruz ki 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Türk milliyetçiliği kadar olmasa bile, onunla neredeyse aşık atacak kadar bir bilinçlenme düzeyi vardı milliyetçi ideoloji açısından. Ama daha çok aydınlar düzeyinde. Elbette medreselerden yetişmiş ulema kesimi, aristokrasinin Kürtlük bilincini taşıyan ve bunu şu veya bu biçimde merkeze karşı dile getiren bir kesim de vardı. Ama aynen Türk milliyetçiliğinde olduğu gibi Kürt milliyetçili-

ğinde de talep alttan gelmedi. Türk milliyetçiliği asker, sivil, bürokrat kadro üzerinden gittiği için daha çabuk örgütlendi. Çünkü zaten devlette de örgütlüydüler. Ordu da vardılar. Diplomaside vardılar. Eğitimde, idarede vardılar. Bu örgütlülük onları bir adım daha ileriye götürdü. Kürt milliyetçiliği ise, çevre milliyetçiliği olduğu için bu tür araçlardan yoksundu ama onlar da Kahire'de, Cenevre'de, Paris'te, Fransız ihtilalinin aydınlanmacı fikirleriyle veya ABD'li Protestanların etkisiyle, liberal, özgürlükçü düşüncelerle tanışmışlardı.

Kürtler hep parçalı oldu

- Milliyetçiliği ne anlamda kullanıyorsunuz? Millî bilinç anlamında mı, yoksa politik anlamıyla mı bir milliyetçilik?

Şöyle anlıyorum ben; milliyetçiliğin birkaç aşaması var diye bakanım. Birisi bir etnik bilinçtir, yani ben Kürdüm, Fransızım, ikinci aşaması kültürel milliyetçiliktir. Benim dilim Kürtçe, benim bir edebiyatım var, benim bir tarihim var diye düşünülen aşama. Bir de siyasal milliyetçilik vardır. Madem ben diğer etnik gruptan farklıyım, o zaman benim de ayrı bir devletim niye olmasın! Bu açıdan bakılınca Kürt milliyetçiliği siyasi aşamasına Türk milliyetçiliği ile hemen hemen aynı dönemde geçti diye düşünüyorum ben. Ama şöyle bir şanssızlıklar vardı; Kürtler coğrafi açıdan parçalı bir yapıya sahiptiler. Irak'ta, Suriye'de, Türkiye'de ve İran'da hatta Kafkasya'da dağınıktılar. Hem de sosyoekonomik açıdan gelişmişlik düzeyi, imparatorluğun kendine 'Türküm diyen' kesiminden daha gerideydi. Yani bir Selanik gibi, bir İstanbul gibi, bir İzmir gibi, ekonomik açıdan gelişmiş Kürt şehirleri yoktu. Kürt aydınları daha çok Arap şehirlerinde veya Paris ve Cenevre gibi Avrupa şehirlerinde sosyalleştiler, siyasal bilinçle tanıştılar. Bir de Sünnilik, Kızılbaşlık diye bölünmüşlerdi, aşiretler, boylar arasında gerilimler vardı. Yani Türk milliyetçiliğine göre siyasi olgunluk açısından daha geride olduklarını düşünüyorum. Mesela İttihat ve Terakki'nin kurucuları arasında Kürt aydınları da var. Halbuki İttihat ve Terakki Türk milliyetçiliğinin siyasi projelerini hayata geçirmek üzere kurulmuş bir cemiyet. Kürtler ya bunun farkında değillerdi, ya da bunu önemli görmüyorlardı. Ama bugün durum çok farklı. Öyle bir bilinç var ki, bu sefer de iki taraf arasındaki ortak noktaları gözden kaçırıyor, sanki Türkler ve Kürtler arasında aşılması imkânsız duvarlar oluşuyor.

- Mesela bu Ermeni meselesinde, Ermenilerle ilgili, kıymetli, soykırımla ilgili konuşmaların başlaması, Alevi meselesi; bütün bunlara bir şekilde ivme kazandırmış oluyor değil mi Kürt hareketi?

Tabii, diaspora Ermenilerinin parlamento atakları müesses nizamı zorladı. Ermeni meselesi uluslararası ilişkilerde zorluyor ama Kürt meselesi içeriden sıkıştırıyor. Tarih

boyunca iç içe yaşamış iki halk var. Bunlar aynı sokakta, aynı evde yaşıyorlar, evleniyorlar. Ama giderek birbirine kötü bakıyorlar, kuşkuyla bakmaya başlıyorlar. Bir antipati başladı, son günlerde çok arttı. Bu bizi içten parçalayabilecek bir şey.

Parlamentoya giriyor, yerel yönetime giriyor adam, yerel yönetimde aynı bir ajandayı dayatıyor, siyasette dayatıyor, basında dayatıyor falan. Ermeni meselesi öyle değil ki! Ermenilerin burada sözcüsü olacak güçlü bir yerel cemaat yok. Onların sözcülüğünü Türk, Kürt liberal aydınlar yapıyor. Onlar da zaten üç beş tane. Ama Kürtler öyle değiller. Hem bu topraklardan doğmuş, siyasal taleplerini toprak talebiyle birleştirmek açısından meşruiyet temeli olan bir milliyetçilik, hem de örgütlü ve uluslararası bağlantıları olan bir hareket. Mesela hep sorarlar, niye Boşnakların, Çerkezlerin Kürtler gibi talepleri yoktur? Niye hep Kürtlerin sesini duyuyoruz diye? Bir kere Türk milliyetçiliği bu kesimlere Kürtlere olduğu gibi dışlayıcı ve gaddar davranmamıştır. Ama esas nedeni bu kesimlerin topraksal aidiyetleri yoktur bu ülkede. En fazla kültürel haklar talep edebilirler, ona da cesaret edemezler. Kürtler ise ayrı devlet bile talep edebilir. Benim ata toprağım burası diyebilir. En azından federasyon talep edebilir. Sistemi bu sarsar. Öteki sarsmaz.

- Peki, şöyle bir şey söyleyeceğim bu arada. Tabii ki yine tarihsel bir perspektifle bakacaksınız siz. Şunu sormak istiyorum: Mesela en çok sol çevrelerde söylenen şey, her türden milliyetçiliğe karşıyız; Kürt milliyetçiliğine, Türk milliyetçiliğine. Burada böyle bir eşdeğerlilik var mı? Yani böyle bir karşılaştırma yapılabilir mi şu süreç için?

Şimdi aslında sol çevrelerin 'biz her türlü milliyetçiliğe karşıyız' lafının daha başından politik karşılığı olmadığı ortaya çıkmış bir şeydir. Daha Lenin zamanında Bolşeviklerin burjuva devrimlerini yapmamış ülkelerdeki stratejileriyle, kapitalist aşamaya geçmiş olan, burjuva devrimlerini yapmış ülkelerdeki stratejileri değişmiştir. O tarihlerde, Türkiye, Hindistan, İran gibi ülkelerde millî burjuva devrimlerinin desteklenmesi stratejisi uyanınca, Mustafa Kemal hareketinden yana tavır alınmıştır. Bu yüzden Türkiye'de Kürtler, Ermeniler, İran'da Cengeli hareketi terk edilmiştir. Şimdi bugün solcu birinin kalkıp da biz milliyetçiliğe karşıyız sözü bu tarihçeyi bilerek söyleniyorsa ne ala. Yani bugün başka bir dünyadayız, milliyetçilik yanlıştır demekse evvallah. Ama Türk solu gibi Kemalizmle ittifak içinde olan bir hareketin bu özeleştiriyi yapmadan milliyetçiliğe karşıyız demesi herhalde biz ezilen halkların milliyetçiliğine karşıyız anlamına geliyor. Adama derler önce sen kendi milliyetçiliğini eleştir diye.

Burada yeni gelmişken o yıllardaki Kürt milliyetçilerinin bir özelliğine dikkat çekmek istiyorum. Kürt milliyetçileri

kendi iç dinamiklerinin yetersizliğini bildiklerinden olsa gerek, sürekli dış güçlerle ilişki kurmaya çalışmışlar. İngilizlerle, Sovyetlerle, Araplarla, İran'la işbirliği yapmayı deneyen kesimler var. Daha önemlisi, bir kısmı Osmanlı'yı yeniden ihya edelim diyordu; bir kısmı Mustafa Kemal'le ittifak kurup acaba Ermenilerin bölgelerine de sahip olabilir miyiz diye düşünüyordu. Bazı Kürt aşiret reisleri İran'da kendi krallıklarını kurmaya bakıyordu. Yani, çok net bir ajandaları yoktu bence.

- Ama en az istedikleri buydu herhalde...

Evet en az istedikleri herhalde bugünkü statüydü.

- Fakat ilginç bir şey. Niçin bütün o süreçte, bütün ülkeler bir şekilde ihanet ediyor Kürtlere? Bu güçsüzlükten ötürü mü?

Bence öyle. Aslında Araplar onlardan daha homojen değiller. Ama biz Arap milliyetçiliğini hep yanlış okuyan bir tarih yazımından geliyoruz. Biz Arapları bir Bedevi filan diye oryantalist bir bakışla değerlendiririz. Aslında Arap milliyetçiliği bugün çeşitli belgelerin, çeşitli hatıratın, gazete analizlerinin vb. gösterdiği gibi gelişkin bir milliyetçilikmiş o zaman. Özellikle Şam'da, Beyrut'ta ve Kahire'de, üç merkezde konsolide olmuş, hepsi farklı farklı damarlardan da gitse güçlü bir milliyetçilik ideolojisi –en azından aydınlar ve orta sınıflar düzeyinde– vardı. Mısır epeydir Osmanlı'dan özerkti ve İngilizlerden epey şey öğrenmişti. Yeni yeni ortaya çıkan "Efendiler" sınıfı denilen bir orta sınıfları vardı. Suriye de keza, Lübnan'daki Protestan okullarından dolayı liberal fikirlerle tanışan bir aydınlar kesimi vardı. Bir ticaret burjuvazisi vardı. Bu tür paralı kesimler milliyetçilik ideolojisinin sürdürülmesinde önemlidir.

Kürtlerde milliyetçi projeyi finanse edecek bir Kürt burjuvazisi yoktu, bu ideolojiyi alta ve geniş kitlelere aktaracak örgütlü bir orta sınıf ve aydınlar kesimi yoktu. Bir yandan da Arap bölgesinin İngilizler açısından stratejik önemi vardı. Hindistan Yolu'nun en önemli yeri olan Süveyş ve Basra Körfezi bölgedeydi. Kürtlere devlet kurmaları konusunda destek vermediler çünkü yeni doğan Bolşevik Rusya ile bu bölgeler arasında dengeyi sağlayacak güçlü bir Türkiye'den yana tavır koymuşlardı. Ama Sovyetler de yardımcı olmuyor Kürtlere; İran keza, zaten hiç istemiyor böyle bir şeyi içinde. Kendi Kürtlerini nasıl bastıracağını düşünüyor. Suriye'de başından beri, zaten küçük bir Kürt grup var, onlar çok güçlü değiller. Türkler ise, Kürtlerin bu durumunu sonuna kadar kendi çıkarlarına kullanmışlar. Millî Mücadele döneminde Kürtleri bazen överek, bazen döverek hep yanlarında tutmaya çalışmışlar. Anlaşılan her iki tarafın da bu ittifaktan çıkan varmış. Bunun nedeni ne olabilir diye düşündüğümde, en çok Ermeni tehlikesinin henüz tam anlamıyla bertaraf edilme-

mesi aklıma geliyor. Her iki taraf da Ermenilerin büyük devletlerin desteğiyle geri dönmesinden, mallarını mülklerini istemelerinden korkmuş gibi görünüyor. Zaten bakıyorsunuz, Lozan'da bu tehlike bertaraf edilince Türklerin tavrı değişmiş. Ama buna çok müsaite bir tavır koymuş Kürtler de. Yani hiçbir isyanları, hiçbir talepleri net değil, ittifakları güçlü değil. 1920'lerdeki birkaç Cemilî Çeto veya Mili Aşireti'nin isyanı gibi bazı küçük isyanları İngiliz veya Fransız kıskırtmasıyla olduğu söylenir. Ama büyük isyanlarından ilki mesela Koçgiri resmî tarihçilerin yabancı parmağı görmelerine karşın bence tamamen yerel bir isyandır, ama amacı nedir belli değildir. Çünkü Alevi-Kızılbaş geleneğinden gelen bir toplumun, o sırada Hilafeti temsil eden Osmanlı'nın işine gelecek bir isyana başlaması, Mustafa Kemal hareketini zayıflatacak bir adımdı. Bunu mu amaçlamışlardı, yani hem Osmanlı'nın hem de Mustafa Kemal'in zayıflamasıyla ortaya çıkacak ortamda kendi özerk yapılarını mı kurmayı amaçlamışlardı bilemiyorum. Çünkü taleplerinde böyle unsurlar varsa da, sonradan Meclis'e Meço Ağa, Ramiz Bey, Diyap Ağa, Hasan Hayri Bey gibi temsilcilerini göndererek uzlaşıyorlar da. Gerçi uzlaşmada, Mustafa Kemal'in Sakallı Nurettin eliyle yürüttüğü gaddarca bastırma hareketinin de etkisi vardır ama sonuçta o bölgeden uzun süre ses çıkmıyor.

- Bunun nedeni nedir peki?

Koçgiri'de daha sonra Dersim konusunda da karşımıza çıkacak Baytar Nuri Bey gibi siyasal milliyetçilikte yol kat etmiş kadrolar var ama, Koçgiri'ye Sünni aşiretlerin destek vermemesi, mesela daha sonra ayaklanacak olan Şeyh Said'in destek vermemesi gibi durumlar var. Sonra Şeyh Said ayaklanması oluyor, Sünni-Zaza ayaklanması; bu sefer Dersim yöresi destek vermiyor ona. Neden bu ayrılıklar dersen, çok tarihi kökleri var. Kürtler içerisindeki bu Kızılbaşlık-Sünnilik ayrımının ve bunun yarattığı düşmanlıkların tarihi Yavuz Selim'e kadar gidiyor. Ama bu düşmanlıkların güncellenmesi Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alayları ile olmuş. Hamidiye Alayları'nı Abdülhamit Sünni aşiretlerden seçmiş, bu aşiretler de padişahın yetkisiyle geçerken tarihi düşmanları Alevilerin ve Ermenilerin canını çıkarmışlar. Mesela Van yöresinde Hornek ve Lolan aşiretleri Şeyh Said Ayaklanması'na kendilerini davet eden Cıbranlı Halit Bey'e, ki kendisi Azadi adlı milliyetçi Kürt örgütünün önderlerindedir, siz bize Hamidiye Alayları ile çok kötülük ettiniz, biz sizinle birlikte yürümez der.

Dersim; etnisite ve din özgülüğü

- Yeri gelmişken, atlamadan şeyi soracağım, sen de şu nu izliyor musun mesela, Alevilerin önemli bir kısmının ne kadar tepkili olduklarını Kürtlere. Özellikle Dersim meselesin-

de. Onlarla aynı şekilde anılmak, ya da eşitlenmekten rahatsız olduklarını... Bunun nedenleri nedir?

Zaten milliyetçilik bilinci çok güçlü olsaydı din faktörü bu kadar önde olmaması lazımdı değil mi? Milliyetçilik, etnik kökene dayalı bir ideolojidir esas olarak, yani sekülerdir, ama geç milliyetçiliklerde din bir yapıştırıcı çimento işlevi görür. Bu Balkanlar'da da böyle olmuştur, Arap coğrafyasında da. Türk milliyetçiliği için de, Kürtler için de. Yani bir Türk milliyetçisi aynı zamanda Sünni Müslümandır. Eğer bir grup hâlâ dini hassasiyetlerle hareket ediyorsa, orada milliyetçiliğin modern anlamda tekâmül etmediğini söyleyebilirim.

- Kimi Dersimli Kürtler daha fazla vurgu yapıyorlar dini kimliklerine. Sosyal hayatlarını sanki daha fazla dini refe-

acilciydiler. Bir an önce homojen bir ulus yaratmak, modern bir ülke yaratmak kaygısına düşmüşlerdi. Sorunları bir çivi gibi görüyorlardı, kendilerini bir çekiç. Dersimliler de onlar için bir çivi idi. Sonuçta tepelerine bindiler. Bugün bunca şeyden sonra, bana yazan okuyuculardan da biliyorum, Kürtlükle ilişkili görmüyor çoğu kendini. Biz farklıyız diyorlar. Biz Zazayız diyorlar. Daha bilinçlileri, Dersimlilik aynı bir kimliktir, içinde Kürtlük de vardır, Zazalık da, Ermenilik ve Türklük de diyorlar ama ayırt edici yanının Kızıbaşlık itikadı ve kültürel ritüeller olduğunu söylüyorlar.

Şimdi Türk milliyetçileri için bu kimlik tanımı kabul edilebilir değil gibi görünüyor. Daha Kürt'e alışamamışken bir de Zaza çıktı ortaya diye bakıyor. Gerçi bazı kesimler

ranslar belirliyor gibi...

Herhalde Dersimliler kimlik bilinci olarak tarihin bir döneminde kalmışlar. Osmanlı'da nasıl halk dinine göre kompartimanlara ayrılıyorsa, Dersim bölgesi de kendi içine kapalı bir bölge olarak kalmış. Oraya Batılı misyonerler gidip din propagandası yapmışlar ama milliyetçilik gibi, modernleşme gibi Batılı fikirler girmemiş. Bunun Kızıbaşlığa devletin bakışıyla ilgisi var elbette. Gerçi Osmanlı Yavuz Sultan Selim dönemindeki kadar gaddar olmamış sonraları ama, yüzlerce kez sefer yapmış bölgeye. Eşkyaçlık demiş gitmiş, vergi salmak için gitmiş, askere almak için gitmiş. Onlar da bunlara karşı direndikçe direnmişler. Sonuçta devletten kopuk, hatta düşman bir yapı çıkmış ortaya. Cumhuriyet döneminde de benzer şekilde uzak kalmışlar. Cumhuriyet kadroları modernleşme açısından

Kürtleri bölmek açısından bu kimlik karmaşasını faydalı buluyor bile olabilir. Aynı şey Alevi Zaza için de geçerlidir. Eğer bir Ermenilikten söz edilirse, bu kesimlerin itiraz ettiğini görmüyorum ama eğer Sünni Zazalıksa söz konusu olan Alevi Zaza kimliği bunu kabul etmiyor içine. Çünkü Protestanlık yüzyılın başlarında Dersim bölgesinde çalışan misyonerler yüzünden daha yakın bulunmuştur Aleviliğe. 12 Havari 12 İmam, Allah-Muhammed-Ali üçlemesi, diğerinde Baba-Oğul-Ruhul üçlemesi gibi benzerlikler kurulabilir. Bu ayrımlar, bugün siyasi alana nasıl tezahür ediyor dersen, Kürt milliyetçiliğine entegre olmadan Dersimli kimliği ile bir kültürel özerklik peşinde olan bir grup var. Ama PKK'nin temsil ettiği Kürt milliyetçiliği Dersimlileri de Kürt dairesi içerisinde telakki ederek en azından meşruiyet temelini genişletmeye çalışıyor. Biz sadece Gü-

neydoğu'da, Diyarbakır'da, Hakkari'de vs değil daha geniş bir coğrafyada bir halk tabanına sahibiz demek açısından Dersim'e sahip çıktıklarını düşünüyorum. Dersim'de 1937-1938'de yaşananları da Kürt isyanları tarihine yazmak istiyorlar. Böylece bizim şanlı bir direniş geleneğimiz var, Koçgiri de bizim, Şeyh Sait de bizim, Ağrı Cumhuriyeti de bizim, Dersim de bizim demek kadrolara güç veriyor gibi. Halbuki Dersimliler direnişten ziyade mağduriyetten söz ediyor. Kültürlerinin, geleneklerinin, coğrafyalannın imha edilmesinden, sürülmekten, öldürülmekten söz ediyorlar. Onlar kendilerini Kürt milliyetçiliğinin parçası hissetmiyorlar. Ya da bana öyle görünüyor. Dersimlilerin daha çok kimliklerinin korunmasıyla ilgili talepleri var. Ama bugün Tunceli yöresinde, anladığım kadıyla, siyasi olarak etkin figürler PKK ile ilişkili kesimler. Onlar daha etkililer, çünkü örgütlüler. Silahlı bir gücün temsilcilerinin siyasi aktörler olarak öne çıkması daha kolay çünkü...

- Peki tekrar dönersek isyanlar meselesine: *Bütün bu isyanlar oluyor ve hepsi sonuçsuz kalıyor ve bütün bunların da aslında bir şekilde Türkiye'nin büyük çoğunluğuna hiçbir politik etkisi de olmuyor. İnsanların haberleri bile olmuyor. Böyle bir şey var. Daha sonra, ilk defa herhalde, yani solun, 70'li yıllardaki solun aracılığı, ilişkisi sonucu Kürt sorunu, Kürt meselesi, Doğu sorunu gibi sorunlar yansıdı buraya. Ve ondan sonra Kürt hareketinin PKK'nin çıkışıyla birlikte bütün Türkiye'nin haberi oldu. Bunu nasıl yaşadığı buradaki insanlar? Yani nelere yol açmış burada?*

Acaba burada tarif ettiğin çerçeve mi diye düşündüm. Çünkü şöyle düşündüm. Kürt isyanlarının hepsi isyan değil bir kere. Mesela Dersim, isyan değil. Aksine, ufak tefek, böyle devletle Osmanlı'dan beri gelen küçük merkez çevre çatışmaları. Bunları devlet şiddetle bastırıyor için buna tepki gösteren grupların başkaldırıları var. Bazıları isyana hazırlık varken, devletin kışkırtmasıyla patlamış olaylar. Elbette gerçekten isyan niteliğinde olanlar da var.

Devlet kuramamak gerilik değildir

- Ama devlet zaten kararlı orayı bastırmaya...

Devlet kararlı. Devlet Kürtleri 'modernleştirmek' istiyor, asimile etmek istiyor. Asimile olursan olursun, olmazsan bir kısmını öldürür, bir kısmını sürerim diyor. Devletin resmî belgelerinde tedip, tenkil gibi terimler geçer. Yani terbiye etme, cezalandırma olduğunu bizzat devlet itiraf eder. Nedir devlet için sorun olan, dediğin zaman öncelikle askere gitmez, vergi vermez, eşkıyalık yapar gibi modernleşmeye karşı hareketlerdir bunlar. Bunların ulusal bir bilinçle yapıldığını söyleyemeyiz. Çünkü Kürt aşiretlerinin askere gitmemesi ve vergi vermemesi, ben Türk devletine asker ve vergi vermem demesi anlamına gelmez. Kürt devleti de kurulsaydı ona da asker ver-

meyecek, vergi vermeyecek. Tamamen feodal tepkiler bunlar. İşte bu yüzden Türk milliyetçiliğine karşı örgütlü bir Kürt milliyetçiliğinden bahsedemiyoruz çoğu olayda. Bu bilinç biraz Şeyh Said İsyanı'nda var, çünkü hareketi örgütleyen Azadi örgütünün içinde bilinçli sivil, asker kadrolar var. Ama hareketin bedeni Kürtse ruhu dini diye düşünüyorum. Elbette ulusal temalar var ama halk kitleleri dinsel söylemlerle harekete geçiyor. Sonunda da dinsel ayrımlar belirleyici oluyor. Sünni Zaza hareketi olarak görüldüğünden Alevi-Kızılbaş Kürtler destek vermiyorlar. Ayrıca millî yönünün zayıf olduğunu hareketin orta sınıfların yaşadığı şehirlerde etkili olamamasından da çıkartıyorum. Buna karşılık bunu izleyen Ağrı İsyanı milliyetçi tonlaması çok güçlü bir isyan. Ağrı Dağı'nda bir devletçik bile kuruluyor. Hareketin başındakiler seküler kadrolar. Burada kitleleri harekete geçiren dinsel söylemler değil milliyetçi söylemler diyebiliriz.

Şimdi bu tartışmaların bugüne ne katkısı var diye düşündüğümde, Kürt hareketinin tarihinin isyanlar dolu olmasının Türk tarafı açısından haklılığına karine teşkil ettiğini söyleyemeyeceğim. Bir Türk milliyetçisi için, Kürtlerin defalarca isyan etmesi onun devlete karşı gelmesi demek, ki bunun devleti böyle yücelten bir kültür açısından takdir edilecek bir tavır olduğunu sanmıyorum. Aksine, devlete bu kadar karşı çıkan bir halka saygı duymak yerine öfke, kızgınlık duyuyorlar. Devletime isyan etmişse, zaten bunun ezilmesi, cezalandırılması mübahtır diyor. Öte yandan Türk milliyetçisi, Osmanlı'nın millet-i hâkime yani egemen millet tanımına uygun olarak düşünüyor. Ona göre milliyetçilik yapmak, devletini kurmak ancak Türklerin hakkı. Diğer gruplar sadece 'ihanet eden', 'arkadan hançerleyen' rolüne uyuyor kafasında. Böyle bir ikilem içerisindeyiz. Yani bir taraf durmadan isyanlarını bunu bugünkü taleplerine meşruiyet kazandırıcı bir unsur olarak görürken, bir taraf için Kürtlerin başından beri ayrılıkçı olduklarına karine teşkil ediyor. Yani, eğer tarihte bazı gruplar isyan etmediyse bile isyan etti deyip de bir kahramanlık destanı yazmak mı yoksa ceberut devletin sadece kimliğini korumak isteyen, devletin acilci modernleşme projelerine içgüdüsel olarak tepki gösteren kesimlerin devlet tarafından gaddarca ezildiğini, dağıtıldığını mı anlatmak siyasi anlamda kapı açıcı olur? Doğrusu böyle bir problemimiz var. Bence yapılması gereken gerçeği tam olarak anlatmaktır.

Bence isyan olanlar da var arasında, olmayanlar da var. Devletin durup dururken tepesine bindikleri var, ama Şeyh Said'teki gibi tınak içerisinde, ulus-devletçi paradigma içerisinde baktığımızda bastırılmasında haklı görülecek olanlar var. Orada bastırmanın şiddeti ve yaygınlığı eleştirilebilir ama, sanki o günlerde günümüzün insan hakları kavramları veya çok kültürlülüğü geçerli imiş de dev-

let bunun tersini yapmış gibi eleştirmek tarihçi deyimiyle 'anakronik' olur.

Sonuçta, 29 kere şu veya bu nedenle ezilmiş bir halk var ortada. Bu kadar çok başansız olmanın nedenlerini iyi irdelemek lazım. Bunda kabahati hep dış güçlere atarsanız, Batılı güçler ihanet etti ondan devletimizi kuramadık, Sovyetler yardım etmedi ondan kuramadık, Mustafa Kemal sözünü tutmadı ondan kuramadık dersiniz orada sorun vardır. O dönemde elbette kapitalist gelişmesini tamamlamamış toplumlarda ulus-devletlerin kurulmasında dış dinamiklerin büyük rolü vardı ama o dış güç seni niye bir devlet yapılmayacak kadar önemsiz gördü diye sorduğunda, yine seninle ilgili bazı problemler ortaya çıkıyor. Niye Arapların devletlerini cetvellerle de olsa çizdiler de Kürtlerin devletini çizmediler dersiniz, buna 'bize düşmandılar' diye açıklama getirmek mantıklı değil. Niye özel olarak Kürtlere düşman olsunlar? Eğer öyleyse, 1980'lerden beri niye düşmanca davranmıyorlar?

Bugün bu yorumlara kızıyor tabii Kürt milliyetçileri. Ne demek istiyorsun, oryantalist bir bakış açısıyla bizi geri topluluk olarak mı niteliyorsun diyorlar. Bence gerilik ilerilik meselesi değil bu. Bazı topluluklar ulus-devletlerini belli tarihsel koşulları kesişmesini iyi değerlendiren kadroları sayesinde kurulmuşlardır. Bazı topluluklar bu koşulları değerlendirememişlerdir. Ama bir devlet kurmak bir toplumun gelişmişlik derecesini göstermez. Ama Kürtler de Türkler gibi dünyaya devlet merkezli baktıkları için devlet kuramamayı bir gerilik emaresi olarak görüyor. Ama bugün Kürt milliyetçiliği devlet kurmayı altın standart olarak koymuş. Bu da bence Türk milliyetçiliğinden edindikleri kötü bir huy, öyle diyeyim. Hani bizde de vardır ya, on altı devlet kurduk bilmem ne diye. Mesela Dersimlilerde böyle bir kompleks yok. Onlar aksine feodal olmaktan, "eşkıyalık" yapmaktan, devlete karşı koymuş olmaktan gurur duyuyorlar. İşte biz asiyiz, delikanlıyız, biz merkezin emrine girmeyiz diye övünüyorlar. Bence daha anlamlı bir duruş benim için.

AB-D'nin yeni Kürt konsepti

- *Türkiye Cumhuriyeti mi asimilasyon politikalarında başarısız oldu, yoksa öyle ya da böyle Kürt toplumu süreç içerisinde güçlü bir direnç, muafiyet mi geliştirdi? Yani hâlâ bütün bu süre zarfında korumuş olması birçok şeyi.*

Türk devleti Kürtlere 'medenî' bir şekilde yaklaşmadı. Hep zorbalık ve inkâr, hep yok sayma, hep baskı. Ya Türkçe konuş diye emrediyor, ya göçe zorluyor, ya yatırımları yapmıyor. Halbuki Kürtlere olumlu tavırla yaklaşıldığı zaman, entegrasyon fırsatı verildiği zaman buna eğilimli bir toplum olduklarını görüyoruz. Bu yaklaşım Türklerde de vardır. Orta Asya'dan yola çıktıklarından beri içinden geçtikleri her kültüre adapte olmuşlardır. Bazen kim

Çinli kim Türk, kim İranlı kim Türk anlayamazsın. Dünyada kaç halk var hem Müslüman, hem Musevi, hem Hıristiyan, hem Şaman olmuş. Kürtler de öyleler aslında. Kürtlerin de dillerine, kültürlerine, geleneklerine, aşiret yapılarına dokunma, siyasi anlamda çatışma yaşamamış aslında. Ya da fırsat tanındığında, yatırımları yapıldığında entegre olmuşlar. Mesela dil konusunda çok yetenekliler. Biz Türkler Kürtçe tek kelime bilmezken, onlar iki dili de rahatça konuşurlar, hatta bazı yerlerde Arapçayı da konuşurlar. Ama giderek entegrasyon politikaları yetmeyecek hale geliyor. Kültürel veya ekonomik avantajlar sağlayarak siyasi talepleri engellemek mümkün olmayabilir. Belli bir kesimde artık bu Türklerle yaşanmaz hissi güçleniyor. En azından ayrı bir siyasi yapıda yaşanabilir düşüncesi güçleniyor.

- *Türkiye Cumhuriyeti devletinden bağımsız çok güçlü lobilere, diplomatik ilişkilere giriyorlar bugün Kürt hareketinin temsilcileri. Aslında orada tımak içinde Ahmet Türk de, Leyla Zana da bir devlet başkanı gibi de karşılanıyor.*

Bu çok akıllıca bir strateji olarak uygulandı. Çünkü, ulusal düzeyde muhatap bulamıyorlardı. Öte yandan, 1960 sonrası yaşanan ikinci dalga devlet kurma furcasında Kürt milliyetçiliği çok zayıftı. Kitlesel tabanı içiştirilmişti. Milliyetçilik bu dönemde köyden şehre göç eden ailelerin üniversiteye giden çocuklarında, aydınlarda yayılmaya başlamıştı. Ama bir halk desteği yoktu. 1970'lere geldiğinde dünyadaki sol hareketler Kürt milliyetçiliğine yeni bir mecra sağladı. Ama sol örgütler içinde baktıkları ki, Türk solcularının çoğu da aynen Türk sağcıları gibi Kürtlerin taleplerine karşı duyarsız. Bu sefer gerekçe, 'nasılsa devrim olunca kimlik sorunları otomatikman hallolacaktır' şeklindeydi. 12 Eylül darbesinden sonra Kürtler kendi yollarına gittiler. Biraz güçlendikten sonra da devleti aşip, uluslararası düzeyde tanınırlığı sağlamayı hedeflediler. Çünkü o tarihlerde Avrupa Birliği azınlıklar için yeni bir çerçeve geliştirdiyordu. Kürtlere sempati duyan kesimler vardı. Adı ne olurdu oluşumun, bilmiyorlardı; güçlerine göre, federasyon da olabilir, ayrı devlet de. Ama artık bu moment kaçıyor. Çünkü hem ABD'nin hem AB'nin çıkarları değişti. 11 Eylül terör saldırısından sonra güvenlik konsepti öne çıktı. Irak yenilgisinden sonra Ortadoğu'da ayrı ayrı devletçikler yerine güçlü merkez devletlerinin daha iyi olduğu düşünülüyor. ABD'nin petrol politikaları uyarınca bölgeyi istikrarsızlığa sürülecek bir Kürt devletini destekleyeceğini sanmıyorum. AB ise İspanya'da, Fransa'daki ayrılıkçı hareketleri cesaretlendireceğinden korkar böyle bir oluşumun. Balkanlar'daki milliyetçilikleri kısırtabilecek bir durum gibi görüyorlar. Şu anda uluslararası sistem, yeni bir ulus devletler doğmasına müsait değil diye düşünüyorum. Yani gün, daha gerçekçi politikalar izleme günü.

DERSİM 1937-38

Ne Oldu, Niye Oldu?

ERDOĞAN AYDIN

Dersim'de 1937-38'de yaşananlar, diğer tüm Kürt hareketleri ve tenkilerinin doğrudan bir parçası. Ancak Koçgiri ile birlikte onu diğer Kürt hareketleri ve tenkilerinden ayıran özgünlüğünü ihmal edecek her çözümleme eksik kalacaktır. Özgünlük, onun inanç alanı, Alevi/Kızılbaş niteliğidir. Belirginleştirilmesi gereken ikinci sorun alanı da, Dersim 37-38'in 'ısyan' ekseninde incelenmesinin yanlışlığıdır. Dersim'e ilişkin devletin ideolojik dili ve yapılan tenkilin meşrulaştırılmasında kullanılan 'uygarlaştırma' ve 'ağalığın baskısından kurtarma' söyleminin teşhiri ise üçüncü temel ayağı oluşturur.

Alevi/Kızılbaş Kürtler/Zazalar Osmanlı döneminde Türkmenler gibi ağır bedel ödemiş bir topluluk olarak Osmanlı işbirlikçisi ve İslamcı olarak gördükleri Sünni Kürtlerle mesafeliydiler. Kültürel olarak da ciddi farklılık gösteriyorlardı. Abdülhamit'in kurduğu Hamidiye Alayları döneminde bu ayrılık daha da derinleşti. Çünkü Osmanlı'nın, Hamidiye Alayları olarak silahlandırıp yetkilendirdiği Sünni Kürt aşiretler, sadece Ermenilere karşı değil Alevi Kürtlere karşı da baskı politikası izlediler. Bu tarihsel, kültürel, siyasal arka plan, doğal olarak Cumhuriyet karşısında tutumlarda da ayrışma olarak sürdü. Alevi Kürtler Cumhuriyet ve laik dönüşümler karşısında Sünni Kürtler kadar kaygı geliştirmediler. Bu nedenledir ki Koçgiri'deki Kürt özerkliği duyarlılığı bile, diğer Alevi Kürtlerce gereğince desteklenmedi... Ne ki Alevi Kürtlerin, Sünni Kürtlerden uzak ve Cumhuriyetle diyalog arayan tavni, kendileri açısından olumlu bir sonuç üretmeyecekti.

Her ne kadar 'Türk ulusu', başlangıçta köken ve ırk ekseninde değil, "Türkiye Cumhuriyetini kuran Türkiye halkı" olarak tanımlandıysa da, bu yaklaşım da kısa zamanda ortadan kalkacaktı. 1925 yılı itibarıyla Türkiye halkının farklı dilleri ve farklı inançlarını sürdürmesi yasaklanacak, giderek Orta Asya çıkışlı etnik bir tarih ve ırk eksenli bir Türklük, bi-

çirlik kimlik kılınacaktı.

Diğer yandan bu Türklük inşası, dünyevileştirilmiş Sünni/Hanefi İslam kimliği temelinde şekillendirilecekti. Türklüğün önemli ideologu Yusuf Akçura'nın, Hıristiyanlığa atıfla, 'İslamiyet'in bütün gücünü, birlik ve dayanışmadan doğan bütün gücünü milliyetçiliğin hizmetine" vermesine işaret eden yaklaşımı, Türk milliyetçiliğinin yaygın görüşü haline gelecekti.¹

Tek dil, tek inanç, tek millet ve tabii sola karşı burjuva dünya görüşü ekseninde böylesi anti demokratik bir Türklük inşası, son yüzyılda Balkanlar ve Kafkaslardan gelmiş Müslüman göçmenlerce kabul edilirken, Doğu Anadolu'nun tarihsel yerlileri olan Kürtlerin haklı itirazıyla karşılaşacaktı.

Genelde Kürtleri, özelden Dersim'i 'sorun' haline getiren, tam da bu devlet politikasıydı. Cumhuriyet, çağdaşlaşmayı tek dil, tek inanç ve tek dünya görüşü kanalında gerçekleştirmeye

ve farklı olanları da eritme

yoluna giderken ülkedeki farklılıklar da, hakkından gelinmesi gereken bir 'sorun' haline gelecekti. Bu bağlamda yurttaş, 1934 tarihli İskân Kanunu'nun, "T.C. Devletinde Türkün diyen herkesin bu Türklüğü devlet için açık olmalıdır"² denilen gerekçesinde de belirtildiği gibi, 'Türklüğünü' devlete ispat etmek dayatması ile karşı karşıya bırakılıyordu. Kanun'un görüşülmesi sırasında söz alan dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, "Bu yasa tek dille konuşan, bir düşünen, aynı duyguyu taşıyan bir memleket yaratacaktır" diyerek Cumhuriyet rejiminin cumhuri/demokrat olmayan iradesini ilan edecektir.³

Bu kanun, devlete "Türk kültürüne bağlı olmayanlar ve ya Türk kültürüne bağlı olup da Türkçeden başka dil konuşan-

lar hakkında harsi, askeri, siyasi, sosyal ve güvenliğe ilişkin nedenlerle"⁴ sürgün yetkisi veriyordu. Böylece, farklı dile sahip olmak, bu dünyaya başka bir kültür ortamında gelmiş olmak sürülmek için yeterli 'gereğe' oluyordu. Kanununun 13. maddesi, sürgündeki insanın temel haklarına karşıt ve alemlen ırkçı bir nitelik sergiliyordu: "*Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve aynı mahalle ve küme teşkil etmeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânı mecburidir.*"⁵

İşte bu yönelimle Kürtlük ve laikliğe rağmen Alevilik, tüm Cumhuriyet tarihi boyunca ciddi birer sorun alanı haline geleceklerdir.

İsyan mı, Kolonizasyona Direniş mi?

Dersim atlılarının meşrulaştırılma çabasında devletin kullandığı temel argüman, Dersim'in ayaklandığı ve bu ayaklanmayı ezmek gerekliliğidir. Oysa, 1924'ten itibaren devlet kararlı bir tektipleştirme politikası izlemiştir. Bu yönelimden önce, işin en başında kendi kimliğine güvence talebiyle tavır belirlemek isteyen Koçgiri ayaklanmasının bastırılması sonrasında, Alevi Kürtlerin Cumhuriyet projesiyle uyumlu bir tutumu söz konusu olmuştur. Nitekim Sünni Kürtlerin kimi modernleşme karşıtı tepkilerle de harmanlanan Kürtlük talepleri ezilirken Alevi Kürtler hayırhah bir tutum içinde kalmıştır. Devlet de bu farklılığın sürmesini sağlayan bir politika izlemiştir. Ancak bu durum, Alevi Kürtlerin haklarına yönelik bir kabullenme değil, onları ezme yönelimini Sünni Kürt tepkilerinin ezilmesi sonrasında, kendisi için uygun zamana erteleme politikasıdır.

Nitekim Mülkiye Müfettişi Hamdi Bey'e hazırlanan 2 Şubat 1926 tarihli rapor, "*Dersim Cumhuriyet Hükümeti için bir çıbandır, bu çıban üzerinde kesin bir operasyon yapmak lazımdır*"⁶ yargısında bulunacaktır. Dikkat edilirse Dersim'de ne bir isyan ne de isyan potansiyeli olmayan bir dönemin yargısıyla karşı karşıyayız, ki aynı rapor, "*uygarlaştırmak suretiyle islahaya çalışmak hayalden başka bir şey değildir*" yargısıyla, sonradan geliştirilecek olan 'uygarlık götürme' söylemini de deşifre etmektedir.

Bu aşamada kimi Dersim aşiretlerinin "*müthiş bir fakirlik içinde çırpınma*" (Cemal Bardakçı Raporu) koşullarında dışarıya yönelik çapul eylemleri olduğu bilinmektedir. Ancak bu asayiş sorununun Dersim'e yönelik topyekûn bir saldırı ve yeniden yapılandırma nedeni olamayacağı açıktır...

Tüm resmî devlet raporlarında görüleceği gibi Dersim sorunu, bir isyanın bastırılması değil, Türklük ve Sünnilik ekseninde belirlenen ulus inşa hedefinin önünde, hem Kürt hem de Alevi kimliğiyle ortadan kaldırılması gereken bir sorundur. İşte Dersim'e ilişkin tüm raporlar, Dersim'in, coğrafi avantajıyla da beslenen tarihsel otonomisine son vermek üzere önce fethedilmesini, buna direnen ve direnebilecek tüm insanların katli ve sürgününü, akabinde de devletin

topluma biçtiği resmî kimlik olan Sünni-Hanefi Müslümanlık ve Türklükle asimile edilmesini önerecektir. Bu açıdan Maraşal Fevzi Çakmak'ın Eylül 1930 tarihli raporu çarpıcıdır: İslahın ilk safhasını "*Reislerin bey ve ağaların, seyitlerin bir daha gelmemek üzere Batı Anadolu'ya nakli, sonra halkın en şerir olanlarının Dersim'den uzak olan ovalara sevk ve öz Türk köyleri içerisine dağıtılması ... gereken yerlere blok havuzlar yapılması* [ki şu anda yapılan barajlar bu önerinin gecikmiş, ama aynı zihniyetle hayata geçirilmesidir -E.A.] ... Yüksek memurlara âdeta koloni idarelerindeki yetkilerin verilmesi ... Türklüğün telkini" gibi önerilerini takiben; "*Dersimli okşamakla kazanılmaz, silahlı kuvvetin müdahalesi Dersimliye daha çok tesir yapar ve islahın esasını teşkil eder. Dersim önce koloni gibi ele alınmalı. Türk toplumu içinde Kürtlük eritilmeli, ondan sonra ve yavaş yavaş öz Türk hukuku uygulanmalıdır.*"⁷

1930'lann ortamında özgüveni artmış olan Cumhuriyet, hem Alevi hem de Kürt kimliğiyle sorun olan, üstelik coğrafi özellikleri nedeniyle doğru dürüst denetlenemeyen Dersim'in halline yönelmektedir... Önceden Pülümür harekâtını yürütmüş olan Halis Paşa'nın 1930 tarihli raporu, Dersim önderlerinin Konya Beyşehir gölündeki Mana adasında tecridi ile sorunun çözülebileceğini öngörür. Bunu, dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın benzeri raporu tamamlar.⁸

Dikkat edilirse devletin en üst kademesinden birisini izleyen raporların hiçbiri, ayaklanma durumuna karşı hazırlanmış değildir. Aksine Cumhuriyetin tektipleştirme ve boyun eğdirmenin nasıl uygulanacağı raporlarıdır...

1934 tarihli İskân Kanunu'nun ilk maddesinde, "*Türk kültürüne bağlılık dolayısıyla nüfus oturuş ve yayılışının bu kanuna uygun olarak icra vekillerince yapılacak bir programa göre düzenlenmesi*" öngörülebilecektir. Bu çerçevede Dersim'den de pek çok sürgün gerçekleştirilirken, bunu 25 Aralık 1935 tarihli ve 2884 sayılı Dersim'e özel çıkarılan Tunceli Vilayeti'nin İdaresi Hakkında Kanun izleyecektir. Bu olağanüstü tedip, tenkil, sürgün, asimilasyon yasası çerçevesinde Dersim'in adı, aynı zamanda operasyonun da adı olan Tunçeli olarak değiştirilir. Bu kanunu, Elazığ, Bingöl, Erzincan'ı da kapsamak üzere oluşturulan 4. Umum Müfettişlik Bölgesi'nde uygulamak üzere de, (önceden Koçgiri harekâtını bastıran Sakallı Nurettin Paşa'nın damadı olup o bastırmaya da katılmış) Korgeneral Abdullah Alpdoğan, 4. Umum Müfettişi ve aynı zamanda vali olarak atanır.⁹

İşte bu Tunceli Kanunu 2 Ocak 1936'da Atatürk'ün onayıyla yürürlüğe girdiğinde hâlâ bir ayaklanma söz konusu değildir. Bu yasanın müzakere edildiği Meclis görüşmelerinde Trabzon Milletvekili Raif Karadeniz'in, "*Evet orada muharebe yoktur, top sesleri işitilmiyor. Fakat Hükümeti tanımayan, yalnızca aşiret reislerini tanıyan bir zümre vardır*"¹⁰ sözleri, yasadaki olağanüstü yetkilerin gerçek amacını belirginleştirir.

Görüldüğü gibi, sorun bir isyanın bastırılması değil bir fethetme ve kimliksel dönüşüme uğratma sorunudur.

1935 tarihli İnönü raporunda, "Erzincan Kürt merkezi olursa Kürdistan'ın kurulmasından korkarım"¹¹ saptaması, Kürtlerin asimilasyonunun giderek olanaksızlaşabileceği kaygısının belirleyici olduğunu gösteriyor. Ki aynı kaygı, F. Çakmak'ın 18 Eylül 1930 tarihli raporunda da görülür: "Erzincan'ın merkez ilçesinde 10 bin Kürt vardır. ... Alevilikten yararlanarak Türk köylerini Kürtleştirmeye ve Kürt dilini yaymaya çalışmaktadırlar. ... Kürtlüğün bütün Erzincan'ı kaplayacağından endişe edilebilir."¹²

7 Aralık 1936 tarihli Genel Müfettişler Konferansı'nda, I. Genel Müfettiş Abidin Özmen; "Raporumun hedefi, .. tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bu bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temindir" dedikten sonra amacı, "bu Kürtler tamamıyla asimile edilerek cennet kadar güzel olan oturdukları ülke Türk vatanının ayrılmaz bir parçası haline getirilecektir"¹³ şeklinde belirginleştirmektedir...

Bu dönemin tek ılımlı raporu Cemal Bardakçı'ninkidir.

1931 tarihli bu rapor:

"... 2) Akıllı bir politika izlenerek baskılara son verilirse, Dersimliler Cumhuriyetin sadık ve fedakâr unsurları olurlar. ... 4) Dersimliler kıym ve sürgünden korkuyorlar. ... 7) Dersim'i silahtan andırmak ... için devlete karşı oluşan güvensizlik ortamını gidermek (gerek) ... 8) mezhep farkı Dersimliyi kötümek aracı olmamalı. ... 10)

Seyit Rıza ve diğer pek çok ağayı Elazığ'a yerleşmeye razı ettim", diyor.¹⁴ Dersimin "Yavuz zamanından beri müthiş baskılara maruz kalmış ve onbinlercesinin merhametsizce öldürülmüş" olduğu ve halen de "müthiş bir fakirlik içinde çırpındığı" belirtilmektedir.¹⁵

Ne ki devlet bu raporun saptamalarını kulak arkası edecek, Dersim'e yönelik baskı ve kuşatmayı arttıracak ve Seyit Rıza'nın diyalog arayışları sonuçsuz kalacaktır. 1936 yılı itibarıyla, ölçsüz bir saldırganlık ile karşı karşıya kalan Dersim'in, bu koşullarda bile bir ayaklanması yoktur ve bütün yoksulluğuna karşın devlete vergi vermeye devam etmektedir.

Ancak bu tarihten itibaren Seyit Rıza, Alişer, Nuri Dersimi gibi yerel önderlerin, artık Dersim aşiretlerini direniş için birleştirme çabaları da görülmektedir. Diğer yandan da 1937 yılı başında, Ankara'ya, gün günden sayılan artan "jandarma ve ordu mensuplarının bölgeden çekilmesini, her türlü imar (askeri amaçlı) çalışmalarının (köprü,

demiryolu vb.) durdurulmasını isteyip silahları koruma hakkı ve vergilerin hafifletilmesi" talebi iletilecektir. İşte ancak hem bu taleplerine yanıt alamamaları hem de artan kuşatma ve operasyonlarla hareket olanaklarını tümden yitirecekleri kaygısı üzerine nihayet eyleme geçmeye karar vereceklerdir. Bu çerçevede 21 Mart 1937 Newroz gecesi Harçık köprüsünün yıkılıp telefon hatlarının tahribini, 26 Nisan Sin Karakolu'nun "askerlerin kadınlara sarkıntılığı nedeniyle"¹⁶ tahribi izleyecekti.

Buna karşı Alpdoğan'ın tavni, savunmasız köylere yönelik çok ağır saldırılarla birlikte tenkil politikasıdır. Tenkilin ağırlığı karşısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na mektup yazan Seyit Rıza durumu şöyle özetler:

"...Üç aydan beri ülkemde tüyler ürpertici bir savaş sürüyor. Savaş olanaklarının eşitsizliğine ve bombardıman uçaklarının, yangın bombalarının, boğucu gazların kullanılmasına rağmen ben ve yurttaşlarım Türk ordusunu başarısızlığa uğrattık. Direnişimiz karşısında Türk uçakları kasabaları bombalıyor, yakıyor ..."¹⁷

Ancak savaşa giden dünyada bu çılgın duyulmayacak, tenkil derinleşecektir. Seyit Rıza'nın tüm aile efradı dahil, yaygın sivil kıyımları gerçekleşecektir.¹⁸ İşte bu katlanılmaz şiddet ortamında Seyit Rıza, "Erzincan Valisiyle ilişkiye geçer. Harekâtın durdurulacağı sözü alarak teslim olmak"¹⁹ üzere iki arka-

daşı ile birlikte Erzincan yolunda yakalanır. Tarih 5 Eylül 1937'dir.

Seyit Rıza, bir yargılama mizansenini sonrasında 17 Kasım 1937'de asılacak, ama verilen söze rağmen Dersim'e yönelik baskılar, 1938 Kasımına kadar sürecek olan II. harekâtla daha da boyutlanır.

Atatürk'ün 1 Kasım 1938'de Celal Bayar tarafından okunan Meclis açış konuşmasında, "Uzun yıllardan beri süregelen ve zaman zaman gergin bir şekil alan Tunceli'deki toplu haydutluk olayları, belli bir program içindeki çalışmalar sonucu kısa bir sürede ortadan kaldırılmış, bölgede bu gibi olaylar bir daha tekrarlanmamak üzere tarihe aktarılmıştır" denilecektir.²⁰

I. İnönü'nün başbakanlığı döneminde başlayıp C. Bayar'ın başbakanlığı döneminde bitirilecek olan Dersim Harekâtı'nın gerçek bilançosu tam olarak bilinmemektedir. Başta Seyit Rıza olmak üzere asılan önderlerin cesetlerinin akıbeti de belli değildir. Yakalanan silah sayısını

1019 olarak veren resmî kayıtlar ölü sayısını 10 000 civarında vermektedir ki, bunu doğru kabul etmemiz halinde bile, sivil-silahsız ölüm oranının bire on gibi olağanüstü yüksekliği, savaş hukukunun Dersim'de ne denli çiğnendiğini göstermektedir.

Ancak Dersim Harekâtı'na ilişkin şu iki çarpıcı ta-nıklık, nasıl bir vahametle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Bunlardan birincisi, dönemin Malatya emniyet müdürü ve Seyit Rıza'yı asmak için Elazığ'a gi-den (1970'li yılların Adalet Partili Dışişleri Bakanı) İhsan Sabri Çağlayangil'in 1986'daki aktarıdır:

"... Mağaralara iltica etmişlerdi. Ordu zehirli gaz kullandı. Mağaraların kapısının içinden. Bunları fare gibi zehiredi. Yediden yetmişe o Dersim Kürtlerini kestiler. Kanlı bir hareket oldu. Dersim davası da bitti. Hükümet otoritesi de köye ve Dersim'e girdi. Dersim böyle bitti."

İkincisi ise, yine o dönem Dersim'de görev yapan ve sonradan 12 Mart askeri cuntta şeflerinden olan 12 Mart askeri cuntta şeflerinden olan Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un anılarından:

"Günlerden bir gün emir geldi, tren yoluyla Elazığ'a vardık, oradan da ilk durak Pertek olmak üzere harekete geçtik. İki aya yakın Dersim'de görev yaptım. Okuyucularımdan özür diliyorum ve yaşantımın bu bölümünü anlatmaktan kaçınıyorum."

Dersim'in Özgün Yanı: İnanç Alanı

Kendini korumasını kolaylaştıran özel coğrafi konumu, Dersim aşiretlerinin silahlı konumu (özellikle I. Dünya Savaşı'nda Rusya'ya karşı savaşmak amacıyla devlet tarafından da silahlandırılmıştı), tarih boyunca süregelen özerkliği yanında devletin Sünni Türklük dayatmasına karşın Alevi Kürt oluşu, Dersim'i bir 'çiban' haline getiriyordu. Alevilik Kürt kimlik savunusunu, Kürtlük Alevi kimlik savunusunu güçlendiren bir işlev görüyordu. Oysa Cumhuriyet için hem Kürtlüğü sorundu onun, hem de Aleviliği.

Önceki tüm operasyonlara rağmen coğrafi avantajı ve kültürel farklılığıyla kendini koruması ve onarması mümkün olduğundan, Dersim'in haliyle ilişkin, çok daha köklü bir önhazırlık gündeme gelecektir. Peş peşe hazırlanan raporlar ve nihayet Tunceli Kanunu, sorunun ne denli önemsendiğini gösterir...

1930'ların ortasında kaleme alınmış olan Jandarma Umum Komutanlığı'nın gizli Dersim raporunda, "... Eğer Yavuz'un garazı Dersim'in yalçın dağları içine girebilmiş olsaydı, herhalde Dersim'i de bugün maddi ve manevi başka bir yol üzerinde görürdük"²¹ denilmesi, Cumhuriyetin dinsel tercihi göstermesi açısından önemlidir. Söz konusu rapor şöyle devam eder: "Aleviliğin en kötü ve tefrika değer cephesi [özgün yanı] Türklükle aralarında denn uçurumdur. Bu uçurum Kızılbaşlık itikadıdır. Kızılbaş, Sünni Müslimi-

ni sevmez, bir kin besler, onun ezelden düşmanıdır..."

Bu açıdan dönemin ideolojik sözcülerinden Naşit Hakkı Uluğ'un, "Tunceli Medeniyete Açılıyor"(!) adlı manipülatif çalışmasındaki yargılar çarpıcıdır. Tıpkı Kürtlerin "aslında Orta Asya'dan gelmiş Türkler" olduğu iddiası gibi, Aleviliği de; "Dersim'i Osmanlı camiasından uzak ve ayrı yaşatan, buradaki öz-Türk varlığını dünyamıza yabancı bir hale sokan Şiiğin" bir parçası olarak görecekti.²² Birakalım özgün bir inanç olmasını, Aleviliği İslam içi "bir mezhep ayrılığı halinde gösteren tarih bilgileri"ne bile itiraz edilecektir.²³ Bu yaklaşımın onun ayrı varlığını ortadan kaldırmaya yönelmesi kaçınılmazdır. Nitekim eski Diyarbakır Valisi Cemal Bardakçı da, raporunda, "Alevi ve halis Türkmen olan bu halkın devletten uzak kalışını mezhepsel etkilerde..." görecekti.²⁴

Özetle, 1930'lardan itibaren tekrar Osmanlı geçmişiyle kendini özdeşleyen tarih yazımı, bu bağlamda Aleviliğe Yavuz'un gözüyle bakmaya başlar. Onca kıyıma ve sürgüne rağmen "Kızılbaşlık ateşini" söndürmekte yetersiz kalan II. Bayezit'in "zayıf ve gevşek siyaseti(nin) Yavuz'u nihayet babasına karşı isyana sevk etti(ğini) ve zorla hükümeti aldırdı"ğını²⁵ yazan bu resmî tarih dili, "Yavuz'un gelişini duyan ve onun muazzam zaferini gören Aleviler(in) hayatlarını kurtarmak için Dersim dağlarına kaçan" Türkler olduğu iddiasında bulunur.²⁶

Dersim, raporlarda da görüleceği gibi, Türkçe Alevi deyiş dolaşımı nedeniyle dil açısından daha kolay fethedilebilir görünüyordu. Ne ki Aleviliğin, aynı zamanda alter-

natif bir örgütlülük ve direniş temeli olması nedeniyle Dersim çok daha katmerli bir şiddet ve sürgün uygulamasına muhatap olacaktır. Türkçe deyişler ve Türkmen Alevilerle tarihsel temas çokluğu nedeniyle Alevi kimlik, belli bir yaş üstü Dersimlilerin Türkçe öğrenmesini yaygınlaştırmasına karşın, direniş geleneği nedeniyle rejimin Dersim'i teslim almasını daha da zorlaştıran bir engel oluşturmuyordu. Öyle ki bir toplumsal kimlik olarak Alevilik, rejime teslim olan aşiretlerin bile resmî ideoloji tarafından özümsemesini zorlaştıran ve onları güvenilmez kılan bir işlev görüyordu...

Dersim önderliği açısından bu durum daha da belirgindir. İdam anında "Evladı Kerbelayih" haykırışı, Seyit Rıza'nın Alevi kimliğinin baskın karakterini yansıtır. İdamı gidiş tarzı, bunun bir savunma ve meşrulaşma kaygısıyla yapılmadığını, aksine bir hissediş hali, bir kimlik haykırışı olduğunu gösterir. Dahası onun asılmaya namaz ve dua istemeden gidiş de, diğer Kürt önderliklerinden farkının göstergesidir.

Tabii bunlar, direnişin ve Seyit Rıza'nın Kürt yanını ortadan kaldırmaz. Kürt ve Alevi yanları birbirini tamamlar. Nitekim Hükümet temsilcileriyle yapılan görüşmelerde Seyit Rıza; "Alevi okulları açılmalı, geleneğe göre eğitim yapılmalı. Ayrıca yatılı bölge okulları kurularak buradaki öğretmen ve öğrenciler Kürtçe eğitim görmeli"²⁷ talebinde bulunacaktır.

Diğer yandan Cumhuriyetin Alevi inanç önderleri seytliğe karşı tepkisi de, anti feodal bir hassasiyetten değil, devletin burayı fethetmesinin önündeki başlıca ideolojik toplumsal engelin seytlerle oluşturulmasındandır. Kuşkusuz uygarlık değerleri ve özellikle demokrasi açısından sorgulanacak bir dizi yanları da vardır seytlerin. Ancak Cumhuriyetin seytlere karşıtlığı, kesinlikle demokrasi ve uygarlık eksenli değildir. "Dersim vicdanının uru Seyit Rıza"²⁸ nitelemesinde de yansıdığı gibi Seyitlik Cumhuriyetin gözünde yok edilmesi gereken "manevi Dersim'dir". Devletin Dersim'de mutlak bir hakimiyet elde etmesinin Seyitliğin aşığılanmasından ve ezilmesinden geçtiği bilinciyle resmî ideoloji, seytleri; "ırz düşmanı, hak düşmanı ve şeref düşmanı sefiller" olarak niteliyor; "Dersim'de vazife gören vatansızlar, manevi Dersim'in bir daha başını kaldırmamasına meydan vermemeye özen göstermelidir."²⁹

Kaldı ki seytliğin sömürücülükle özdeşleştirilmesi de bir psikolojik harp yöntemidir. Onu soran asıl neden, Dersimlinin "devlet ve memleket münasebetinin arasına 'hakim ve adalet dağıtan' sıfatıyla da girmiş"³⁰ olmasıdır. C. Bardakçı'nın raporunda da, belirlendiği gibi, "üç-beş şahıs müstesna ağalar ve reisler de dahil bütün Dersimliler son derece fakirlik ve zaruret içinde çırpınmaktadır. Soygunculuk hareketlerinin sebebi, yaşamak hissi ve endişesidir."³¹

Bu özgülde Dersimiyi "ağadan Seyitten kurtarmak"³²

hedefi, gerçekte onu her türden örgütlülüğünden yoksun bırakmak, Dersimiyi istediği gibi yoğunlamak ve devleti orada inşa etmenin gereği idi; halkı özgürleştirmenin değil.

Cumhuriyet de Osmanlı gibi direniş kültürünü sevmiyordu. Dersim kültüründeki övünç öğelerinin millî özellikler göstermediğini, aksine "haydutbaşlılarının maceralarını anlatır" olmasından rahatsızdı. "Halk türküleri... aşiret içinde vuruşan veya devletle mücadele esnasında bir yiğitlik gösterenlerin övünçleridir. Dersim'in genç nesillerine böyle vuruşmaları, böyle ölenlerin ebediyen anılacağı fikri bu türkülerle öğretilir" saptaması da bu zihniyet dünyasının yansımasıydı.³³ Bu bağlamda, Cumhuriyet de Osmanlı gibi Pir Sultan vb. figürleri sevmeyecekti.

Bir Uyarlaştırma Girişimi mi?

Dersim katliamını meşrulaştırma çabasında devletin bir diğer temel argümanı da, 'uygarlık / medeniyet götürme' söylemi olmuştur.

Bu noktada anımsanmalı ki dünyada hiçbir 'uygarlık götürme' harekâtı masum olmamış, bu söylemin altında kolonizasyon, fetih, sömürmek, vergiye bağlamak gibi gerçekler vardır. Esasen zorla 'uygarlık götürme' işi, gerçek anlamda uygar olmayan, 'kirlili' bir eylemdir. Yani, kendi başına bir değer olan uygarlık, gerçekte kanla, emek sömürüsüyle kirlenmiş bir tarihin yansıması olmuştur... Uygurlık götürmekten söz edenler gerçekte oradan almak istediklerini gizlemektedirler. Dersim özgülünde yaşanan da, farklı olmamıştır. Orayı Türkleştirmek, bunun için yerli halkın batıya göç ettirilmesi ve batıdan buraya nüfus yerleştirerek demografik yapısının değiştirilmesi, halkın kendi otantik kimliğini ezerek gerçekleştirilecektir.

Bu bağlamda Dersim'de yapılan şey, halkın kendini yönetimi, kendi kaderine egemen olması anlamında cumhuri bir rejimin götürülmesi değil, halkın devlet egemenliğinin ismi anlamında Cumhuriyete teslim alınması, bu devletin kültürel kodlarına boyun eğmesi ve yaratılması amaçlanan ulusal pazara rezervsiz bir şekilde eklenmesidir. Nitekim buranın fethinden amaç, I. Genel Müfettiş A. Özmen'in, 7 Aralık 1936 tarihli raporundaki ifadesiyle, "tabiatın birçok varlıklar ve zenginliklerle doldurmuş olduğu bu bölgenin daima Türk vatanının öz ve ayrılmaz bir parçası olarak kalmasını temindir."³⁴

Esasen, herkesin kendi yerelini temsilen, kendi kimliğiyle yer aldığı ve her sorunun birlikte tartışılarak karar altına alındığı I. Meclis pratiği, sadece Dersim'in değil, bir bütün olarak Anadolu'nun medeniyete açılma pratiğidir. Ne ki bu süreç kalıcı olamayacak, önce II. Meclis yapısıyla görece kan kaybedecek, 1925 Takrir-i Sükun Yasasıyla karakter değiştirecektir. Artık Türk kimliği eksenli merkezi çekirdeğin, farklı olanların tasfiyesi, asimilasyonu, sürgün-

nü ekseninde kendi medenileşmesini başkalarının yıkıma-yı yürüttüğü bir süreç başlayacaktır.

Bu noktada 'feodalizm', ağalık, seyitlik, reislik kurumlarına yönelik eleştirel dil, gerçekte yapılanları meşrulaştırmanın örtüsüdür. Kaldı ki Dersim özgülünde bu kurumlar, çağdışı kurumlar olmakla birlikte, birer sömürü kurumu değil birer paylaşım ve düzenleme kurumu olmuşlardır.

"Dersim'de aşiret liderliği veya ağalık, mülkiyet ve sömürüye değil, saygı, önderlik, bilgi ve gönüllü kabul gibi değerlere dayanır. Dolayısıyla Dersim aşiretleri, sözgelimi Şafî-i Kürt aşiretlerine hiç benzemez. Eli kırbaçlı veya tüm aşiret üzerinde tam egemen aşiret ağalığı sisteminin hiçbir zaman olmaması, iktidar ve otorite ile işbirliğinin temellerini ortadan kaldıran veya zayıflatır."³⁵

Medeniyet kavramı özgülünde anımsatılmalı ki, Seyit Rıza'nın öncülüğünde gelişen direniş, cumhuri ve laik bir rejime karşı olmamış, aksine bunların gereği olarak güvence altına alınması gereken Dersim halkının kimliksel hak ve özgürlüklerine yönelik bir tecavüze karşı olmuştur. Evet, Dersimlilerin yeni rejimin medeniyet hedefleriyle sorunu olmamıştır. Padişahlık ve hilafetin tasfiyesine, İslamcı Kürt ve Türklerdeki gibi karşı çıkılmamıştır... Aksine, Cumhuriyetin ilk günlerinde telaffuz edilen hedeflerin hasır altı edilmesi, dahası tasfiyesi de yine bizzat rejimin kendisi tarafından gerçekleştirilecektir. Nitekim Cumhuriyet, örneğin, "köylü milletin efendisidir" diye başladığı yolda toprak reformu bir yana, sermaye birikimi için köylüyü çok ağır bir sömürü altına alacaktı. Keza, "fikri hür vicdanı hür irfanı hür nesiller yaratma" sözü de, tektipleştirme eksenli ulus hedefi için kurban edilecekti. Bu süreçte ağalığı/reisliği, şeyhliği/seytilliği tasfiye ederek yoksulluğu ve dini bağımlılığı ortadan kaldırmak gibi ilericî söylem özellikle kullanılacaktı. Ancak sonraki 85 yılın nesnel bilançosunda da göreceğimiz gibi, sorun ne feodalizmin ne de şeyhliğin tasfiyesiydi. Dayatılan tek şey, kimlik politikası ve vergi düzenine uyum ekseninde devlete sadakattir. Bu sadakati gösterdikleri müddetçe, hiçbir ağanın, hiçbir şeyhin sınıfsal çıkarlarına en küçük anlamda dokunulmayacak, sadece ekonomik ayrıcalıklarını sürdürmekle yetinmeyecek Meclis'in de her daim vazgeçilmez unsurları olmaya devam edeceklerdi...

Rejimin, 72 millete/inanca bir nazarla bakan, kafasına yatmadığında tannısına bile itiraz eden Dersimli karşısındaki dayatmaları 'medeniyet' mantığı içinde de sorunlu olmuştur... Medeniyet'in gereği olarak ilk yapılması gerekenin, Dersimli ile empati kurmak, medeniyet paydasında onu ikna etmek, medeniyetin gereği olarak haklarını tanımak ve bu temelde medeni olmayan yanlarını giderme davranışı olmalıydı... Cumhuriyet Dersimlinin karşısına toprak reformu, eğitim kurumları, hastane, köylünün katılacağı yol, vb. medeniyet öğeleriyle değil, Kürtlüğü ve Ale-

vilğinden, tarihsel otonomisi ve yerel kurumlarından vazgeçme, herhangi bir meşru nedene bağlı olmaksızın ileri gelenlerinin sürülmesi dayatması ile gitmiştir. Yolu, karakolu ve başka hiçbir yerde uygulamadığı toprak reformunu da, devleti burada tek otorite yapmak için uygulamıştı.

1927 yılından başlayarak devlete Kürtler hakkında raporlar yazan rejim ideologlarından Prof. Hasan Reşit Tankut'un, 1960 Darbesi sonrasında Hükümete verdiği raporunda geçen, "Dersimli çabuk uygularsın, yapı olarak uygardır"³⁶ ifadesi, uygurlık götürme adına yapılan onca sürgün ve katliamı daha da sorunlu hale getirmektedir.

Medeniyetin denetim ve ulusal teklik yaratmaya indirildiği, buna karşın farklı olma hakkı, devletin yurttaş karşısındaki konumunun evrensel hukuk kaideleri ekseninde sınırlandırılmasının dikkate alınmadığı bir süreçte karşılaşacağımız tablo, 86. yılında hâlâ bir türlü demokrasiyi içselleştirememiş, geçmiş ve bugünü hak ihlalleriyle dolu bir durum olacaktır.

DİPNOTLAR

- (1) François Georgeon, Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri, s.47
- (2) Akt. Uğur Mumcu, Kürt Dosyası, s.91
- (3) Akt. U. Mumcu, age., s.101
- (4) Akt. U. Mumcu, age., s.101
- (5) Akt. U. Mumcu, age., s.102
- (6) Bkz. Hüseyin Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, s.63
- (7) Akt. U. Mumcu, age., s.57-8
- (8) Bkz. H. Aygün, age., s.66,69,71
- (9) Bkz. H. Aygün, age., s.89
- (10) Akt. U. Mumcu, Kürt Dosyası, s.129
- (11) Saygı Öztürk, İsmet Paşanın Kürt Raporu, s.51
- (12) Akt. Baki Öz, Dersim Olayı, s.156
- (13) Akt. U. Mumcu, Kürt Dosyası, s.145
- (14) Akt. M. Bardakçı, 22 Kasım 2009, Habertürk
- (15) Bkz. H. Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, s.62
- (16) Baki Öz, Dersim Olayı, s.135
- (17) Faik Bulut, Dersim Raporları, s.283-84
- (18) Faik Bulut, Dersim Raporları, s.293
- (19) Baki Öz, Dersim Olayı, s.179
- (20) Hıdır Göktaş, Kürtler, I. C., s.141
- (21) Akt. M. Bayrak, Alevilik ve Kürtler, s.80,
- (22) N.H. Uluğ, Tunceli Medeniyete Açılıyor, s.79
- (23) N.H. Uluğ, age., s.80
- (24) N.H. Uluğ, age., s.169
- (25) N.H. Uluğ, age., s.83
- (26) N.H. Uluğ, age., s.88
- (27) F. Bulut, Kürt Sorununda Çözüm Arayışları, s.83
- (28) N.H. Uluğ, age., s.186
- (29) N.H. Uluğ, age., s.99
- (30) N.H. Uluğ, age., s.99
- (31) H. Aygün, Dersim 1938 ve Zorunlu İskân, s.63
- (32) N.H. Uluğ, age., s.119
- (33) N.H. Uluğ, age., s.135
- (34) Akt. Uğur Mumcu, Kürt Dosyası, s.145
- (35) H. Aygün, age., s.100
- (36) M. Bayrak, Alevilik, Kürdoloji, Türkoloji Yazıları, s.324

Pirtûkên dersên stranên ji bo zarokên kurd

NÛRA CEWARÎ

КУРЬКО. НОВАДАРО.
Музыка чинасте, берев кыр. Сп. Меликян

Waj - lo - lo - lo, waj - lo - lo - lo
Waj - lo - lo - lo, waj - lo - lo - lo
Çan dîle mîn, şmre ta.

Şz cum, derî dada bu
Waj - lo - lo - lo, waj - lo - lo - lo
Nobadar aî pâl dabu
Çan dîle mîn, şmre ta.

Çajîane dave kisa
Waj - lo - lo - lo, waj - lo - lo - lo
Fînçane dest warisa
Çan dîle mîn, şmre ta.

Şev jêke, dîz hezare
Waj - lo - lo - lo, waj - lo - lo - lo
Nobadar zara - zara
Çan dîle mîn, şmre ta.

Di dewrana Sovyêtê de guhdariya mezin ber bi xwendinê û pêra ji xwendina muzikê hebû. Salên 1930'î li Armêniyê (Ermenistanê) qeydên Sovyêtê hê nû saz bûbûn û edî pirtûkên stranên ji bo dibistanan, veçêkirinên stranên folklorî û berevoka stranên folklorî yên kurdî çap dibûn bi tevbûna sazbandzan, zaneyên zimanê kurdî yên ku bi eslê xwe ermenî û asûrî bûn. Ev gotar der heqê 2 pirtûkên stranên de ye ku ji bo zarokên kurd di salên 1932 û 1936'an de çap bûne.

Di nava gelên dewrana Sovyêtê de wan salan stranên geleri yên bi têkstên şoreşgeriyê /nû çêbûyî/ gelek populêr bûn û pêra ji kompozitor, şairan bi motîvên sovyetê gelek stran û şîir dinivîsîn, çap dikirin. Ev berhemana eyan in çawa "Berhemên hêna Sovyêtê" ku bi lez û gelek cara ji ne bi hostatî çêdibûn û bi piranî qîmeta xwe va nimz bûn. Lê ji ber ku carna hosteyên baş tevî wî karî dibûn, qîmetên berhemana, berevokan bilind dibûn.

'Gêncê û Gulê' temendirêj bû

1. Pirtûka pêşîn: "12 kilam, seba mektebê kur-

mancan", neşira hukumeta Ermenistanê, Rewan, 1932.

Ev berevoka sazbandzan Samson Gasparyan hazir kiriye. Berevok bi strana popûlyar "Intêrnasional"-va dest pê dike. Peyra straneke Rusyaya şoreşgeriyê ye, stranên kompozitorên ermenya ne bi têkstên tercemeî kurmançiva /S. Gasparyan û Isahak Maragûlov teksten strana tercumeî kurmançî kirine/ û 2 stranên folklorê kurdî ne.

Stranên kompozitor Karo Zakaryan, Tonak Avêtisyan û Romanos Mêlikyan bi stîla xwe ve nêzikî stranên zarokanê folklorîne bi rîtm û întonasya vane sadeva û bi frazên weklandinêva, di wana de stranên R. Melikyan bi hostatiya xwe ve başçe divin. Ji her du berhemên wî yek - "Gêncî û Gulê" bi awaza xwe yê xweşik ve kete di nava folklorê kurdî û hinekî emirdirêj bû, Tekstê vê stranê dialoge orta Genco û Gulê da bi paydayîna dewleta Sovyetê.

Kutasyê du stranên folklorî ne ku sazbandzan Spiridon Mêlikyan ji gel nivisîne. Her du stran jî "Yar Gozê" û "Kuriko nobedaro" /şaxê strana "Keleşo"/ stranên govendê ne bi nexş û nîgarên kurdî v. Evan mesela pey dengnîsarên 13 stranên kurdî yê kompozitorê ermenya yê klasîkê nav û deng Komîtasra /1904/ ceribandineke nû ne di meydana notenivîsarên stranên kurdî yê folklorî de. Sp. Mêlikyan şagirtê Komîtas bûye.

Stranên kurdî hê zindî ne

2. Pirtûka diduyan: "Kilamê mekteba", Ofisa merkezî ya program - mêtoda li rex Wezîreta Perwerdeyî hazir kiriye, Rewan, 1936.

Ev berevoka rotoprint - wekî fotokopî çap bûye.

Di pirtûkê de 20 stran, pîranî yê hêna Sovyetê û stranek ji folklorî ye. Kompozitorên stranên evan kesanin: T. Avêtisyan, Azat Manûkyan, R. Mêlikyan û M. Mîrzoyan. Têkstên strana Hecîye Cindî, Isahak Maragûlov û Rûbên Drampyan tercemeî kurmançî kirine. Dîsa ji stran nêzikî giyana zarokan in bi awaz, interval û çapên sadeva. Di wana de bi hostatiya xwe ve stranek yê R. Mêlikyan û stranek ji yê M. Mîrzoyan ji yê mayîn başçe divin.

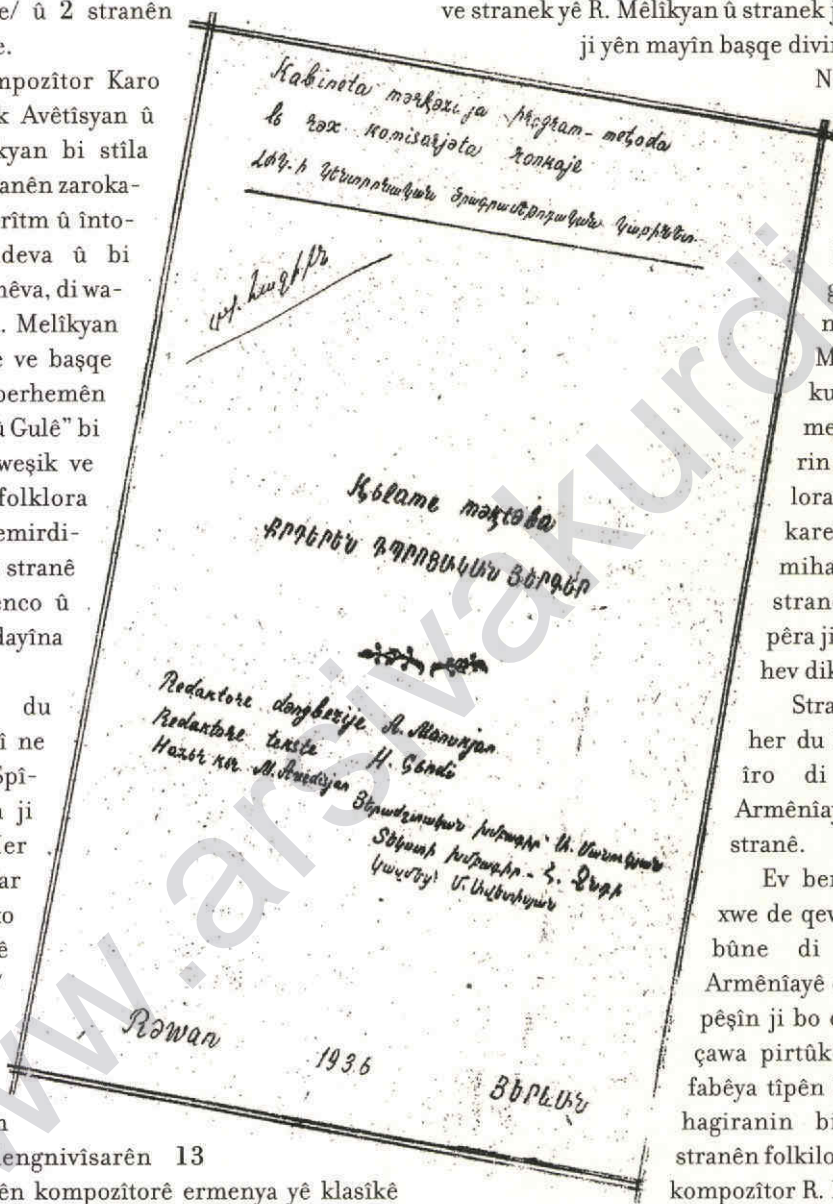
Nehatiye nivîsarê ka strana kurdî yê folklorî "Hemdîlbana" kê notenivîsiye. Bi texmîna me gere dîsa jî dengnîvisara Sp. Mêlikyan be ji ber ku wan salan di meydana berhevkerin û çapkirina folklorê sazbandiyê de wî karekî baş dikir, ji mihacîrên ermenya stranên ermenya û pêra jî yê kurdan berhev dikir, çap dikir.

Stranên govendê yê her du berevoka jî heta îro di nava kurdên Armêniyê zindî ne, tene stranê.

Ev berevok di wextên xwe de qewimandinên heja bûne di emrê kurdên Armêniyê de çawa pirtûkên pêşin ji bo dersên stranên û çawa pirtûkên pêşin bi alfabeîya tîpên latînî ve. Ev buhagîranin bi notenivîsarên stranên folklorî ve û berhemên kompozitor R. Mêlikyan ve.

Pêra jî ev pirtûk fikra ferzbûna perwerdekirina zarokên kurd bi stranên folklorî ve pêşda tînin. Eyan e ku zarok zimane dê, muzîka geleri wisa jî ji stranên dayîka xwe û paşê jî ji stranên zarokan û govendan fêr dibin.

Wext e çaxaneyên kurdan der heqê ferzbûna pirtûkên muzîka kurdî ji bo zarokan bifikirin û çap bikin. ☀

SERDEST Û HUNER

FEWZÎ BİLGE

Kurd jî di pêvajoya dirokê de wekî her gelî bûne xwedî ax, hêz, şaristanî, dewlet, komar federasyon û rêxistin û pêve girêdayî bûne xwedî artêş, mîr, şahînşah, beg, xan, axa û serok.

Di nava wan sazûmanan de jî bilî demên dagirkeriyê, her yek li gor hêz, form û naverokê dirûv girtiye. Serdestên kurdan jî wekî her serdestê gelên din, jî bo serdestiya xwe bidomîne jî bilî bidestxistina hêza siyasî aborî û leşkerî jî hêza huner û hunermendan jî istifade kirine.

Her çiqas dirokzanên biyan û kurdan di lêkolînên xwe yê der barê kurdan de, bêhtir li ser hêla wan a siyasî, aborî û leşkerî rawestiyabin, an jî hêla wan a hunerê têr tije jî hev veneçirandibin jî, tê zanîn ku serdestên kurdan di her fersendê de teqez bi huner û hunermendan re têkilî danîne û jî bo berjewendiyê xwe tenê jî mabe, li gor derfetê xwe direct an indirect ew di binê per û baskên xwe de parastine.

Hunermendên kurdan jî; li gor pêvajo, sazûman şerd û mercan jî serdestên xwe re û jî bo xwe, jî bo ku bikaribin bijîn ku biafirînin gelek heban – ne jî kêfî be jî – xwe dane ber siya per û baskên wan. Avahî avakirine, helbest nivîsandine, stran afirandine, şano listine. Gelek mîr, beg, axa jî bo ku bi neyînî nekevin nava dev û diranên hunermendan, bi baldarî herdem hurmet nîşanî wan dane. Çi hêlê wan a baş hebin rê wan dane ku wan bipesinînin.

Bo minak; dewleta kurda a Ziyara ku 930'î de ava bûye û 141 salî jiyaye gelek hunermendî xwe li wan girtine û jî bo dewletê xebitîne. Dewleta Hamdaniyan ku 95 salan domiyaye, di nava sînorê wê dewletê de gelek zanyar, helbestvanên kurd an ne kurd yê weke El Mutanabî, Ebû Firaz û El Farabî gihane.

Dewleta mervaniyan ku 981 de ava bûye gelek mizgeft, medrese, xan, hevser, pir, hemam, cihokên avê çêkirin daye. Bi taybetî jî di demên Emir Ebû Nasir de xebatên wêjeyî û çandî pêş ketine. Gelek helbestvanan xwe avêtine binê baskên wî. Di wê demê de kesên wekî El Dela, Tihamî, Ebû Riza, Siman El Hotaci gelek pesnê Ebû Nasir dane û gelek berhem afirandine.

Dewleta Şedadiyan ku 951' de ava bûye û di wê demê de avahîsazî gelek bi pêş ketiye avahîsazan gelek avahiyên bedew afirandine

Di dema Eyûbiyan de jî gelek nivîskarên kurd, helbestvan, zanyar û ronakbîr gihane.

Îzzeddin Elî, Necmedin Ebû saadet, Îbn ul Esir jî

wan çend hebin. Ji bilî hunermendên kurd bi hezaran hunermendî jî bo ku bikevin bin baskên Hasan El Sabah tekoşiyane. Hesen El Sabah wê bihuşta ku ava kiriye de gelek hunermend li dor xwe civandiye.

Dewleta Goranan de jî avahîsazî gelek pêşketiye Seyfedîn Sûrî di sala 1148'an de dewleta Gorê ava kiriye. Mizgeftên ku wê demê ava bûne yekemîn taybetmendiyên îslamê di xwe de vehewandine.

Di demên M. Mistefa Berzanî de û a niha jî malbata Berzaniyan li hember huner û hunermendan nazik tevgeriyane, gelek hunermendên kurd jî ji çar parçeyan dem bi dem xwe li wan girtine û çûne cem wan û bi saya wan gelek xebat pêk anîne û ew hin jî wê rolê dileyizin.

Malbata Berzaniyan wekî malbata Romaya Rojava ya Mediciyan e ku li dinyê bankaya yekemîn wan damezrandiye. Gelek şer Finanse kirine. Pişt dane gelek hunermend, felsefist û zanyaran û gelekî jî hêza hunermendan sûd wergirtine.

Malbata Mediciyan hunermendên baş tev li dor xwe civandine û jî bo xwe Gor, Dêr, Katedral bi wan çêkirin dane, jî bo ku şerên ew dikin baş binivîsinin nivîskar, jî bo wan şernan biwênin, dêran binitirînin hunermendên wekî M. Angelo, Ucello, Lëonardo re têkilî danîne ku "komedyaya îlahî" di wê demê de bi saya serê wan derketiye.

Wekî din jî; li holandayê hunermendên wekî Michelangelo, Raphael, Tizyano, Holbein, Rübens Mozart, Shakespeare rasta rast dişa bi qral re di nava têkiliyan de ne ango zelaltir bê gotin; jî qral re xebitîne.

Mirov hinekî din bi ber kurahiya dirokê de here, hin di Misira kevin de huner; ibadet, adet, bawerî û çand bû û yê ku wana rêk û pêk dikir jî serdest bûn.

Bi kurtasî di dirokê de, bi taybetî jî piştî sazûmanên çînî çêbûne û vir de huner û hunermendan herdem bala serdestan kişandine û serdestan jî herdem xwestine ku hunermend hevalbendiya wan bikin. Ji ber vê jî di dirokê de serdestên biaqil û xwedî politikayan hunermend û hêza wan tu carî paş gûh nekirine.

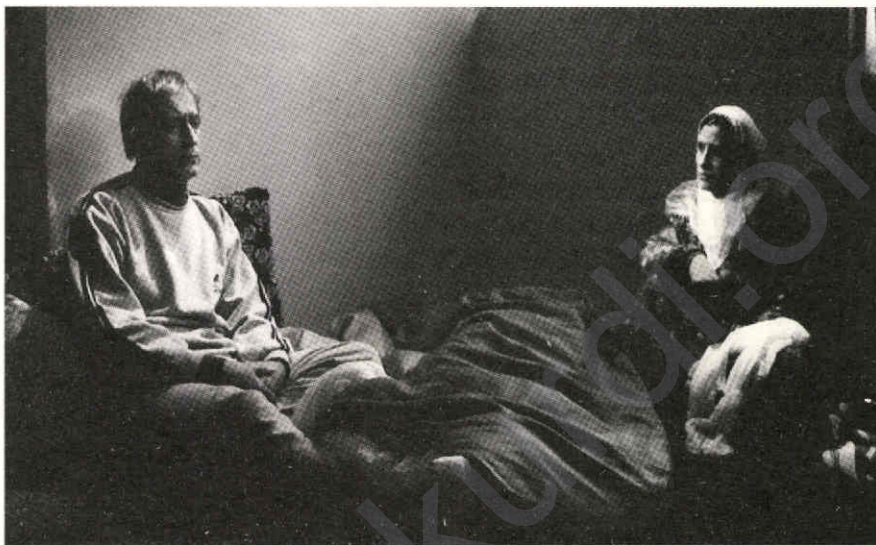
Bo minak; li Kurdistanê heya çend sal berê jî axayekî kurd dikaribû bela xwe li herkesî bixe lê bi hêsanî nikaribû û nedixwest bela xwe li dengbêj an şanogerekî bixe. Wan dizanibû ger bi awayekî neyînî bikevin nava dev û diranên hunermendan malikxerabûne, kambaxbûne. Berovajiyê wê ger ew bi başî ango bi kiryarên xwe yê baş bikevin nava dev û diranên hunermendan; pesindayîn e, parastin e, danasîn e û belkî nemirbûn e. ❀

D E N G

DR. ÖMER ULUÇAY

Di jiyana civakî da civat; dilimîne, diafirîne, diparêze, diqedîne, diêdilîne û didomîne. Civat jî wekî însanekî diji û xwe diparêze, pêş dixê. Bo îdarê, ewlekarî û tenduristiyên xwe saziyan ava dike, yê heyî jî pêş dixê û paya wan bilind dike. Dibistan îbadetxane (perestgeh), nexweşxane, civatxane saziyên balkêş in, bo kesan ê herî nêzik û yê germ ew in. Esker û polis, dadgeh jî yê rûsar in. H?epixane yê bi tirs û xof in, insan lê diçike, ditirse, dire-

ve lê dîsa jî pewîst e. Hepixane, bi awayekî normal, hemberî nexweşxaneyê tê ditin. Yek jî bo nexweşiya kesan, yek jî bo nexweşiyên civakî ye.

Bi babetekî revebiriya dewletê, qerarekê digire û di şevkê de merivên li gor listeyên tomarkirî, an jî yê ku hatine îxbarkirin tên komkirin û bi salan di hepisxaneyê de tên girtin, cezakirin.

Dixwazî bira zagon û mewzûat di asta bilind de be, dixwazî jî bira wekî ristên dewletên Rojava be; selahiyetdarê hepisxaneyê, wê vê derê wekî zanîn û mirazên amiran îdare bike. Midûr êdî bi kêfa xwe ye.

Ekîb zû peyda dibin, xayîn û muxbîr dicivin, îşkence dest pê dike. Di demek nêzik de yekî li van jî bo Hepixana Diyarbekirê digot: "Ez Xwedayê vira me." Nîva ne dîn e, ne îman e, ne vîjdan e, ne zagon e; qîrîn û mirin e, êş û elem e. Mehkûm û girtî tevlihev û wekhev bûne, hemû tên cezakirin.

Pirsgirêkên civakî, bi zor û tecrîtîkirinê nayên çareserkin. Ewna wê li gor ristên zanistî çareser bibin. Di çareserkinê de, dem û dewrana cihanê şert e ku were berçavkirin. Lê mixabin rastiya hepisxanê ne wiha ye?

Hepixane bi pir babetan bûye mijara nivîsan, roman, wêne, helbest û filman. Di destpêkê de heta roja îro ew mijar hatiye berçavkirin. Di van filman da, her herem û dewrê da êş, rev, mirin, qîrîn, îşkence tê ditin. Di nav wan da ên bi xelat û yên navdar jî zêde ne.

Hunermenda hêja Filiz Işık Bulutê, êş û pirsra Hep-

sa Eskerî ya Diyarbekirê Nimreya 5'an bi filmek kurt aniye ber çavan (2009). Navê filmê 'Deng' e, 20 deqan didome. Seneryo û derhêner Filiz xanim bi xwe ye. Film di gelek mihrîcanên bajarên kurdan da hatiye nîmandin û eleqayek mezin dibîne. Mijar serkî nivda berçav dibe û mexdûrên wê demê diaxifin.

Gelo meriv hepisxaneyê bi dengê çî binase. Hunermend Filiz xanim vê bi me dide nasîn. Tesîr, eleqe, huner di vir de veşartî ye. Em ê filmê temaşe bikin:

Bi çirîna deriyê hepsê, deziyê dilê min teqîya. Min xof girt û fa?m kir ku tişteki xeter wê biqewime. Filmek rengîn e, zede axaftin nîn e. Listikvan amator in. Qadroyekî mezin û lihevhatî, bi tehrekî xwezayî dilîzin. Husameddîn (Selahattin Bulut), Zelal (Zelal Bulut) listikvanên sereke ne. Paşdengên filmê, rastiya Hepsa Diyarbekirê ya Eskerî ya Nimreya 5'an, dema Îdara Awarte sala 1980 tîne berçavan. Hevokên bijarte di mejiyê meriv da cîh digrin. Dayika her du ling seqet ku bi du darên binmil dimeşe, rolek pir mezin nîşan dide. Serlêdarên hatî pir in, jin û mêr in, tev hatin û tev diçin.

Mijar serlêdana girtî û mehkûmên di hepsê de ye. Komek mêr û jin tên serlêdana kur, mêr, bira, dê û xwişkên xwe. Hepixane li dervayî bajêr e. Li nezîk tu sitare, avahî nîn e. Lê Husameddîn bi zorek mezin, nêzikê hepsê du ode bê îzin bi lez û bez ava kirine. Deriyên kevn anîne û li ber xistine, jina wî Zelal û bi her

du zarokên xwe va hatine û tê de rûniştine. Zelal bi vê pir kêfxweş dibe û mala xwe radixe, dixemilîne. Sobeyek sac dardixin, pê germ dibin û li ser wê şîva xwe jî dikelînin.

Însanên ku bo serlêdana hepisxanan werin, tîr ber deriyê wan. Husameddîn û Zelal jî wan re deriyê xwe vedikin û xizmeta wan dikin. Şev û roj dengê merşan, mekanizmeyên tîfingan, hawar û qîrîna meh?kûman bilind dibe. Zelal bi eşqa mala xwe re, wan dangan demekê nabihîze. Dem diherike, serlêdan her ku çûn hatin, poşetên xwe li vir datînin, pê re jî derd û kulên xwe jî datînin. Zelalê girtî û malbatên wan nas dike, tevli derdê wan dibe, îcar dikeve tatêlê. Di xewa hongir da bi qîrîna girtiyan vediciniqî, xew lê dih?erime û radi-be, rûdine. Hedî hedî Zelal nexweş dibe. Husameddîn tatêl û bêdengîya Zelalê ferq dike û wê dişopîne. Demek diçe dilê Zelalê edî diteqê: "Husameddîn were em herin, çi dibe bira bibe, bira qe çavîk xanî be were em herin."

Nivê îş û karê Zelalê, peşwazî û rastkirina serlêdarên hepisxanê ye. Misîn tijî av dikir, çay dikedan, îskan h?azir dikir. Rojekê sar bû, serma bû, sobe vexistî bû. Zelalê Husameddîn li ber sobê jî xew rakir û got: "Wexta werin, tu rabe here."

Demek neçû keçika ku çavdêrê wan bû li ber derî kir gazî "dayê hatin ha hatin."

Jin hatin hindirê odê, rûniştin. Mêr çûn ber deriyê hepsê.

Li odê lawê dayikê, jî diya xwe re dibêje: "Dayê dîtin bi tirkî ye. Dema ku kekê min pirsî, tu çawa yî? Tuye jî bêje: "Eyîyîm, eyî"..."

Dayê şaş dimîne, "kurê min ew çi ye?"

"Dayê bêje "eyîyîm eyî", yanî baş im baş.

Dayê, tizbiya xwe derdixe û dikişîne, li kurê xwe dinihêre û dipirse: "Ew çawa başbûn e?" Lawê dayikê mudaxele dike: "Na dayê "eyîyem eyî."

Dayikê wekî vêrda şêx bi deng got: "Eyîyem eyî, eyîyem eyî"...

Xeber tê, wê derî vebibe. Deng bilind dibe, "zû ha zû werin, wê derî bigrin û carek din venakin. Ku em negihîjin, wê hatina me li boşê here."

Dayê, ber bi hepsê difire û dibêje: "eyîyem eyî."

Deng û rengê dayikê, h?ezar û yek wate dide peyva "eyîyem eyî".

Dema serlêdarên girtiyan diçin, oda Zelalê vala dimîne. Zelal wan deran dirust dike. Qederekê şûnde çend jin vedigerin tîr rûdinên. Dû re dayika baskî-kestî jî tê, di devî derî de li koma jinan dike qîrîn:

"Star, Star! Ya Sitar! Oy dayê min bexê xwe nas nekir? Wey li min porkurê!" Digirî. Jin bersiv didin û tev şînê dikin:

"Ew çi wehşet e! Wey li me.?"

Tev jî kezebê diqîrin. Rondik li ser hinarê rûyan diherikin. Bistek şûnda şîr diterikînin. Piştîre xatir dixwazin.

Husameddîn mêran, Zelalê jî jinan bi rê dikin.

Zelalê mala xwe rast dike, zarokan dide razandin. Husameddîn ser û guhên zarokan zor dipêçe ku tu dangan, dengê ku li h?epixanê bilind dibin nebihîzin. Dengên ku ezman diqîrînin..

Li ser gili û gazinên Zelalê, Husameddîn dibêje: "Zelal tu jî serê xwe bipêçe. Ez dibêjim lê tu nakî. De ez çer bikim."

Zelalê li Husameddîn zor dike: "Em herin."

Nivê şevê bû. Husameddîn dibêje: "Erê em herin. Ramede hele bira sibe bibe".

Zelal sar dibe, vediciniqe, demekê disekine, dû re bi lez dibêje, "Na na em narin, em nikarin herin. Wê werin ku kes tune ye, wê çer bikin, bi ku da herin? Na na Husameddîn em narin!"

Husameddîn bi kêfxaşiyekê dibêje: "Ê de rind e, em narin, de razê."

Zelalê bi kêfa her du destan rûyê xwe mist dide, kûr difikire û dibêje: "Ne derdê min diqede, ne jî karê min. Em narin."

Zelalê sobe dadide.. Zelalê dema jinan rêwî dikirin bi bersiv dibêje: "Na bi min qet ne tade ye, ez di xizmeta we da me." Hev du hembez û maçî dikin, bi zelilî, bi hurmetî.

Dengê serleşkeran, merşan, qîrîn û hawara girtî û mehkûman, tevli hev dibe. Ew dangan bi hev re, bi tevahî di dil û mêjiyê însan da cih digirin, edî ew tê nas kirin. Ew dengê hepisxaneyê. Ew deng, hiş jî serê însan hil dide, hil dike û radike. Ew deng dilê însan disotîne. Şamê zû were birînê.

Filma me vî dengî didê nasîn, şirove û berçav dike. Di siya deng da meriv hepisxane û bûyerên wir di dilê xwe da dibîne, xeyal dike, diafirîne, bi lodek dar agir dadide.

"Deng" filmek bi wate û bi deng e. Bi olana deng, bi siya deng, li dûr, meriv dikeve hundirê h?epsê. Tu dibî şahidê zulmê û şirikê eş, elem, kul û birinên girtî û mehkûman.. Filmê Deng di dil û mêjiyê însan de deng vedide, olan dide.

Hêvîdar im ku filmê Deng wê gelek însan hişyar bike. Dîsa hêvîdar im ku dilqirêjan bertaraf bike.

Gotina dawî ev e; ez jî bo vê serkeftinê, di şexsê Filîz Işîk Bulut xanimê da hemû lîstikvanan, kedkaran pîroz dikim. Bi hêviya temaşekirina berhemên wê yên di pêşerojê da... ✨

Kürt sineması ve ulusal kimlik arayışı

VEDAT ÇETİN

Hiçbir statüsü olmayan, en büyük travması sınır olgusunda yatan ve bir varoluş sorunu yaşayan Kürtlerin uluslaşma sorunuyla Kürt sinemasının oluşum sürecindeki sıkıntılar paralel bir seyir izliyor. Kürt sinemasının gelişimi ile siyasal özgürlüklerin kazanımı ve demokratik ortamın oluşumu aynı sürecin iç içe geçmiş unsurları oluyor.

Geçmişinde egemen dilin ve kültürün etkisiyle yapılan sinemanın varlığından bahsedilebilir belki ama, kendi kimliğiyle görünür değildir. Kürt sinemasına dair yazılar, değerlendirmeler bile yenidir. Yine, evet, Kürtler, Türk filmlerinde yer bulabiliyorlardı ama kendi dilleriyle konuşamazlardı örneğin ve diyalogları ancak Türkçenin kaba bir şivesi olabiliyordu.

Bugün ise yüzlerce Kürt filminden bahsediliyor. 2000'lerden bu yana kendinden söz ettiren Kürt yönetmenler, filmleriyle ödüller alıyor, festivallere katılıyorlar. Londra Film Festivali sayesinde, 500 civarında kısa ve uzun metrajlı Kürt filmi arşivi oluşturulduğunu biliyoruz. Birkaç yıldan beri yapılan Londra ve Berlin Kürt Filmleri Festivalleri, bu yıl ABD'de de gerçekleşti. Kürt diasporasında böylesi gelişmeler yaşanırken, Diyarbakır'da yapılan ve Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ve Diyarbakır Sanat Merkezi ortaklığıyla İsveç Konsolosluğu'nun da desteğiyle gerçekleştirilen Kürt Sineması Konferansı

çok önemli bir başlangıçtı.

Altı coğrafya, altı film...

Konferansın 'ön aşama' denilebilecek bölümü 4 Aralık'ta başladı. Bu bölümde, "altı coğrafyadan altı film" alt başlığında filmler izlendi, film okumaları yapıldı. Bahman Ghobadi'nin *Niv Heyv* (Yarım Ay), Yüksel Yavuz'un *Küçük Özgürlük*, Hiner Saleem'in *Kilometre Zero* (Sıfır Kilometre), Hisên Hesen Eli'nin *Herman*, Jalal Jonroy'un *David ve Leyla*, Hişam Zaman'ın üç kısa filmi; *Hinterland* (Kış Ülkesi), *Bawke* (Baba), *De Andre* (Ötekiler) ve Miraz Bêzar'ın *Min Dit* filmleri izlendi.

İzlenen filmler hakkında dile getirilenleri birer cümleyle ifade edersek, *Niv Heyv* bir masaldı; Kürtlerin rüyasını anlatıyordu. *Herman* ise tamamen ger-

çekti. *Kilometre Zero*, çoğu sahnesi eleştirilse de, teması itibarıyla Kürt sineması açısından bir başlangıç noktasıdır fikri üzerinde duruldu. Norveç'te yaşayan Güney Kürdistanlı Hişam Zaman'ın filmleri izleyiciler tarafından çok beğenildi. *Küçük Özgürlük*, Hamburg'ta bir mahallede, merkezine Kürt sorunu alıp çok kültürlü öyküsüyle ilgi çeken bir film. *Min Dit* daha çok olay örgüsü üzerinden konuşuldu, duygu eksikliğinden bahseden eleştiriler aldı. *David ü Leyla* filmi ise altyazı sorunu çözülemediğinden izlenemedi.

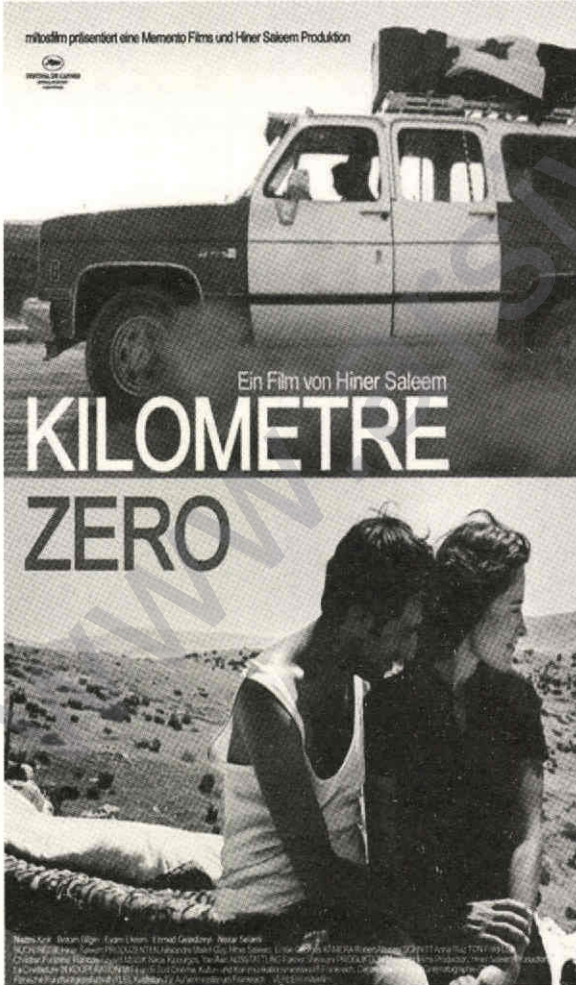
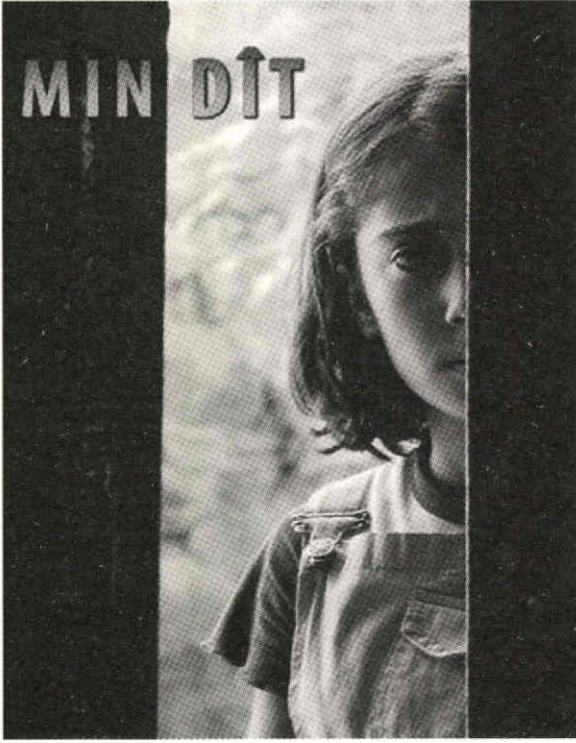
Geçerken belirtmeliyim, geçmişte festival

KONFERANSA
Sînemaya Kurdî ya Navnetewî
Uluslararası Kürt Sineması Konferansı 4-13 Kasım-Aralık 2009

Sînemaya Kurdan an
Sînemaya Ku Kurd Çêdikin ?
Kürt Sineması mı, Kürtlerin Yaptığı Sinema mı?

etkinliklerinde mekân sıkıntısı çektiğimiz günlerden salon fazlalığıyla dikkat çeken bugünlere geldik. Umarım bu salonlar, sinema izleyicilerini çeker, boş kalmasın ve verimli kullanılırlar.

'Aklın ve tarihin kayıtları...'

12-13 Aralık 2009 tarihleri arasında yapılan Konferansa Sinemaya Kurdi ya Navnetewi etkinliği boyunca, DTP'nin kapatılmasından kaynaklanan bir burukluk da yaşadık.

Konferansın ilk günü "Metodolojik Oturum: Bir Soru Olarak Kürt Sineması", ikinci gün "Tematik Oturum: Kürt sinemasını konumlandırmak" başlıkları altında sürdürülen konuşmalar ilgiyle izlendi.

İzleyicilerin sayısı beklenenin altındaydı. Çünkü, sokaklarda kitlesel eylemler tüm sıcaklığıyla sürmekteydi ve Kürt sinemacıları ve sinemaseverler Büyükşehir Belediyesi Tiyatro Salonu'nda konferans yapıyordu.

Konferansın açılış konuşmasını yapan Diyarbakır Büyükşehir Belediye Başkanı Osman Baydemir, "Kürt sinemasının bu denli kapsamlı bir çalışma içinde bulunması tarihi bir öneme sahiptir. Diktatörlüklere karşı etkin güç sanatın ve sinemanın dilidir. Bundandır ki, her bir sinema filmi yüzlerce yıl yaşayacaktır. Bu eserler aklın ve tarihin birer kaydı olacaktır." belirlemesinde bulundu.

İlk sözü alan ve halen Almanya'da yaşayan Miraz Bêzar, "Kürt halkı gibi sineması da yaşadığı koşullara adapte olmak zorundadır" diyerek, yaptığı sinemayı "Kürt Göçmen Sineması" olarak tanımladı: "Nerde yaşıyorsanız yaşayın, bu bir sorumluluktur. Ayrıca, dilimi bilmesem de Kürt sineması yapmak istiyorum. Bu da, bir aidiyet duygusudur."

Genç Kürt yönetmenlerden Hişam Zaman da kendi sinemasını tanımlarken aynı çerçeveyi çiziyordu: "Sinema politikayla çok ilgili. Sinemanın dünyayı değiştirme derdi yoksa benim için anlamı da yoktur. Filmimde karakterlerimin kim olduklarını, nereden nereye geldiklerini belirtmedim. Filmleri herkes için yapmak istedim... Bir ağaç neredeyse, nereye aitse, oralıdır. Norveçliyim. Filmlerimin finansını sağlıyorlar ve ben Kürt filmleri yapıyorum. Bütün bunlar siyasal gelişmelerin sonucudur. Kürt filmi tanımlayan öncelikle kültürdür. Norveç'te Kürtlerle görüştim ve senaryolar yazdım..."

Güney Kürdistan'da yaşayan Hisen Hesen Eli ise farklı düşünüyordu: "Görüşüme göre Kürt sineması yoktur. Ne filmleri dağıtmak için bir şirket var, ne de yaptığın o filmlerden gelir elde edebiliyorsun. Ama yine de bir başlangıçtır..."

Aynı konuda, ikinci günkü oturumda konuşmacı olan genç Kürt yönetmen Yüksel Yavuz, kendi sine-

masını şöyle tanımlıyordu: "Almanya'daki Kürtlerin durumunu yansıtmaya çalıştım. Diasporada yaptığım filmlerde Kürt kimliğimi ifade ediyorum. Kürtlerin içinde olmadığı ve Kürtleri anlatmayan filmler yapmak istemiyorum."

Hisen Hesên Eli hariç, diğer üç yönetmen de Avrupa'da yaşıyorlar. Sinema eğitimlerini orada almışlar ve sinemayı Avrupa'yla bağlarını koparmadan sürdüreceklerini ifade ediyorlar.

Yapılan, 'ulusallaşma sineması'dır

Konferansın 'tematik oturum'unda ise konuşmacılar daha çok, tanımlama üzerinde durdular.

Bu oturumda, açılış konuşmasını yapan Londra Kürt Filmleri Festivali'nin organizatörlerinden Mustafa Gündoğdu'nun sorduğu, "Kürt yönetmen başka bir sorunsalı yansıtan bir film yaptığında bunun bir Kürt sineması olduğu söylenebilir mi... Toprakları dört parçaya bölünmüşken, Kürt sineması var diyebilir miyiz..." sorularına yanıt arandı.

Avustralya'da yaşayan, aslen Dersimli olan ve Kürt sineması üzerine yazılarıyla tanınan Devrim Kılıç şöyle diyordu: "Sinema sanatı aynı zamanda ekonomik ve teknik anlamda bir endüstridir ve Kürtler bundan yoksunlar. Kendi topraklarında sürgünler. Kimlikleri için çarpınan Kürtler, siyasetle paralel bir ilerleme içerisindedir. Filmlerde ülkeye özlem, başkılar ve sınır olgusu ilk göze çarpanlardır. Bunun yanında katliamlar, asimilasyon politikasının tematik yansımaları... Sürü, Anavatanımın Şarkıları ve Yarım Ay'da olduğu gibi susarak konuşan baş kadın karakterler, Kürtlerin sosyal, siyasal ve psikolojik durumlarını ifade ediyor. Bir halkın trajedisini en iyi anlatan filmlerdir bunlar... Kürt sineması, kültürün yeniden yaratılması misyonunu üstlenmiştir."

Kendisi Oxford Üniversitesi'nde Ermeni, Kürt ve Filistin sinemaları üzerine çalışmaları olan bağımsız akademisyen Tim Kennedy ise bir sinemanın ekonomik sebepler ve siyasal sebepler diye iki başlık altında tanımlanması gereği üzerinde durdu: "Neden bir sinemayı ulus sineması olarak adlandırıyoruz... Yönetmenler finans sağlamak için belli bir ulusal duruş sergiliyorlar diyebiliriz. Ekonomik sebepler en önemlisidir... Siyasal sebep-

leri de var; genel olarak filmler ulus oluşturma çabasında. Filistin Özgürlük Hareketi, pek çok yönetime finans sağladı, ulusu bir araya getirmek için... Dilleri, kültürleri tehdit altında olanlar için sinema önemlidir. Ulus sineması, ulusu oluşturmak anlamını da taşır..."

Türkiye'de Kürt sinemasının niteliği hakkındaki en kapsamlı konuşmayı, Bilgi Üniversitesi'nde akademisyen, SIYAD üyesi Ayça Çiftçi yaptı: "Kürt sineması geçmişle ve geleceğiyle bir arayış içerisindedir... Kürt filmlerinin öyküler ağı, bir tür yeniden tarih yazımıdır. Anılar üzerinde şekillenen etkili mücadele kanalıdır sinema; gezici bir bellek, halkın dağınıklığını ortadan kaldırmaya dönük, geçmiş ve geleceğin tahayyülüdür... Ulus niteliklerini gösteren ancak ulus devlete sahip olmayan Kürtler, ulusal sinemaya da sahip değiller. Bu nedenle ulusal sinemaya sahip olabilmek için inatla

varoluş mücadelesini sürdürmeli, parçalardaki sinemacılar birbirleriyle iletişime geçmeli ve ortak geleceğin tahayyülüne girebilmelidirler... Kürtler tarafından yapılan sinemaya ulus sineması değil, uluslaşma sineması diyebiliriz..."

Güney Kürdistan hükümeti Kültür Bakanlığı'nda sinema genel müdürü Nasır Hessen ise yaşadığı coğrafyadaki sinemanın iç açıcı olmayan durumunu anlattı:

"Irak'taki savaş yüzünden sinema kültürünün ortadan kalkma tehlikesi bulunuyor. Savaş yüzünden sinema sahipleri salonlarını kapatıp sattılar ya da başka bir ticari mekâna dönüştürdüler... Hükümetten yardım talep ettik. Kürdistan'ın 28 şehrinde sinema salonu kurmak istedik... Türkiye ve İran Kürtleri bu konuda daha iyi... Kürdistan hükümeti filmleri destekliyor. Hatta, Kürt sinemacılara finans sağlayabilmek için İran hükümetiyle anlaşma yaptı. Hikâyelerle, projelerinizle gelin her türlü yardımda bulunalım. Siz proje düşünün, biz parasını... Altı ay sonra yeniden toplanalım, bu kez biz finanse edelim..."

Oturumda Büyükşehir Sinema Birimi sorumlusu Zeynel Doğan tarafından, dağ yaşamı ortamında film üretimlerinde de bulunan ve önceki yıl yaşamını yitiren gerilla yönetmen Halil Uysal'ın görüşlerini ifade eden bir metin de okundu.

Sonuç olarak; özetlemeye çalıştığımız konferans, Kürt sinemasının geleceğine dair umutlu bir iyimserliğin ipuçlarını sergiledi, mevcut birikimin boyutlanarak yeni düzeylere taşınmasının olanak ve yöntemlerine işaret etti. ✨

XALTÛKA ÇERÛBAŞÛ

ROJHÛLAT DÛRSIMÛ

Di nav doşegan de çend caran xwe tevda anÛ û bir, hêdika çavên xwe vekir, hêj niv tarîbû û dikan bang dida. Milê xwe vekîşand, paşê bi bedena xwe ya sist bawîşkên xwe anin. Lihêfa xwe ji ser xwe da aliyekî, hêz da xwe û rabû. Pêşî li zarokan nihêrî, hêj zarok raketibûn, bi halekî şa bûyî pixe pîxa wan bû. Paşê kincên xwe yên qat bi qat li xwe kir û da ku zaro hişyar nebin bi awayekî bêdeng ji odê derket. Deriyê malê yê pêş vekir, bi vekirina derî re sir û serma bayê sibê li rûyê wê xist. Roj hêdî hêdî derketibû û tîrojên xwe avêtibû der û doran. Bi hurmetek mezin berê xwe da rojê, pêre her du destên xwe bir ser singa xwe û dest bi dia yan kir; "Ya rojhilata mezin! Tu me ji tofan û xezeban biparêzî. Tu zar û zêçên me, mala me ji xirabiyên dîr bêxî. Ya çiyayê Silbus!, ya xizirê kall!, hûn her daîm bi me re bibin alîkar. Stara we tim û tim li ser me bî." Piştî xilaskirina diayan piştî xwe da diwar, çoqên xwe kişand bin zikê xwe û li ser totikan rûnişt. Hêj xurîni ne xwaribû, qutiya titûna qaçax derxist, cixareyek pêça, bi dilekî xembar nefesek kûr ji cixarê kişand.

Ketibû nava xem û xeyalan, di dilê xwe de wiha digot: "Heq û t'ala li piştî me be, ev çi zeman e kî xirab e, ev çi halekî pêrişan e em têdane. Li aliyekî zilma cendirmeyan, aliyekî bê însafên teksildaran û aliyê din avetina ser waran a eşqiyayan, mala me xirab kiriye. Hikumeta Îsmet Paşa, ji ber ku dest bi şerekî mezin bike bi eşirên Dêrsimiyên re, der û dor tije esker kiriye. Ji ber dest dirêjî û çavstiya wan edî em nikarin qîz û bûkên xwe bişinin kanî û bêriyekî. Berî çend rojan li ber kaniya jorin, ya ku hat serê qîza cîrana me her kes pê şaş û mat ma. Eger zû negîhiştima û min ev sileya li wî teresbavî Cendirme nexistina, ka qîzika reben çawa xwe ji dest xilas bikirina. Ev zilma wan heta kengê dewam bike. Zilm û zora wan ne bes e vêga çav ber didin ar û namûsa me jî. Dêrdê din jî Textildarên bêwijdan in. Tehde û heqaretên wan ne kêmtirî yên Cendirmeyan in. Gundî jî ber ku wêrguyê pir nedin, piraniya heywanên xwe dibin derveyî gund li gomên bin erdê û li şikeftên ber kaş û qîşa vêdişêrin. Erê, li gundekî jor e çiyayî dîsa bi wî awayî gundî tevahî, pezên xwe li derveyî gund di gomekê de vêşartibûn. Sibehê dema şivan dihere xwarina pez bidê çî bibîne, pezên reben di nava gola xwînê de mane, gur ketiye gomê, ji sedan pezan piranî mirar kiriye û çend heb sax hiştiye."

Paşê rûken bû û wiha dewam kir: "Meseleya gundiye feqîr her kes pê dizane. Feqîrê min, kerek xwe hebû ye, ji bo ku Textildar ji kerê re wêrguyê nebirin ker xistiye nav

doşegan û gotiye: "Textildar beg ev bavê min e, pir nexweş e loma di nav doşegan de ye." Aax, ax ji ber destê wan xedaran, mirov ne dizanî bigîrî ne ji dizanî bikene.? Wiha fikirî bû ku di hundir de bi hatina dengê mêrê xwe vecinîqî: "Qîzê Çerîbaşî, tu li ku yî? Vaye zarok hişyar bûn, ka xwarinekê hazir bike."

"Vaye hatim meraq neke.hahuuu! çavderê min xurîniya zarokan hazir nekir", got û bi lez çû hundir. Yek car berê xwe da rojîngê da ku şorbe hazir bike, bi hinek hejlik û qîrşikan agir vexist û dizika şorbê da ser êgir. Piştî çend deqan şorbe hazir bû, bang kir zarokan û mêrê xwe, hatin ser sifrê bi hev re xurîniya xwe kirin. Paşê ji mêrê xwe re got: "Ez hebekî herim cem Kiwarê, zûde ye em pîrsa qîzîkê nakin, ka çawa ye, çi dike? Min bihîst lawkê wê hebekî nexweş ketiye. Ya din jî, wekî tu jî dizanî wexta çûyîna waran nêzik bû, ka jî bo çûyîna waran çi dike, haziriyên wê hene an tune." Paşê xatir xwest û berê xwe da mala qîza xwe.

Bihar hatibû. Çol û beyar, deşt û çiya û newal û neqeban, bi her cure çîçegan xwe xemilandibû. Avên newalan zêde bûbûn û bi coş diherikin. Li gundê Conagê, bi hatina biharê re hinek mijûlahî, heyecan û hazirî hebûn. Ev hazirî jî bo çûyîna waran bû. Wekî her salî îsal jî, di destpêka biharê de diçûn waran. Çiyê warên gund pir bilind û hêşinahî bû. Camêr û xortên gund berî heftekî çûbûn waran, rê û rûbar, kanî û holikên hilweşiyayî çekiribûn û veqiribûn. Niha jî dora jin, qîz, xort û zarokan bû. Tev li eşyayên waran yên pîr û kokim li qatir û kerên xwe siwar bûbûn, yên ciwan jî bi peya heywanên gund didan pêş xwe, bi ken û kêf û bi kilaman ketibûn rêya waran. Di nav wan de Çerîbaşî, zarokên wê û qîza wê ya bi zewac Kiwar jî hebû. Bihar li waran gelekî xweş derbas bû. Qîz, xort û zaro bi hewa, av û xwarinên waran xweşiktir û rindtir bûbûn. Heywan tevahî qelew û şîmantir bûbûn, ji ber wê jî bereketek mezin ketibû rizqê gundiyan. Li ser çûyîna waran de gelek wext derbas bûbû, edî ketibûn germa havînê û ji bo vegera gund pir wext nemabû. Di wan rojan de rojek bû. Berê êvarê bû û edî roj çûbû avan, li jor serê çiyayên waran mij û dûmanek li hevketibû. Dûman ber bi jêr aliyê holikan ve dihat. Dema nêzik hatin qasî 30 mêrên peya, tevahî bi kincên sipî, rextên wan girêdayî û bi sileh bûn. Yêk jî li pêş wan hespek sipî siwar, kincên wî li hev ketî û di dest de qamçî hebû. Ew jî bi rext û sileh bû û bi her awayî eşkere bû ku mezinê wan bû. Ji ber ku wan çend carên din avetibûn ser waran, gundiyan ew naskirî-

bûn, ji wan re digotin qol. an jî eşqiya. Yê siwar, qolbaşî yek car bi hêrs emir dide ewên din û digot: "Lezkin, bikevin hewşan û holikan, pez, dewar, qatix gîşt derxînin binin."

Bi emirdayîna qolbaşî, qolên peya war dorpêç kirin û ketin hundirê holikan. Zarokên biçûk ji tîrsa digirîbûn, qîzan û xortan da ku zirarek neyê wan xwe xistibûn paş dayikên xwe de. Ji camêrên gund yek tune bû li vir, ji ber ku wexta çinîna genîman bû, tevahî li gund bûn û carna dihatin waran. Qolan rahiştibû postikên ku rûn û torak têde bûn hildigirtin piştî xwe dibirin. Du, sê qolan jî di holîkek de berê xwe dabûn rojîngê, sîtîla şîr a ku li ser agir bû. Şîr dirîjînin û sîtîlê davêjin piştî xwe da ku bibin, di nav komek jin da jinek navsere, bi gewde û heybet pir hêrs dibe. Radibe ser wan qolan, destê xwe dibe kêleka xwe û demançeyî xwe derdixe. Paşê dibêje: "Zûkin wan tiştan daynin şûnê. Ew çi hale hûn tînin serê me, em jî însan in û qûlê heq in. Hûn rizqê me bibin em paşê çi bixwin? Bi heq û t'ala be heta min yek ji we nekuştî derkevin herin." Li hember hêrs û cesareta jinîkê qol şaş ma bûn, eşyayên piştî xwe û sîtîl pol poşman danibûn şûnê. Li derve pez, dewar û gelek tiştên xwarinê li hev komkiribûn da ku edî rêkevin qolbaşî wiha got: "Ka ew jina sîleh kişandî we kî ye? Ez nas bikim."

Jinê pê nîşan didin, ew hespê xwe aliyê jinê ve dajo û jê dipirse:

"Xanim! Tu kî yî û ji kîjan gundi?"

"Çi jî te re, di rêya xwe de here."

"Xanim! Ji bo xatirê heq û ji bo xatirê xizir dikê, ka tu kî yî? Ez ketim meraqa te."

"Min ji te re got rêya xwe de here û hûn xêrekê nebînin ji wan heywanan û qatixan."

"Heta tu ji min re nebêjî, em gava xwe navêjin derrekê."

"Ji min re Çeribaşî dibêjin, qîza Çikoxlî me û ji mala Hemed Axa me. Niha jî li gundê Conagê bi zewacim.?"

Dema Çeribaşî wiha dibêje, çavên qolbaşî vedibe û şaş dimîne. Çawa ku bikeve nav poşmanîyeke wiha dibêje:

"Heywax hey! Min çikîr. Min nanê bavê te pir xwarî ye, pir qedr û qîmeta min zanîne. Ketime ber bextê te min xeletiyek, nerastiyek kir, zû were heywanên xwe ji nav heywanên din veqetîne û bigre here."

"Eger heywanên gundiyan gîştan ber didin berdî, ez tenê heywanên xwe venaqetînim."

Qolbaşî dinihêre ew jinîk, jinek pir bi eslî û xwedî heysiyet e, serê xwe dihejîne dide ber xwe û pol poşman deng nake. Dû re berê hespê xwe dide jor, qol li pey wî, heywanan gîştan didin pêş xwe û berê xwe didin çiyayên asê. ☀

MIRIN

gîş ji bo çi ye mirin dicivin

di hundirê min de

nema qertelên kêfxweşiyê nîn in

êdî ji serî heya binî

gor şûr, welat bû mertal û ava bû

hezar û yek carî,

mirî şehîd dikevin

çendek bê mal

yezdan ew qas bûyer qewimandin lê nîn in

leheng; ku belav bibin li canê cahiltiyê

peq bi peq

ma bila miriyên min rabin li ser we

şoreşan bi dar ve bikin

emrê quttî dirêj nabe

şoreşê dirêj jî, kin nabe

bi serê xwedana min a hişk ku mirin rabe

wê 30 yekî dijî masî bifetisin

di nav çaqê diya min de

stêrk kompliqasyonên komkujiyan

li dar dixin

ne tenê em dimirin

yek ji me

yek ji wan yek ji me

a ji wan jî ji me

namire di ber doza xwe de

stûşkestî dimîne

di pevçûnan de danûstendinê

bi mirin û mayînê re dike

were tu gazinê xwe ji kurdvaniya

min re bike

masî di dest de

bahr di hundir de

Berçema Mişrîtan

oYun a t 1

Cuma Boynukara

cboynukara@mynet.com

(Köy kahvesinde geçer. Köylüler oturmakta, kahvede televizyon ile video dikkat çekmektedir. Alé ise kitap okumaktadır.)

Heno: Millet iş gücü peşinde, sen kitap okuyorsun.

Alé: Babam mısın?

Heno: Kızma kızma... Tamam... Ula Miho domino yapalım mı?

Miho: Neyine?

Heno: Neyine olacak, takımına...

Miho: O eskidendi.

1. Köylü: Hele iyi bir film oynat da seyredelim.

Çaycı: Akşamları oynatıyoruz, gündüzleri yasaktır.

1. Köylü: Niye?

Çaycı: Seyirci azdır, parasını kurtarmıyor.

1. Köylü: Neyini kurtarmayacak?

Çaycı: Parasını kurtarmıyor.

1. Köylü: Allah zalimin eline fırsat vermesin!

Çaycı: İşinize gelirse, bin lira veriyorsunuz, sanki video'yu satın alıyorsunuz. Zırt, pırt film oynatmak olur mu?

2. Köylü: (Alé'ye) Ne okuyorsun?

Alé: (Sesini yükseltir) Abdülhamid'i okuyorum.

2. Köylü: Ben tanıyor muyum?

3. Köylü: Şehirde oturuyor... Abdülhamid paşadır, paşa.

Alé: Paşa değil, padişahdır.

Heno: Bana ne, paşadır...

Alé: Zaten sana ne, merak ediyordum. Şimdi zamanında buralar yine böyle karışmış. Abdülhamid düşünmüş, danışmış. Bir türlü buradaki karışıklığın önüne geçememiş. Bu işten nasıl kurtulacağını sormuş. Aklına bir şey gelmiş. Adam işi biliyor canım... Kalkıp buralara alay kurdurmuş. Alay kurdurmuş ama...

Miho: Niye, daha önce burada alay yok muymuş?

Alé: Olmaz olur mu canım, elbette var.

Miho: Eee...

Alé: Buradaki alaylara, kimse ne kumandanlık ediyor, ne de askerlik. Kim geliyorsa kaçıyormuş. Abdülhamid kalkıp buradan kumandan seçmiş. Kumandanlara

para vermiş. Zaten bizim millet namla mülk peşinde ya... Toprağı, gücü olan olmuş kumandan. Askerleri de bizim köylüler. Başlamışlar vurup kırmaya. Abdülhamid'in yapamadıklarını yapmışlar.

Heno: Yani...

Alé: Yani biz bizi idare edemiyoruz...

Heno: Bana ne lo... (Miho'ya) Neyine oynayalım dominoyu?

Miho: 5 bin lirasına oynayalım. Hile yoh.

Heno: Tamam haydi gel oynayalım.

1. Köylü: Ben de oynayacağım.

2. Köylü: Ben de. Ortaklı mı?

Miho: Herkes kendine... Hele bir domino ver.

Çaycı: Saatlidir ha...

Miho: Saati iki bin liradır. Çayına oynarsanız bedavadır. Ama parasına oynuyorsunuz. Onun için saati iki bin liradır.

Heno: Haktır, ben de bir kahve açayım.

Çaycı: Ruhsatı kim veriyor. Haydi, oynayacaksınız oynayın. Yoksa benim zamanımı almayın böyle.

Heno: Getir, getir.

Miho: Paralarınızı verin bakayım.

1. Köylü: Paralar bende kalsın, niye sende kalıyor?

Miho: Kasa benim...

Çaycı: Paralar kahvecide kalır, verin bakayım paralarınızı. (Paraları toplar, Köylüler başlar oynamaya)

3. Köylü: Bir film bırak da seyredelim.

Çaycı: Şimdi olmaz kalabalık değil.

Alé: Millet işi gücü yok, canı sıkılıyor. Ne yapacağını bilmiyor. (Silo gelir, selamlaşırlar) Silo, keyfin nasıl?

Silo: İyidir.

Alé: Dolmuş ne zaman gelecek?

Silo: (Saatine bakarak) Neredeyse gelir. Niye?

Alé: Kardeşim gelecek.

Silo: Talebe olan...

Heno: (Birden silahına sarılır) Hani nerede talebe?

Silo: Talebe yok ulan Heno, rahat ol. Gelebilir mi talebe? Bizim Alê'nin kardeşi, şehirdeki, okula giden. Bugün gelecek onu söylüyor.

Heno: Ben de dedim belki...*(Oyuna devam ederken)* Car'ın Se'yi... Çek Allah çektirmesin...

Alê: Kardeşimle Usuf yaşittılar.

Silo: Bana ne...*(Muhtaro girer. Arkasından Nuro, Cecodayi ve Helo birlikte dirler. Muhtaro'nun girmesiyle yalnızca Silo ve Çaycı ayağa kalkar. Muhtaro selam verip oturur, beraberindekiler de öyle yapar.)*

Muhtaro: Yaramaz bir şey var mı?

Silo: Yok baba...

Muhtaro: Eğer havalar iyi giderse, bir aya kalmaz camiye başlarız. Zaten Sağlık Ocağı'yla, okul az kaldı. Yolumuz da iyi olacak. Bazen yağmurda kapanıyor ama iyidir. Bakın cereyan geldi.

Nuro: İnşallah.

Alê: Bir sene oldu bir şey bitmedi, hepsi yarım. *(Hulafo gelip bir köşede oturur.)*

Muhtaro: Her şey yavaş yavaş. Burada her şey kanunlar çerçevesinde yapılır. Öyle kolay mıdır köy idare etmek?

Alê: Valla ben bilmiyorum, yalnız bildiğim bir şey var, bir senedir bir şey yapılmıyor. Ne söylendiyse hiçbir şey olmadı.

Muhtaro: Sen ne demek istiyorsun? Ben şimdi yalan mı söylüyorum.

Alê: Yok. Ama bir şey yapılmıyor.

Hulafo: *(Yanında 3. Köylü vardır. 5. Köylü de gelip Hulafo'nun masasına oturur.)* Başka köylerde her şeyler zamanında yapılıyor. Orda da kanunlar çerçevesinde yapılıyor. Nedense bizde çok geç oluyor.

Muhtaro: Her bir şeyin zamanı vardır. Cami için ancak yer bulduk. Parayı da temin ettik.

Hulafo: Kendi aramızda temin ettik. Bildiğim tek bir şey var, bu işler böyle olmaz. Köy böyle idare edilmez.

Cecodayi: Hele bir film oynat seyredelim.

Nuro: Haramdır ha?

Cecodayi: Helal hiçbir şey kalmamış ki. *(Ahmo gelir. Yanında 4. Köylü ve Alê'nin kardeşi Halis vardır. Ahmo'nun elinde bir video ve birkaç film vardır. Alê Halis'in boynuna sarılır.)*

Muhtaro: Maşallah ne kadar da büyümüş. Hoş gelmişsin.

Halis: Sağ olun. *(Selamlaşma ve sorma faslı bittikten sonra)*

Alê: İyisin daha.

Halis: İyidir. Siz ne yapıyorsunuz?

Alê: Ne olsun. Gündür geçiyor. Bildiğin gibi. Tarlaya, tarladan eve.

Halis: Bizim köye de koruculuk geldi ha!..

Heno: *(Masaya taşı vurarak)* Çek, Allah çektirmesin.
Miho: Say bakayım. *(Parayı çaycıdan alır)* Yine oynamak istiyor musunuz?

Heno: Oynayacağız.

Ahmo: Şehirdeki bakkallar, bizim köye bir şey satmıyor yahu.

Silo: Niye, parasıyla değil mi?

Ahmo: Parasıyla ama yine satmıyorlar.

Silo: Niye?

Halis: Esnaf korucularla alışveriş yapmıyor. Yakında hiçbir şey yapmayacaklar. Koruculara selam bile veremeyecekler.

Muhtaro: Halla halla.

Ahmo: Valla bunları da zorla almışım. Adam bize içmek için çay vermedi.

Muhtaro: Kumandan Bey'le konuşacam. Bunların hepsi vatan hainidir. Siz hiç merak etmeyin, yakında her bir şeyler düzelecek.

Ahmo: *(Çaycı'ya)* Filmleri al, sen bana üç bin lira vereceksin.

Çaycı: Vereyim, inşallah iyidir.

Ahmo: Dedigindendir.

Muhtaro: Ula Ahmo nedir?

Ahmo: Muhtaro videodur.

Muhtaro: Kimindir?

Ahmo: Benimdir, yeni aldım.

Muhtaro: *(Cecodayi'ya)* Gördün mü? Bir de diyorlar köyü idare edemiyorsun. Millet video bile alıyor.

Nuro: *(Halis'e)* Okul bitti mi?

Halis: Bir yıl kaldı Nuro dayı.

Nuro: Bir sene sonra mühendissin ha...

Muhtaro: Yakında bu köyden bakan bile olacak. Göreceksiniz.

Hêlo: Rahmetli babanız görseydi çok sevinirdi.

Alê: Öyle ya.

Ahmo: Ben eve gidiyorum. *(Çıkar.)*

Silo: *(Arkasından matrakça)* Daha evden çıkmazsın.

Cecodayi: Köyü nasıl buldun değışmiş mi?

Halis: Cecodayi her yıl görüyorum, fazla bir değışiklik yok, yalnız koruculuk biraz değıştirmiş. O da zamanla düzelir.

Muhtaro: Nasıl yani?

Halis: Zamanla... Demek bizim köye kadar olaylar geldi ha...

Muhtaro: Geldi ya. Usuf'u tanıyorsun.

Halis: Tanımaz olur muyum!

Muhtaro: İşte o yataklık yapıyormuş.

Silo: Ne yataklık, silahı bile vardı.

Muhtaro: Zor bela canını kurtardı.

Halis: Kendi halindeydi değil mi? Çok sessiz bir çocuktuktu.

Muhtar: Eee bu zamanda sessiz olandan korkacaksınız. Eğer Silo onu vurmamış olsaydı, o Silo'yu vuracaktı. Sen bunları bilmezsin yeğen, bunlar ne ırz düşmanıdır-lar.

Nuro: Öyleymiş.

Halis: Bırak Allahın seversen. Ne alakası var. Herkes bir şeyler söylüyor. Bildiğim bir şey var, o da karanlığa taş atılmaz. Öyle mi?

Hılafo: Öyle tabii yeğen. Şimdi herkesin silahı var, bir de parası, artık korkudan kimseye bir şey söylemiyoruz.

Miho: (Sesini yükseltir) Bugünlük bu kadar yeter. Ay-lığınızı aldığınızda gelin.

Heno: Yine oynayacağız.

Miho: Şimdi film saati geldi, artık biraz da film sey-redeyim. Allahın günü bitmiyor ya, sonra yine oynarız.

Heno: Benim zararım var, yine oynayacağız.

Çaycı: (Muhtar'ya) Bunları bir yere gönder, şimdi kavga çıkaracaklar.

Muhtar: Ula Heno bir köyün etrafını gezin, bakın bir şey var mı?

Heno: Sabah gezdik.

Muhtar: Gezmek için para alıyorsunuz. Haydi... Haydi... (Heno, 1. Köylü, 2. Köylü çıkarlar.)

Hılafo: Kumar mı oynuyorsunuz?

Miho: He... Hepsinin parasını aldım, zorlarına gidi-yor.

Halis: Tarla nasıl?

Alé: İyidir. Zaten burada kimsenin malı kalmadı, herkes tarlasını satıp korucu oldu.

Halis: Tarlayla koruculuğun ne alakası var?

Alé: Onu Cecodayı ya soracaksın.

Halis: Haydi eve gidelim. (Kahvedekilere) Daha burda-yım, uzun uzun konuşuruz. (Çıkarlar. 4. Köylü de beraber-lerinde çıkar.)

Muhtar: Bu da şehirde okuyor, şehirde okuyanlar-dan korkacaksınız.

Hêlo: Herkes şehirde okuyor Muhtar.

Muhtar: Ben yine de bunu haberdar etmek zorun-dayım. Ne olur ne olmaz.

Nuro: Bu çocuk eşkıya değil.

Muhtar: Okuyandan korkacaksınız, belli mi olur? Alé niye korucu olmadı. Burada her bir şeyler kanunlar çer-çevesinde yapılır. Onun için rapor etmek zorundayım.

Hılafo: Malı mülkü de kanunlar çerçevesinde aldılar. Parayı da kanunlar çerçevesinde aldılar. Videoyu da, ku-marı da kanunlar çerçevesinde oynuyorlar. (Çıkar.)

Muhtar: Kıskanıyor... Çaycı.

Çaycı: Söyle Muhtar.

Muhtar: Dün gece kaç kişi film seyretti?

Çaycı: Kimseye oynatmadık.

Muhtar: Burada kumar oynatmak, film seyrettir-mek yasaktır. Yoksa ruhsatımı iptal ederim ha...

Çaycı: Bilmez olur muyum?

Muhtar: Millet bu işlere eğlenmeye dalıp görevini unutuyor. Burada her bir şeyler kanunlar çerçevesinde yapılır.

Silo: (Çaycı'yla ocağa girer, orada Çaycı'dan para alır) Babamı duydun. Burada her bir şeyler kanunlar çerçeve-sinde yapılır...

Wargeha Zanistiyê

HERRAN

FEHİM IŞIK

Urhay, Edesa, Urhaî, Er-Ruha, Riha, Urfa û ji sala 1984'an vir de ji Şanlıurfa... Piri navên Rihayê bingeha xwe ji kûrahiya dîrokê digrin. Tev ji navên şaristanî yan ji eşîrên qedîm yê Rihayê ne. Ev devera bingeha zanîn û zanistiyê, bi navê Diyarê Pêxemberan ji tê zanîn. Tê gotin ku herî navê kevin ku li Rihayê hatiye danîn, Urhay e. Navê Urhayê ji alî Aramiyan ve hatiye dayîn. Dema Makedonî hatine Rihayê, navê Edesayê li bajêr danîne. Navê ku îro ji tê bikaranîn, bingeha xwe ji zimanê suryanîkî digre. Ev navê ku bingeha xwe ji Urhaî digre, di erebî de ji bi wateya "wargehên ava gumrah" tê bikaranîn.

Gelek zanyar û lêkolîner, devera Herranê bi navê Cezîreyê didin nasîn. Ji ber ku Herran di navbera du çeman de, ango di navbera Dicle û Feratê de wekî giravê dixuye, wî navê didin wê. Cezîre her wiha Anatoliyê, bi ser Mezopotamyayê ve bi Iraq û Sûriyê ve ji girê dide. Cezîre, di navbera van herêman de wekî pîrekî ye.

Berî Îslamê eşîretên Mudar û Rebiayê ji Bakurê Afrikayê hatine û li Herranê cihwar bûne. Gelên ku ji Mudar û Rebiayîyan pêkhatine, di dîrokê de wekî Adanî tînan zanîn. Ev qebileyên Ereban salên dirêj li Herranê desthilatdar bûne. Ji ber vê yekê herêmên girêdayê Herranê ku wekî Cezîre tînan naskirin, piranî bi navê ereban hatine navkirin. Diyarî Mudar li Rojhilatê Feratê hatiye damezrandin; Diyarî Rebiya ji Feratê berjêrtir e, ber bi Dicleyê ve tê. Diyarî Bekîr ji li bakurê van her dû herêman de dimîne. Ev her dû eşîrên ereban ku navê xwe dane herêmê, wê demê desthilatdarên herêmê ne û tesîra van eşîran piştî desthilatdariya Îslamê ji dom kiriyê.

Herran di dema Xelîfe Hz. Omer de derbasî destê Misilmanan bûye. Îyadê ku yek ji serleşkerên Hz. Omer e, di sala 639'an de bi tevî leşkerên xwe ve ber bi Rakka û Rihayê tê û ji wê derê ji ber bi Herranê ve dimeşe. Herranî li hember leşkerên Îslamê şer na-

kin, deriyên Herranê di sala 640'an de bê şer ji leşkerên Misilman re vedikin.

Riha, diyarê efsane û kerametana e. Hz. Eyûb sebra xwe li şikefteki vebajarê de ceribandîye. Di hin çavkaniyan de tê gotin ku Hz. Îbrahîm li vebajarê qedîm hatiye dinê. Dema Hz. Îbrahîm ji alî Qralê Asuriyan, ango ji alî Nemrûd ve tê zindanîkirin, bi saya ava ku ji binê şikefta lê hatiye zindanîkirin derketiye, li jiyane dimîne. Tê gotin ku Nemrûd, dema Hz. Îbrahîm ji Kelaha Rihayê bi mancînikan avêtiye nav agir, agirê Nemrûdê, bi emrê Îlahî bûye av, êzingên nav agir ji bûne masî. Ev masiyên pîroz îro ji wekî tîmsala bereketê di nav gola Xelîlurrahmanê de soberiyê dikin. Ev efsaneyên tê gotin îro di devê hemû rihayîyan de ye. Ji bilî van tê gotin ku piştî dayîkbûna Hz. Îsa ji bajar bi hin kerametana hatiye parastin. Destmalekî ku Hz. Îsa li rûyê xwe daye, şandiye mirekî nexweş yê Rihayê û ew mîr bi vebajarê baş bûye.

Riha, wekî Diyarê Pêxemberan tê zanîn. Hz. Îbrahîm û Hz. Eyûb, pêxemberên herî naskirî yê Rihayê ne. Şikefta ku Hz. Eyûb 7 sal lê sebir kiriyê ku ji nexweşiya xwe xilas bibe, li Rihayê, taxa Eyûb Pêxemberê de ye. Piştî zayîna sala 460'an de Pîskopos Nona kişif dike ku ava li şikefta Eyûb Pêxember ji bo nexweşên kotîbûyî baş e. Ji wê rojê heta îro nexweşên kotîbûyî tînan li vebajarê şifayan digerin.

Pêxembereki din yê vebajarê qedîm Hz. Îbrahîm e ku ev pêxember dema Nemrûdê xwînxwar de serî lê hilda ye û hemû pûtên Nemrûd hilweşandî ye. Ji ber vebawermendiya wî ye ku Hz. Îbrahîm ji alî Xwedê ve bi navê "Xelîlê min" hatiye taltîfkirin.

Ciyê herî balkez yê Rihayê, ango dergûşa ilmê Mezopotamya û Rojhilatê, Herran e. Li Herranê ji yek ji wan ciyê baldar, malên bi kumbet in. Ev malên bi kumbet, bi teknîka nijandin hatine çêkirin. Tarîxa van malan dîgîje 6 hezar sal Berî Zayîna.

Du sedemên giring hene ku Herranî hê li wan deman malên xwe bi kumbet çekirine. Sedema yekemîn ew e ku Herran çiyekî bê dar û ber e; dişibihe çolê. Yê duyemîn jî, li Herranê gelek xişt û acûr hene ku Herranî dikarin van xişt û acûran li jiyana xwe ya rojane bikarbinin.

Bilindahiya malan ji hundir ve herî zêde dighije 5 metreyan. Li kumbetê jî 30-40 rêzên xişt û acûr hene. Kumbet û dîwarên malên Herranê, bi xişt û acûran, bi awayekî bêniizam li hev hatine honandin û ji alî derve jî bi heriyê hatiye sîwaxkirin. Malên Herranê insanên herêmê ji sar û germê jî diparêze; havînan hênîk, zivistanan jî germ in.

Keleha Navê, ango Îçkaleya li Herranê li rojhilata başûrê Herranê ye; dûmahiya sûrên li alî başûrê ye.

Hemû çavkaniyan de tê gotin ku li çiyê Îçkaleyê de perestgehekî Sabiyan hebû ye. Di çavkaniyên Îslamê de yê cara ewil behsa Îçkaleyê dike, El Muqeddesî ye. Li gor Muqeddesî, Îçkale wekî Keleha Qudsê ji keviran hatiye çekirin. Li gor wî keleha herî bedew û saxlem ya li hawirdora Herranê, ev keleh e.

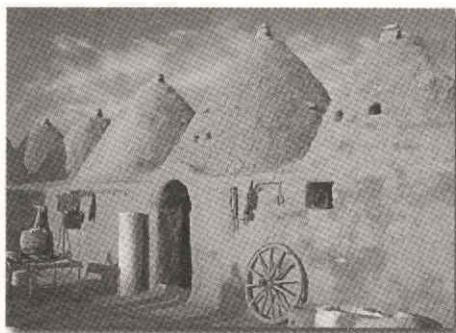
Ewliya Çelebiyê Gerok jî li van herêman geriya ye û di geştnameya xwe ya bi nav û deng de behsa van herêman kirî ye. Ew ji bo Keleha Herranê wiha dibêje: "Em ji nava Rihayê piştî rêwîtiyekî 9 saetan gêhiştin Keleha Herranê. Yê vê derê çekiriye jî Nemrûd e. Di nav çolê de, kelehekî gelek rêk û pêk e. Kelehekî pêncqoşe ye. Diyar dibe ku ji destê hostayekî zanyar derketî ye."

Keleha Herranê dişibihe çarstêla tik; lê bêniizam e. Di çar koşeyên kelehê de çar barûyên diwanzdeh koşe hebûne. Îro hin ji van barûyên diwanzdeh koşe, hilweşiya ne. Barûyên li hêla rojavayê başûr û rojhilatê bakûr, hinek be jî li ser piyan mane.

Ji bo zanîngehên Herranê jî pir nav hatine karandin. Hin akademisyen navê Dibistanên Herranê lê danîne; hin jî Medreseyên Herranê...

Çiyê Herranê di nav hemû medreseyan de balkêş e. Herran, ji alî naveroka tedrisatê ve ji tevayî medreseyên din cuda ye; Medreseya Herranê, bi awayekî ilmî xwendekarên xwe fêrî zanîne kiriye. Bi vî awayê xwe ve mirov, Dibistanên Herranê dikare wekî yekemîn zanîngeha herêma Mezopotamya bi nav bike.

Bi taybetî di sedsala 8 û 9'an de ji alî zanîne ve gelek xebatên bêhempa li vê zanîngehê, ango li Dibistanên Herranê hatine çekirin. Filozofên wekî Sabît Bîn Qurra, Cabîr Bîn Hayyan, El Bat-

tanî li vê zanîngehê dest bi meşa zanîne kirine. Herî balkêşiya mezin jî hatina Farabî ye. Farabî di sedsala 10'an de jiya ye û her wiha wekî damezrînerê zanîna felsefa Îslamê jî tê zanîn. Farabî, di dema xwe ya herî pêşketî de pêwîst dibîne ku were li Herranê zanîn û ilma xwe pêşve bibe. Ev jî nişanê me dide ku Dibistanên Herranê perwerdegeha herî pêşketî ya dema Farabî ye.

Ji bilî hatina Farabî gelek sedemên din jî hene ku pêwîstî û giringî dide Herranê. Yek ji wan ew e ku berhemên klasîk û yê li ser zanîna û felsefeyê ya yewnaniyan jî alî zanistên Herranê ve tev hatine wergêrandin. Wê demê zimanê çandî ya herêmê zimanê suryanîkî ye. Ev berhem hemû ji yewnanî jî bo zimanê suryanî hatine wergerandin. Piştî ku Herran ji alî Misilmanan ve hatiye fetihkirin, ev berhemên klasîk ên yewnaniyan, ev car jî bo zimanê erebî hatine wergerandin.

Metnekî kurt heye ku ev metn jî alî İbnî Ebî Usaybî ve hatiye parastin. Di vê metnê de tê gotin ku, Farabî xeta zanîna û felsefeyê jî Atînyê dide destpêkirin û bi riya Îskenderiye, Antakya û Herranê jî dighîne Baxdayê. Li gor gotinên Farabî, felsefa yewnanan li Antakyayê heta ferdekî maye hînî insanan kirine. Yê herî dûmahî felsefa yewnaniyan hîn bûne, ango efarreyên zanista Antakyayê du kes in; yek ji vana Herranî, yê din jî Mervî ye.

Tê dîtîn ku Herran hem di nav felsefe û zanîne de hem jî di nav çandan de pirekî ye. Piştî zayîna Hz. İsa, Xiristiyanên wê demê bi dîtîniyên felsefî ku dişibihin ol, ango bi dîtîniyên wekî Gnostizm, Hermetizm û Mandeizm re gelek salan şer dikin. Piştî ku ev dîtîni jî holê radibin, Herran dikeve bin hukma olên Xwedayî û Herran zêdetir dibe navenda zanîna û felsefeyê.

Herran ji alî bawermendên cuda jî balkêş e. Ev herêma rengîn ji gelek baweriyên re bûye wargeh.

Sabît Bîn Qurrayê ku ji bilî Erebi bi suryanî û yewnanî jî dizane, li dibistanên Herranê de perwerde bûye, wergerî kiriye. Bi sedan berhemên wê demê de şanenava Sabît Bîn Qurra heye. Sabît bîn Qurra wekî pîrê zanyarên sedsala heştêmin tê binavkirin.

Pêşengê zanyarên tababet û matematîkê ye. Her wiha tê zanîn ku Sabît Bîn Qurra, bawermendekî Sabî ye.

Sabît Bîn Qurra di sala 821'ê piştî zayîne li Herranê hatiye dinyayê. Di xortaniya xwe de li Herranê dimîne. Piştî re jî ber bi Bexdayê ve dere. Li Bexdayê li ser matematîk, as-

tronomî û ilmên xwezayî dişoxile. Di demekî kurt de tê naskirin û dikeve nav refên wergerên taybet yê Xelifeyê. Sabîb Bîn Qurra li vê derê ew berhemên ku berê wergerandiye suryanî, werdigerîne erebî jî. Her wiha hin berhemên ku berê hatine wergerandin ji çav derbas dike û wana carekî din sererast dike. Sabîb Bîn Qurra di sala 901'ê Piştî Zayînê, jiyana xwe ji dest dide.

Tê gotin ku berhemên Sabîb Bîn Qurra yên li ser tebabet, felsefe û astronomiyê jî 150 zêdetir in. Mixabin gelek ji van berheman îro di destê lêkolîneran de tune ne.

El Battanî jî yek ji stêrnasên navdar ê Herranê ye. Li navçeya Battanê hatiye dinê. Leqaba Battanî jî vê derê digre. Battanî di serî de baweriya xwe bi Sabîtiyê tîne. Lê dû re dibe Misilman.

Battaniyê jî alî rojavayîyan bi navê Albatagnîus û Albategnî tê naskirin, piraniya jiyana xwe li rasatxaneyê Rakkayê ku ji bo wî hatiye çêkirin, derbas dike. Di hin çavkaniyan de tê gotin ku, Battanî 42 sal li vê rasatxaneyê dişoxile. Piştî vê xebata xwe demekî dere Bexdayê. Di vegera xwe de carekî din tê Rakkayê û li herêma Qesrûl Casê diçe ser dilovaniya xwe.

Herî berhema wî ya naskirî pirtûka Zîc el-Sabî ye. Battanî di vê pirtûka xwe de li ser tevgerên stêrkan

radiweste.

Yek din ê jî navdarên Herranê jî Cabîr Bîn Hayyan e. Cabîr bîn Hayyan di nav rojavayîyan de jî navdar e. Der heqê jiyana wî zêde tişt nayên zanîn. Gelek berhemên wî berî niha bi sedsalan jî alî rojavayîyan jî erebî hatine wergerandin. Cabîr Bîn Hayyan li ser mantiq, felsefe, matematîk, astronomî, fizîk û tebabetê gelek berhem nivîsandiye an jî wergerandiye erebî. Ev berhemên wî li ser zanyarên rojavayîyan jî tesîrêkî balkêş daniye. Gelek zanistên rojavayî di xebat û teoriyên xwe de Cabîr Bîn Hayyan mînak girtine. Cabîr Bîn Hayyanê ku rojavayî wî bi navê Ceber nasdikin, ji bilî ilma stêrnasiyê li ser kîmya û sîmyayê jî gelek berhemên hêja afirandiye.

Li ser zayîna Cabîr Bîn Hayyan gelek agahiyên jî hev cuda hene. Lê tê zanîn ku di sedsala 8'an de jiya ye. Di berhemên xwe de leqabên wekî Sufî, Tarsusî, Tusî û Ezdî jî bikaranî ye. Hin lêkolîner jî pirtûkên wî derketine rê û agahiyên der heqê jiyana wî berhev kirine. Cabîr Bîn Hayyan li hember Emewîyan alîkariya Ebbasiyan kiriye. Ji ber vê alîkariya Ebbasiyan demekî li Xorasanê jî dimîne. Tê gotin ku di sala 725'an de li Xorasanê jî alî waliyê Emewîyan tê dardakirin. ☀

İşte 'Açılım' İşte BEŞİKTAŞ!

(BİR ÇARŞI TARAFTARI)

Beşiktaş'la Diyarbakırspor arasında İstanbul İnönü Stadyumu'nda oynanan 15. haftanın açılış maçı (4 Aralık 2009) iki takımın da 2'şer puan bıraktığı bir maç olsa da sezonun şampiyonunu bence ilan etti.

Malumunuz, biraz abartılmakla birlikte, Beşiktaş tribünlerinin muhalif bir kimliğe sahip olduğu öteden beri anlatılır. Sanki tüm tribünde 'sol' bir rüzgâr estiği havasına gireriz zaman zaman... Oysa bir sandık koysanız tribün girişlerine, muhtemelen Türkiye'nin siyasi yelpazesine uygun bir dağılım çıkacaktır ortaya. Beşiktaş'ın da İslamcısı, milliyetçisi öyle az filan değildir hani... Ancak yine de Beşiktaş tribünlerinde zaman zaman görünür olan sol bir hegemonyadan söz edilebilir. ÇARŞI ismiyle çoğunuzun bildiği ve 'Her şeye karşı' sloganıyla tamnan taraftar grubunun, tribüne yıllarını verdiği emek neticesinde tartışılmaz bir meşruluğu vardır. Ve bu meşruluktan kaynaklanan özgüvenle tribündeki solcuların sesi baskın gelirken, taraftarlar, Irak işgaline, nükleer enerjiye, İsrail zulmüne, Hasankef'in başına gelenlere, Susurluk'taki çetelere karşı çıkmaktadır...

Örneğin bir Ermeni'yi kendilerine tribün lideri yapıp, baş tacı yapmaktan gocunmazlar, bunu tartışma konusu dahi yapmazlar...

Ama!.. Ama konu günlerdir değişik illerde yaşanan Kürt-Türk gerilimi olunca, bir de CHP'lilerin bile şahin kesildiği toplumsal travma söz konusu olunca, yalan değil aklımda kocaman bir "acaba" ile gittim stada. CHP'li Beşiktaş Belediye Başkanı'nın eski bir Beşiktaş Yönetim Kurulu üyesi olması nedeniyle biraz da cumhuriyetçi bir destek de mevcuttur. Bundan ötürü, zaman zaman Türkiye Bayrağı, Türkiye Cumhuriyeti gibi 'millî birlik' kavramları da afişlerde dile gelir... Sezon başından beri değişik maçlarda "PKK Dışarı" diye protesto edilen, yönetimiyle ve taraftarıyla bu duruma isyan etme noktasına gelen Diyarbakırspor'a karşı benzer bir tepki Beşiktaş tribünlerinden de yükselebilir mi, diye düşünüyordum.

Her zamanki gibi

İnönü Stadi kapalı alt tribününün en öntü olan sahaya sıfır noktasındaki yerimi aldım... Daha stada girer girmez dikkatimi çeken, Diyarbakırspor atkılı ve Beşiktaş bereli birkaç taraftarın yer aldığı kapalı üst tribün oldu.

'Eh fena değil, en azından gergin bir atmosfer yok' diye geçirdim içimden.

Takımlar sahaya çıkmış ısınıyorlardı. 'Beşiktaş-Diyarbakırspor el ele, hep beraber tribüne' tezahüratı devamında gelecek kardeşliğin ilk sinyali oldu. Her iki takım futbolcuları da bir araya gelip tribünleri selamladılar. Bu sırada tüm tribünler futbolcuları alkışlıyordu...

Kapalı tribünde "İrkçılığa karşıyız, Beşiktaşlıyız!" diye tezahürat yapılırken kulaklarıma inanmadım. Garip bir refleksle ellerimi çırpıttım, zıplayarak söylemeye çalıştım, yumruk mu sallasam dedim; ben bu kararsızlıkları yaşarken Diyarbakır taraftarları da "Beşiktaş, Beşiktaş!" diye tezahürat yapmaya başladılar... Biz onları alkışladık, karşılıklı siyah-beyaz ve kırmızı-yeşil çektik...

Hani gözümle kulağımla görmesem inanamayacağım bir manzara, tribünde yılların emeğiyle kurulan bir meşruluk ve bu meşruluğun yarattığı hegemonya ile sayısız azımsanmayacak sağ görüşlü insanın önünde cereyan etti. Münferit homurdanmalar dışında bir sıkıntı da yaşanmadı... Maç için sahaya çıkmaya hazırlanan bir Diyarbakırspor futbolcusuna bir taraftar çiçek uzattı tribünden, aynı futbolcu devre arası soyunma odasına giderken formasını tribünde çiçeği aldığı taraftara attı...

Ben protesto olmamasını umut edecek kadar ümitsizken, tribünler sürpriz yapmış, bir kardeşleşme yaşatmıştı hepimize.

İnsan kendi takımının kazanmasını istiyor elbette,

ama 90 dakika sonunda tabelada yazan 0-0 skoru âdeta Beşiktaş İnönü Stadyumu'nda halkların kardeşliğinin kazandığını müjdeliyordu. Yazının başlığı bunun için "Şampiyon Beşiktaş" da olabilirdi ama bu maçın şampiyonu "Yaşasın Halkların Kardeşliği" şiarı oldu...

KADININ ADI BÊRÎVAN

ENVER ÖZKAHRAMAN

Daha düne kadar yani 1940'lı yıllardan 1960'lı yıllara kadar sınır tanımayan göçer Kürtler, bölge ülkelerinin et, yağ (sade), yapağı, yün, boynuz, boyacılıkta kullanılan birçok bitki ve kök vb. maddelere olan ihtiyaçlarını karşılamada söz sahibi idiler... Şimdi bile, eğer elektrik ve klimalar olmasa Musul, Duhok, Cizre, Nusaybin, Kamışlo, Urfa, Mardin ve Diyarbakır gibi kentlerde, sıcağın dolayısıyla yaşamak çok zor oluyor. Elektrik ve buzdolabının olmadığı yerlerde et ve yağ gibi hayati ihtiyaç maddelerini de-ğil birkaç gün birkaç saat bile muhafaza etmek mümkün değildir.

Yaz aylarındaki o sıcakta kaynak suları bulunmayan yörelerde kuyu sularında kırmızı kılcal kurtçukların peydah olduğuna ve çok ağır lim kokan suların ancak testilerde ve serin yerlerde dinlendirildikten sonra içilebilir duruma getirilebildiğine çok kez şahit olmuşumdur. Güneydoğu ve Mezopotamya düzlüklerindeki Kürtlerin, Bêrivan'a olan aşk ateşinin ancak "bir tas soğuk su" misali bir öpücükle dinebileceğini anlatan stranları, suya yönelik hassasiyete de işaret-

tir aynı zamanda...

Doymak ve doyurmak döngüsü

Genelde Mezopotamya'nın platosu olan Hakkâri, Van dolayları ile Süphan ve Ağrı dağının eteklerinde bulunan ve büyük baş hayvanların ulaşamadığı dağlık ve sarp meralarda küçükbaş hayvanlar yetiştiriliyordu. En çok da koyun beslemek suretiyle Musul'dan Kars'a, Antep'ten Mahabat'a kadar olan kent ve kasabalar böyle doyuruluyordu. Evet, bu bir döngüydü; koyun Kürdü doyuruyorken, Kürt de koyununu doyurmak için ovadan yaylaya, yayladan kışlığa yeşillik peşinde koşturmak zorunda idi. İşte bu koşturmakta başrol elbette ki kadınıydı. Kadının adı da Bêrivan'dı...

Kürtlerin büyük bir kesimi, 'fabrikasyon' diye bildiğimiz margarinsi katı ve sıvı yağları hâlâ yemezler. Kürtçede hayvansal yağlara 'rûn', tereyağına 'nîvşk', fabrikasyon yağlara 'don', kuyruk yağına 'dûng', iç yağına ise 'bez' denilir.

Buzdolabının olmadığı günlerde rûn, dûng, bez, peynir, jaji, terenmast, soxetan, lorik, gıvrık ve torak

gibi hayvansal yiyecekler çok tuzlanarak ancak birkaç gün kokuşmadan korunabiliyordu. Ama buna da çare bulunabilmişti. Yaylalardaki köylülerin tulum ve tenekelerde serin yeraltı çukurlarında muhafaza ettikleri yağları toplayan çerçi ve tacirler bu yağları kentlere getirip satıyorlardı... Çocukluğumda Diyarbakır'daki Ticaret Borsası'nın taş avlusunda yüzlerce teneke yağ ile tulumun üst üste yığıldığını; her sabah bir görevlinin bu teneke ve tulumlara şiş batırarak tortusunu kontrol ettikten sonra yüksek sesle çığırtkanlıklarını duyardık:

- 70 teneke Varto yöresi yağı! Var mı arttıran?

- 83 tulum Patnos yöresinin erimiş sarı yağı!

Ve her sabah borsanın kapısındaki kamyonlara yüklenen yağların gemilere gittiğini duyuyorduk. Aklimda kaldığı kadarıyla, çuval çuval mazi, meyan köktü ve salep de tellallar tarafından bu arttırmalı satışlarla pazarlanıyordu...

Bêrivan, 'süt sağan' mıdır sadece?

İşte bütün bunların kaynağında, Serhad boylarındaki Bêrivan'ların emekleri vardı.

Defalarca şahit oldum: Kürtçe bilmeyip de, "Bêrivan'ın anlamı nedir?" diye soranlara, bilenler, "Süt sağan kadın" yanıtını verirler. Kars, Ağrı, Erzurum, Van hatta Yüksekova dolaylarında büyükbaş hayvan, örneğin inek çokça beslenir. Ama inek sağan bir kadına 'Bêrivan' denildiğini hiç duymadım. Orta As-

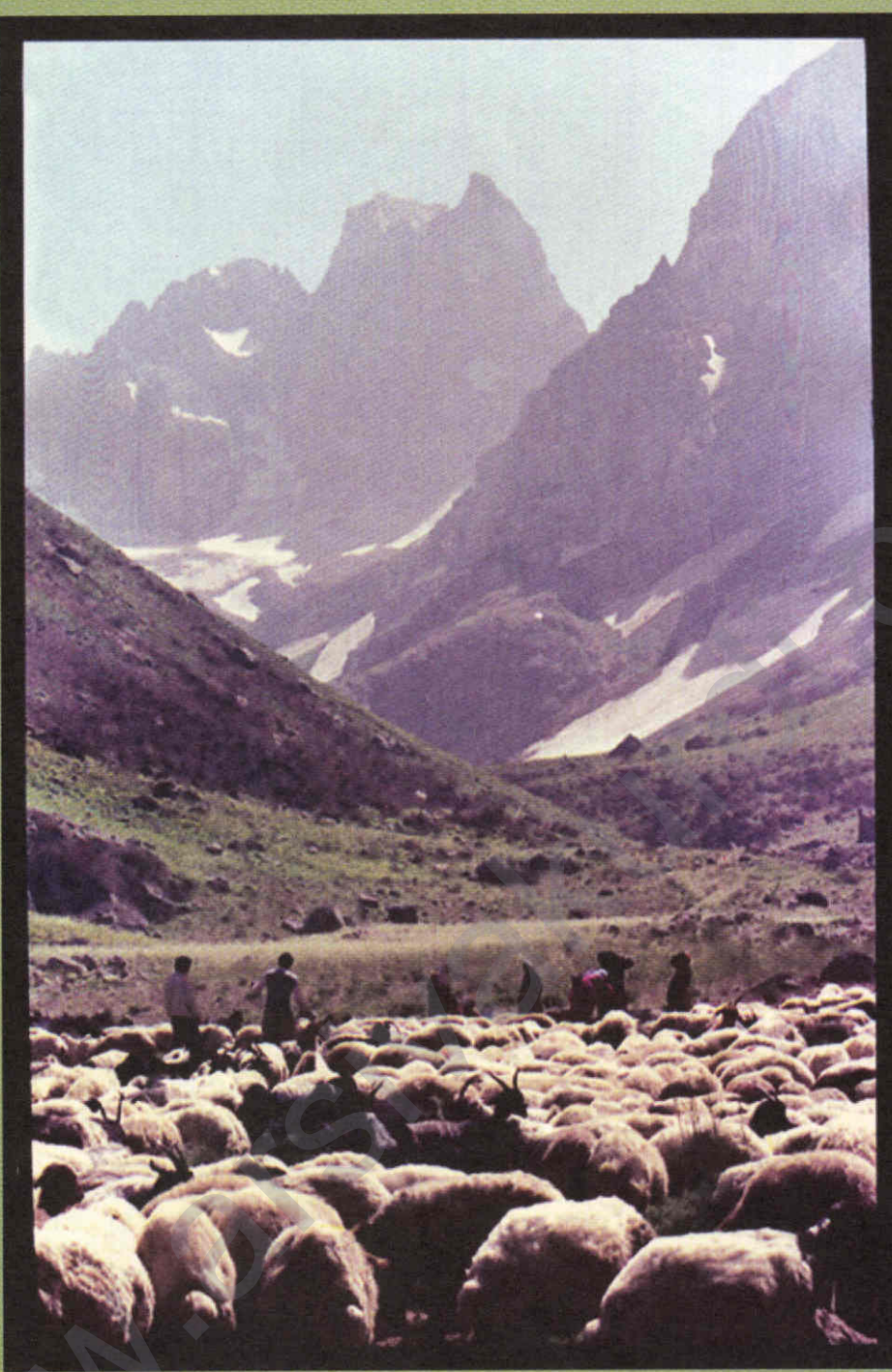
ya'da kısırak ve eşekten (maîn û maker) süt sağanlara ne denir, bilmiyorum ama Mezopotamya ve platosundaki Kürtlerde koyunları sağanlara 'Bêrivan' denildiği bir gerçektir.

Kürtçe de 'bêr' bereket, üretim, getiri, artım anlamındadır... Hatta her köyde, her yaylada süt sağıcı yeri vardır. Ve oraya "Cihê bêrê" denir. Bereket yeri, getiri yeri, üretim yeri anlamındadır. Oraya yani 'Bêrê'ye gidiş ve gelişlerdeki yürüyüş sırasında ise eldeki teşilerle (ip eğiren) ip eğrilir çeyizlik kilimler için. Ya da kışlık yün çorabın yarısı örülür, gidilip dönülene dek. Ayrıca genç kızlar âdeta evlilik stajı görür bu yaşam alanında.

Zaten onun içindir ki 'Şir Dotê' (süt sağan) denmiyor Bêrivan'a. 'Dayê' (anne) gibi mukaddestir, muh-

Fotoğraflar: Enver Özkahraman

teremdir, getirendir, doyurandır, arttırandır, üretendir Bêrivan.

Onlar gibi çalışkan olsun, üretken olsun diye Kürtler kız çocuklarına Bêrivan ismini koyarlardı eskiden. Yakın zamanda bir sanatçı anlamını bile bilmeden Bêrivan'a şarkı yapıp film çekti ama bu şarkıyı meşhur yapan da kuşkusuz ki o ismin Kürtlerin kolektif hafızasındaki manasıydı.

Nasıl ki Kürtlerde 'da, dayê, dayîk, dadê'nin (Anne), canından, uykusundan, etinden, sütünden, hakından veren ve hiçbir dilde olmayacak kadar anlamlı bir manası varsa, Bêrivan ismi de en az onun kadar

değerli, saygın ve sevgilidir.

Hayallerde kalan...

Sevginin, aşkın en güzeli, bêr yolunda, bêr yerinde Bêrilerle olur da, Kürt edebiyatı, şiiri, türküleri de Bêrivan'sız olur mu hiç? Gençlik yıllarımızda severek dinlediğimiz birçok Bêrivanlı türkü vardı, ama Tahsin Taha stranında, halkının o güntü beklenti ve özlemlerini de Bêrivan'la dile getiriyordu:

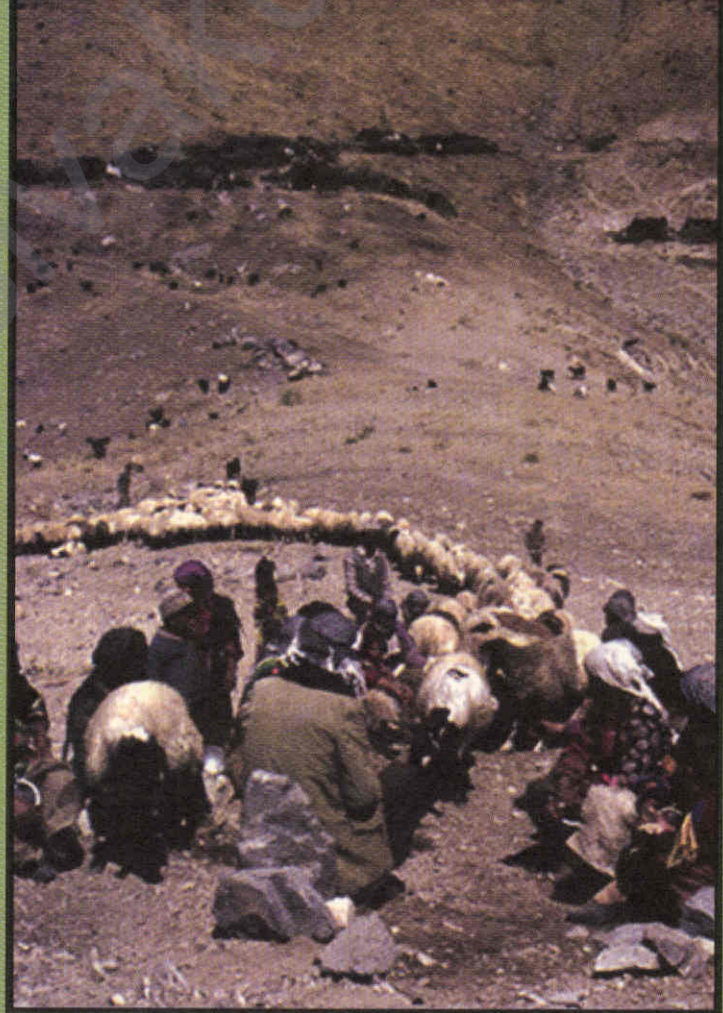
"...Em ji birçê qet namirin/Em ji tirsê qaimtirin/Bêrivanê mal wêranê/Şêrinê wey bê xudanê/Terka te boçi valaye/Meşka te boçi qetiyyaye..."

Bêrivan candı, yardı, anneydi Kûrtler için; bazen kurtarıcı, bazen doyurucu, bazen koruyucu idi... Bêr yerinde sağdığı yüzlerce koyundan hangisinin gelmediğini bilir ve "Şivano, haha, min evro miha beşa kir nedot tû bi zanî..." (Çoban bak bugün falan koyunu sağamadım) diye uyarabilecek kadar dikkatlidir. Ya da "Şivano Misto, aha bızınkoç duhe hijdeh şirikê şiri da, evro gihanêda divazdeh şirik şir hebu... Te pezi baş ne çêrandiye... (Misto çoban, dün küçük kulaklı keçinin memesinden onsekiz kez, bugün ise on iki kez mıncıkladım; sen hayvanları iyi otarmamışsın bilesin...) şeklinde çobana çıkışacak denli işinin ehlidir Bêriler...

Bundan yıllar önce çok sevdiğim bir köylü dostuma, "gel şehre, seni işe aldırayım" demiştim. O da gülümseyerek, "Abê ben şehre gelip ne yapayım işi. Benim Bêrivan'ın çerçiye beleş verdiği imansız (yağsız) peynirim, iki üç maaşınıza bedeldir..." demişti. Ama bugün o dostumun eline değil iki kilo imansız peynir, çocuklarına yedirebileceği iki kurtlu zeytin bile geçmiyor. Ve koruculuk sistemi ile Van'da, Diyarbakır'da, Şırnak'ta, Adana'da ve Mersin gibi kentlerin kenar mahallelerinde derme çatma konutlara hapsedilmiş dünyanın üretici Bêrivan'ı, bugün ancak sadece hayallerinde (dişi bir keklük gibi sekerek) yayladan yaylaya uçuşuyor. 'Eysokê' mırıltularıyla, Kûrtçe TV'lerdeki kliplerde, Avrupa'nın antik parklarında, lüks spor arabalar üstünde mini eteklerini savurarak Bêrivan stranları söyleyenleri şaşkın şaşkın izliyor! ❀

	Endamê çalak ê rêxistinê, têkoser		Temen		Îmtihan, test	4
	Navê kesê di wênayê de		Hêlin			
	Enstrumaneke mîtolojîk		2		Ziman	
	Xwarinê heywanan					
Beşek hunerê Axaftina dirêj a li ser dikê, bi şêveyê gotarê		Tûrikê pereyan			Bi lez, ecele Cumhuriyet	
	Notayek					
				5	Gencine, jêderka madenê Mey	
Kurtebêja el- ementa Neonê Amûra por- rastkirinê			Tiştê ku pê debar tê kirin		3	Kêlek, alî
			Kurteya erbiyûmê			
	1	Sûreyek Qu'ranê				Bersiva neyênî
		Cinavkek				
Bêr, bêrik Gerestêrka rojê			Malûmat, agahiyên ku têne standin û berhevkin			
			Perav, cihê ku av û bejahî lê digihiye hev			

Amadekar: Rêbiwar Pîremêrd
E-mail: pîremêrd@yahoo.com

**ŞÎFREYA
VEŞARÎ**

1 2 3 4 5

DERSİM RAPORLARI

Faik Bulut

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14

Faik Bulut

Dersim
Raporları

Kürt Tarihi ve Kültürü Dizisi 14
Çeviri: J. B. B.

Dersim, isyanlarıyla bilinen bir Kürt bölgesidir. Yok sayma ve şiddet politikasını benimseyen gelenek, bir taraftan sürgünlerle, tenkil operasyonlarıyla Dersim halkını dizginlemeye çalışırken, diğer yandan onu geçmişinden, kökeninden, kültüründen, geleneklerinden, yarına devredeceği her şeyinden mahrum etmeye yönelmiştir. Öyle ki, bölgeyi anarken Dersim kelimesini telaffuz etmek bile tehlikeli sayılmıştır.

Açılım tartışmalarında Dersim'in bir gözdağı, bir tehdit olarak dillendirilmesi, Meclis kürsüsünden fütursuzca, 'dün nasıl ezdiysek bugün de aynıısını yapmaya hazırız' diyenlere karşı, "Dersim Raporları" kitabı tam anlamıyla verilmiş bir yanittir.

416 Sf. 14 TL

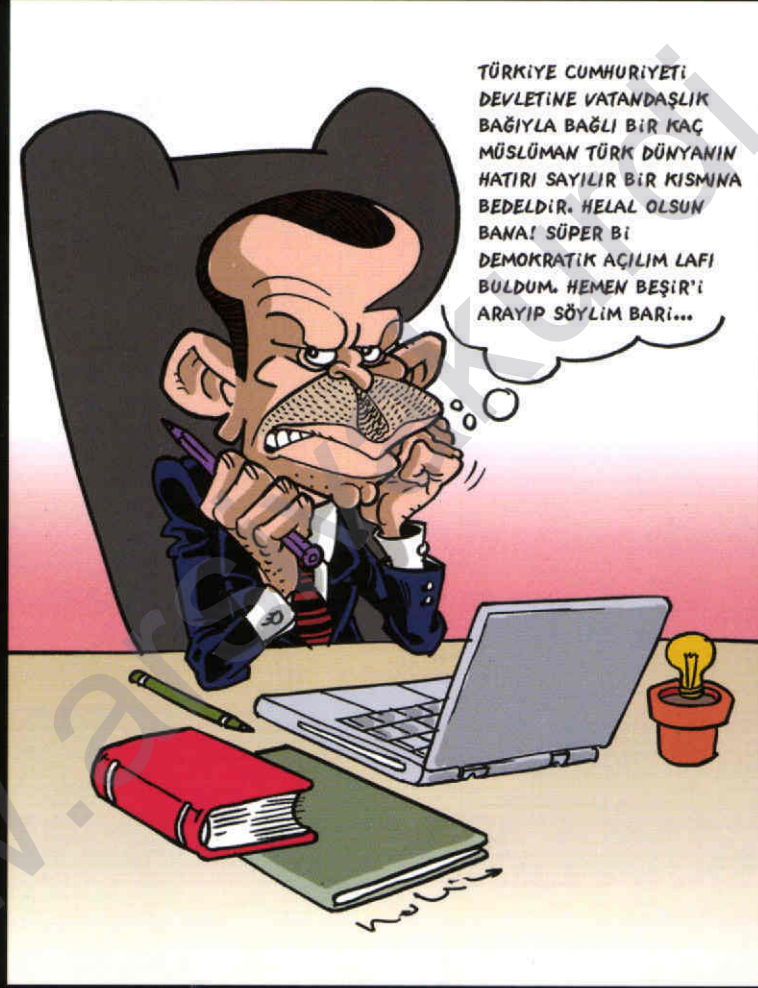
EVRENSEL BASIM YAYIN

ESKİŞEHİR MAH. DOLAPDERE CAD. KARABATAK SOK. NO: 27A ŞİŞLİ İSTANBUL

T: (+90) 212 247 65 17 (PBX) F: (+90) 212 247 24 61 W: www.evrenselbasim.com E: bilgi@evrenselbasim.com

Halil İncesu

hincesu@hotmail.com

ISSN 1305-4775-16

9 771305 477514